

Przewodnik

WZMACNIANIE PRAW
PODEJRZANYCH
I OSKARŻONYCH
W POSTĘPOWANIU
KARNYM
ROLA KRAJOWYCH
INSTYTUCJI
OCHRONY PRAW
CZŁOWIEKA

Projekt był współfinansowany przez:

Niniejsza publikacja została opracowana przy wsparciu finansowym Unii Europejskiej. Treść tej publikacji jest wyłączną odpowiedzialnością Boltzmann Institute of Human Rights i jego partnerów i w żadnym wypadku treść ta nie może być postrzegana jako odzwierciedlenie stanowiska Unii Europejskiej.

Wzmacnianie praw podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym – rola krajowych instytucji ochrony praw człowieka

Przewodnik

Koordynator

Institut Praw Człowieka im. Ludwiga Boltzmann (Austria)
Giuliana MONINA i Nora KATONA

Partnerzy

Węgierski Komitet Helsiński (Węgry)
Eszter KIRS i Sára VISZLÓ
Helsińska Fundacja Praw Człowieka (Polska)
Konrad SIEMASZKO
Institut Pokoju (Słowenia)
Katarina VUČKO

Projekt graficzny

Studio Gilani

ISBN

978-83-62245-87-1

Podziękowania

Zespół projektu chciałby podziękować przedstawicielom NHRI i NPM oraz wszystkim innym osobom, które pomimo napiętego harmonogramu uczestniczyły w konsultacjach prowadzonych w ramach projektu. Bardzo doceniamy ich udział i zaangażowanie.

Nasze najserdeczniejsze podziękowania kierujemy również do członków rady doradczej projektu: Richarda Carvera, Katrien Meuwissen i Jonasa Grimmhedena, a także do Moritza Birka, szefa Działu Godności Człowieka i Bezpieczeństwa Publicznego Instytutu Praw Człowieka im. Ludwiga Boltzmann. Ich wkład, uwagi i opinie znacznie poprawiły tę publikację.

grudzień 2019

WYKAZ SKRÓTÓW

APF	Forum Azji i Pacyfiku
APT	Stowarzyszenie na rzecz Zapobiegania Torturom
ARO	Austriacka Rada Ombudsmańska
BIM	Instytut Praw Człowieka im. Ludwiga Boltzmann
CAT	Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karan
CNCDH	<i>Commission nationale consultative des droits de l'homme</i> (francuska komisja praw człowieka)
CPT	Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom Rady Europy
EFTA	Europejskie Porozumienie o Wolnym Handlu
EKPC	Europejska Konwencja Praw Człowieka
ENNHRI	Europejska Sieć Krajowych Instytucji Praw Człowieka (<i>European Network of National Human Rights Institutions</i>)
EOG	Europejski Obszar Gospodarczy
ETPC	Europejski Trybunał Praw Człowieka
FRA	Agencja praw podstawowych Unii Europejskiej
GANHRI	Globalny Sojusz Krajowych Instytucji Ochrony Praw Człowieka (<i>Global Alliance of National Human Rights Institutions</i>)
HRIC	Centrum Realizacji Praw Człowieka, Uniwersytet Bristolski

IHRC	Irlandzka Komisja Praw Człowieka (<i>Irish Human Rights Commission</i>)
KMP	Krajowy Mechanizm Prewencji w rozumieniu art. 17 OPCAT
Komitet CAT	Komitet Przeciwko Torturom, ustanowiony na mocy art. 17 CAT
KPON	Konwencja o prawach osób z niepełnosprawnością
KPP	Karta praw podstawowych Unii Europejskiej
MPPOiP	Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych
NHRI	Krajowa instytucja ochrony praw człowieka
OBWE	Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
ODIHR	Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE
OHCHR	Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka;
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
OPCAT	Protokół fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania
RE	Rada Europy
SCA	Podkomisja ds. Akredytacji (<i>Subcommittee on Accreditation</i>), wcześniej: Międzynarodowy Komitet Koordynacyjny (<i>International Coordinating Committee</i>)
SPT	Podkomitet do spraw Zapobiegania Torturom (<i>Subcommittee on the Prevention of Torture</i>)
SRT	Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. Tortur

TFUE	Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej
TSUE	Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej
UE	Unia Europejska
UNDP	Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju
UNICEF	Fundusz Narodów Zjednoczonych na Rzecz Dzieci
UO	Uwagi ogólne
ZO ONZ	Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW	4
WPROWADZENIE	9
TERMINOLOGIA	13
METODOLOGIA	17
CZĘŚĆ PIERWSZA: ZASADY OGÓLNE	19
1. STANDARDY	20
1.1. Instrumenty UE dotyczące gwarancji procesowych	20
1.2. Zakres instrumentów UE	21
1.3. Wartość dodana prawa UE	24
1.4. Przegląd wybranych praw procesowych	26
1.4.1. Prawo dostępu do obrońcy (adwokata) i prawo do pomocy prawnej	26
1.4.2. Prawo do poinformowania osoby trzeciej	34
1.4.3. Prawo do tłumaczenia ustnego i pisemnego	36
1.4.4. Prawo do informacji	42
1.4.5. Domniemanie niewinności, prawo do odmowy składania wyjaśnień i prawo do nieobciążania się	47
1.4.6. Zapis audiowizualny	49
2. ZADANIA I ROLA KRAJOWYCH INSTYTUCJI OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA	51
2.1. Mandat	51
2.2. Niezależność NHRI	52
2.3. Rola NHRI względem organów publicznych	54
2.4. Rola NHRI względem podmiotów prywatnych	58
2.5. Rola NHRI względem pozostałych organów zajmujących się ochroną praw człowieka	60
2.6. Rola NHRI względem społeczeństwa obywatelskiego	62
2.7. Rola NHRI względem NHRI działających w innych krajach UE ..	64

CZĘŚĆ DRUGA: JAKICH NARZĘDZI MOŻE UŻYĆ NHRI	67
3. JAK DĄŻYĆ DO WPROWADZENIA ZMIAN?	68
3.1. Podnoszenie świadomości wśród ogółu społeczeństwa, kampanie społeczne, komunikaty prasowe	68
3.2. Promowanie odpowiednich regulacji	70
3.3. Badania i dokonywanie ustaleń	75
3.4. Szkolenia i działania służące budowaniu potencjału	78
3.5. Zaangażowanie w prawo i procedury Unii Europejskiej	80
3.5.1. Zaangażowanie w proces legislacyjny UE	80
3.5.2. Zaangażowanie w proces transpozycji i implementacji aktów prawa unijnego na poziomie krajowym.	81
3.5.3. Udział w postępowaniu w sprawie uchybienia zobowiązaniom państwa członkowskiego	82
4. MONITOROWANIE MIEJSC POZBAWIENIA WOLNOŚCI	83
4.1. Weryfikacja właściwej dokumentacji	85
4.1.1. Pouczenia i inne materiały informacyjne	85
4.1.2. Rejestry zatrzymań i aresztowań.	87
4.1.3. Zapis audiowizualny	89
4.2. Obserwowanie przesłuchań policyjnych	90
4.3. Kontrola przestrzegania tajemnicy adwokackiej podczas rozmów obrońców z klientami	90
4.4. Przeprowadzanie wywiadów z zatrzymanymi	91
4.5. Triangulacja: łączenie różnych źródeł i metod	92
5. ROZPATRYWANIE SKARG I UDZIAŁ W POSTĘPOWANIU SĄDOWYM	95
5.1. Indywidualne skargi wnoszone do NHRI	96
5.2. Współpraca z sądami	100
5.2.1. Kierowanie spraw do innych właściwych organów	101
5.2.2. Prawo do wszczynania postępowań i wnoszenia odwołań	101
5.2.3. Przystępowanie do postępowań sądowych.	103
6. WNIOSKI	109
ZAŁĄCZNIKI	113
PRZYPISY	121

WPROWADZENIE

Geneza przewodnika o prawach procesowych dla NHRI

Prawa procesowe są „prawami wstępu”, czyli kluczowymi gwarancjami zapewniającymi poszanowanie wielu praw człowieka, w tym zakazu tortur i złego traktowania, prawa do rzetelnego procesu oraz prawa do wolności osobistej i bezpieczeństwa.

Uzyskanie dostępu do gwarancji procesowych w pierwszych godzinach po zatrzymaniu jest najskuteczniejszym sposobem zapobiegania torturom. Konkluzja ta została niedawno potwierdzona przez międzynarodowy projekt badawczy, którego wyniki dodatkowo podkreślają znaczenie ochrony i promowania praw procesowych w postępowaniu karnym.¹ Uprawnienia te powinny być traktowane nie tylko jako element samego prawa do rzetelnego procesu, ale także jako narzędzie zapobiegania torturom i innym formom złego traktowania. W badaniu tym stwierdzono również, że ochrona ta nie jest wystarczająco mocno akcentowana w aktach międzynarodowych.²

Prawa procesowe w postępowaniu karnym stanowią jednocześnie jeden z kluczowych priorytetów Unii Europejskiej (UE), która od 2009 r. przyjęła szereg aktów prawa wtórnego, które dotyczą różnorodnych praw procesowych, w tym prawa do informacji, prawa do tłumaczenia ustnego i pisemnego, prawa dostępu do obrońcy („adwokata” wg. terminologii dyrektyw unijnych) i pomocy prawnej, prawa do domniemania niewinności, jak również uprawnień przysługujących osobom wymagającym szczególnego traktowania, np. dzieciom oraz osobom z niepełnosprawnością psychospołeczną lub intelektualną (wszystkie te prawa określane są dalej jako „prawa podejrzanych i oskarżonych”, „prawa procesowe” lub „gwarancje procesowe”).³

Niezależnie od istniejących ram prawnych, wiele wyzwań pojawia się w praktyce. Niedawno zrealizowany projekt analizujący prawa podejrzanych w postępowaniu przygotowawczym w dziewięciu państwach UE zidentyfikował luki i wyzwania pojawiające się w praktyce stosowania wszystkich wskazanych wyżej praw procesowych.⁴

Pomimo coraz liczniejszego dorobku piśmiennictwa poświęconego znaczeniu gwarancji procesowych, niewiele jest informacji na temat roli i praktyki krajowych instytucji ochrony praw człowieka w Unii Europejskiej w tym zakresie. To właśnie dlatego w ramach niniejszego projektu zbadano, w jaki sposób

krajowe instytucje ochrony praw człowieka (NHRI) pozycjonują się w tym złożonym krajobrazie, a także w jaki sposób mogą one wzmocnić gwarancje procesowe oraz zapobiegać torturom i innym formom złego traktowania.

NHRI mogą być ważnym motorem zmian prowadzących do wzmocnienia gwarancji procesowych. Zasady paryskie upoważniają NHRI do zajmowania się wszystkimi szeroko pojmowanymi prawami człowieka, w tym prawami procesowymi podejrzanych i oskarżonych.⁵ W praktyce jednak NHRI mogą nie dysponować zasobami umożliwiającymi skupienie się na każdym prawie człowieka, w związku z czym konieczne może okazać się opracowanie strategii i priorytetowe potraktowanie niektórych praw. Jak zauważył Murray i De Beco, „im szerszy jest mandat organu, tym trudniejsze staje się jego zadanie polegające na określeniu swojej roli i jasnego kierunku strategicznego podejmowanych działań”.⁶ Dlatego też, aby zmaksymalizować swój wpływ, NHRI powinny przyjąć podejście strategiczne i zastanowić się nad najlepszą strategią usprawnienia ochrony praw procesowych na gruncie krajowym.⁷

Jak zauważono we wspólnej publikacji UNDP i OHCHR, a także mając na uwadze znaczenie praw procesowych w sprawach karnych, NHRI powinny zachować szczególną staranność w odniesieniu do ich „podstawowego mandatu ochronnego, który dotyczy węższej grupy praw związanych z prawami obywatelskimi i politycznymi o pilnym charakterze”.⁸ Wśród „podstawowych kwestii związanych z ochroną [praw] „ są również działania związane z zapobieganiem torturom i innym formom złego traktowania, a także w szerszym kontekście gwarancje procesowe w postępowaniu karnym.⁹

NHRI nie są pozostawione samym sobie, ale realizują to zadanie wspólnie z szeregiem innych interesariuszy działających w obszarze wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, w tym między innymi z innymi krajowymi organami zajmującymi się prawami człowieka, samorządami zawodowymi i praktykującymi prawnikami oraz organizacjami społeczeństwa obywatelskiego. Siłą NHRI jest ich wielofunkcyjny mandat, dzięki któremu mogą skupić się na różnych aspektach ochrony i promowania praw człowieka, poczyniwszy od badań, szkoleń i edukacji, aż po wizyty monitoringowe i rozpatrywanie skarg; a także od doradzania państwu w sprawie przyjęcia nowego instrumentu prawnego do monitorowania praktycznego stosowania takich przepisów na gruncie krajowym. Jeżeli mandat NHRI jest dobrze skoordynowany z pracami innych interesariuszy, może być on kluczowy do uzupełniania, wzmocniania i monitorowania prac innych podmiotów.

Jeśli chodzi o prawa procesowe, zmiana, która ma zostać osiągnięta, może mieć różne wymiary i może obejmować zmiany w prawie i kierunkach polityki, zmiany w ich praktycznym stosowaniu, a także zmiany w świadomości i kulturze społecznej. NHRI, a zwłaszcza te, które posiadają mandat KMP oraz niezależne mechanizmy KPON, dysponują dużą liczbą narzędzi, które mogą wykorzystać do skutecznego wzmacniania praw procesowych we wszystkich tych wymiarach, w tym również w obszarze ich praktycznego zastosowania, który często wskazywano jako główny problem.

W trakcie realizacji projektu niektóre NHRI, w tym instytucje działające jako część Krajowego Mechanizmu Prewencji (KMP) i organy monitorujące przestrzeganie KPON, z rezerwą odniosły się do możliwości skupienia uwagi na prawno-karnych gwarancjach procesowych, uznając że tematyka ta pozostaje poza sferą udzielonego im mandatu.

Naszym zdaniem, nie jest to kwestia, nad którą musimy pracować, ponieważ jest już ona objęta postępowaniem prokuratorskim. Miesiąc temu otrzymaliśmy skargi dotyczące prawa do informacji, ale problem polega na tym, że nie możemy zastąpić prokuratora.

(Przedstawiciel NHRI podczas Warsztatów w Budapeszcie)

KMP nie może monitorować prokuratorów, a jedynie instytucje; KMP musi być tam, gdzie przemoc pojawia się w praktyce (...) jeśli nie otrzymamy żadnych informacji, nasze możliwości wspierania praw człowieka są ograniczone.¹⁰

(Przedstawiciel KMP podczas Warsztatów w Budapeszcie)

Badania i konsultacje przeprowadzone w ramach projektu wykazały, że choć prawa procesowe w sprawach karnych nie należą do strategicznych priorytetów NHRI, to niemal wszystkie te instytucje zajmują się nimi w taki czy inny sposób.

Ponadto, chociaż pewna liczba NHRI zgłosiła stosowanie odpowiednich aktów unijnych, to w niektórych krajach NHRI nie uznają za konieczne lub przydatne powoływanie się na akty unijne dotyczące praw procesowych podejrzanych i oskarżonych, chętniej odwołując się do prawa krajowego lub innych standardów międzynarodowych. Warto od razu zauważyć, że w pewnych przypadkach istnieje pewna wartość dodana związana ze stosowaniem standardów unijnych, które mogą wzmocnić prawa procesowe podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym (zob. poniżej, rozdział 1).

Niniejszy przewodnik stanowi próbę przedstawienia NHRI praktycznych wskazówek określających metody wzmacniania praw procesowych oraz odniesienia się do głównych problemów i wątpliwości wskazywanych w ramach prowadzonej w ciągu dwóch lat trwania projektu wymiany poglądów między NHRI i ekspertami. Przewodnik ma również służyć rozpowszechnianiu dobrych praktyk i przykładów wskazywanych przez NHRI w Unii Europejskiej.

TERMINOLOGIA

Czym jest krajowa instytucja ochrony praw człowieka?

W UE mamy do czynienia z dużą różnorodnością instytucji krajowych, jak pokazuje Załącznik nr 2. Utrudnia to ich klasyfikację, ponieważ w zależności od modelu i dodatkowo powierzonych im zadań specjalistycznych, kompetencje, funkcje i cele NHRI mogą znacząco się różnić.

Ponieważ głównym celem niniejszego przewodnika jest przedstawienie praktycznych wskazówek dotyczących wzmocnienia praw procesowych, przyjęto w nim rozszerzoną interpretację pojęcia krajowych instytucji ochrony praw człowieka. Chociaż przewodnik dotyczy przede wszystkim NHRI akredytowanych przez GANHRI za pośrednictwem Podkomitetu ds. Akredytacji (*Sub-Committee on Accreditation, SCA*) i zdefiniowanych w Zasadach paryskich,¹¹ obejmuje on również „instytucje równoważne” funkcjonujące w krajach, w których brakuje akredytowanych NHRI. Jako że wiele krajowych instytucji ochrony praw człowieka w UE zostało powołanych do pełnienia funkcji mechanizmów krajowych na mocy Protokołu fakultatywnego do Konwencji ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur (*Optional Protocol to the UN Convention against Torture, OPCAT*) oraz Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnością (KPON), w przewodniku uwzględniono również działania, które NHRI mogą prowadzić w ramach takich dodatkowych, wyspecjalizowanych zadań.

Uwzględniając różne perspektywy i funkcje wynikające ze zróżnicowanych modeli i specjalistycznych mandatów NHRI, przewodnik ten z konieczności musi zawierać pewne wytyczne, które będą miały większe znaczenie dla określonych instytucji, a mniejsze dla innych. Z drugiej jednak strony, celem niniejszego przewodnika jest pokazanie, w jaki sposób połączenie tych różnych zakresów kompetencji w ramach jednej organizacji nadrzędnej może zapewnić szeroki wachlarz narzędzi służących wzmocnieniu praw podejrzanych i oskarżonych.

Co oznacza określenie „prawa procesowe podejrzanych i oskarżonych”?

„Coraz więcej osób łączy prawa procesowe w postępowaniu karnym z zapobieganiem torturom. Określamy je inaczej, nazywamy je «gwarancjami» w początkowej fazie pozbawienia wolności. Ale mówimy również o prawie

do informacji, prawie do obrony, prawie do badania lekarskiego, prawie do zawiadomienia osoby trzeciej”.

(Przedstawiciel SPT, 1.9.2019)

Argument, że prawa procesowe w sprawach karnych są kluczowym elementem zapobiegania torturom i złemu traktowaniu, nie jest nowy. Już w 1992 r. CPT podkreślał znaczenie „podstawowych gwarancji”.¹² Równocześnie, również Podkomitet ds. Prewencji (*Subcommittee on Prevention, SPT*) i Komitet Przeciwko Torturom (*Committee against Torture, CAT*) od lat stale nawiązują do „gwarancji prawnych” lub „podstawowych gwarancji prawnych”.¹³ Organy zajmujące się zapobieganiem torturom używają w odniesieniu do tych praw określenia „gwarancje”. W praktyce organy odwołują się do tego samego katalogu praw, które regulowane są także przez akty unijne.¹⁴ Różnica polega jednak częściowo na odmiennym celu stosowania tych uprawnień. Podczas gdy standardy zapisane w głównych traktatach o zapobieganiu torturom ustanawiają te gwarancje w celu zapobiegania torturom i złemu traktowaniu, unijne akty prawa pochodnego mają przede wszystkim na celu ochronę prawa do sprawiedliwego procesu sądowego, co ma umożliwić w szczególności przezwycięzenie rozbieżności w poszczególnych państwach członkowskich UE oraz stworzenia sprawnie działającego unijnego wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, opartego na zasadach wzajemnego uznawania i zaufania (zob. poniżej, rozdział 1).

Zgodnie ze standardami międzynarodowymi gwarancje procesowe powinny obowiązywać od pierwszych godzin po zatrzymaniu, ponieważ ryzyko tortur i złego traktowania jest najwyższe w początkowej fazie pozbawienia wolności. Innymi słowy, oznacza to, że gwarancje powinny mieć zastosowanie niezależnie od precyzyjnie określonego statusu prawnego zainteresowanej osoby, i chronić np. również te osoby, które są zobowiązane do stawienia się i przebywania w siedzibie organu procesowego w charakterze świadków lub w celu odbycia „nieformalnej rozmowy”. W zależności od okoliczności danej sprawy gwarancje mogą zacząć obowiązywać na jeszcze wcześniejszym etapie postępowania.¹⁵

Również akty prawne UE wyraźnie stanowią, że prawa procesowe mają zastosowanie do osób zatrzymanych lub pozbawionych wolności od momentu, w którym dana osoba staje się podejrzanym lub oskarżonym w postępowaniu karnym; prawa te mogą również mieć zastosowanie do osób podejrzanych o popełnienie przestępstwa, które nie zostały (jeszcze)

pozbawione wolności.¹⁶ Możliwość wykonywania praw wynikających z aktów unijnych nie powinna być ściśle uzależniona od podjęcia czynności formalnych.¹⁷ Co za tym idzie, stosowania praw procesowych zapisanych w prawie unijnym nie można unikać, na przykład, z uwagi na fakt odbycia „nieformalnej rozmowy” czy też w sytuacji, gdy świadkowie stają się podejrzanymi w trakcie przesłuchania przez policję lub inny organ ścigania (zob. poniżej Rozdział 1.2). Akty prawa unijnego stosuje się dalej do czasu ostatecznego rozstrzygnięcia kwestii, czy osoba podejrzana lub oskarżona popełniła przestępstwo.¹⁸

Jak rozumiemy pojęcie „wzmacniania praw procesowych”?

Zgodnie z Zasadami paryskimi, NHRI mogą prowadzić szereg działań mających na celu ochronę i promowanie praw człowieka. SCA interpretuje pojęcie „**promowania**” jako obejmujące „funkcje, które zmierzają do stworzenia społeczeństwa, w którym prawa człowieka są szerzej rozumiane i przestrzegane. Funkcje takie mogą obejmować edukację, szkolenia, doradztwo, działania informacyjne i rzecznictwo”. Pojęcie „**ochrony**” Podkomitet definiuje zaś jako „funkcje (...) które stanowią reakcję na rzeczywiste naruszenia praw człowieka i próbę zapobieżenia takim naruszeniom”. Obejmują one monitorowanie, analizowanie, badanie i zgłaszanie naruszeń praw człowieka oraz mogą obejmować rozpatrywanie skarg indywidualnych”.¹⁹ Wynikające z Zasad paryskich kompetencje NHRI zostały doprecyzowane przez SCA, który stwierdził, że „mandat NHRI powinien być interpretowany w sposób szeroki, elastyczny i celowościowy w celu promowania postępowej definicji praw człowieka, która obejmuje wszystkie prawa określone w aktach międzynarodowych, regionalnych i krajowych, w tym prawa gospodarcze, społeczne i kulturalne”.²⁰

Zgodnie z art. 19 OPCAT, NPM są uprawnione do monitorowania miejsc pozbawienia wolności oraz przedstawianie rekomendacji właściwym władzom, a także przedstawiania propozycji i uwag odnośnie do obowiązujących oraz projektowanych przepisów prawnych w celu zapobiegania torturom i innym formom złego traktowania. Podobnie zgodnie z art. 33 ust. 2 KPON niezależne mechanizmy powinny popierać, chronić i monitorować wdrażanie praw przewidzianych w KPON.

Terminy „promowanie” i „ochrona” rozumiane są w zbliżony, choć nieco odmienny sposób na gruncie Zasad Paryskich, OPCAT²¹ oraz KPON.²²

Ponieważ niniejszy przewodnik jest przeznaczony dla wszystkich rodzajów NHRI, w tym także dla instytucji o wyspecjalizowanym charakterze, nie stosuje się tu ścisłych podziałów między różnymi kategoriami „promowania” i „ochrony”. Zamiast tego przewodnik odnosi się w pierwszej kolejności do ogólnych sposobów promowania zmian (takich, które mogą być podejmowane przez wszystkie NHRI), a następnie analizuje poszczególne zadania: monitorowanie miejsc pozbawienia wolności, rozpatrywanie skarg i udział w postępowaniach sądowych.

METODOLOGIA

Realizacja projektu rozpoczęła się w marcu 2018 r., kiedy to przeprowadzono analizę danych zastanych, obejmującą analizę odpowiednich aktów prawnych, założeń polityki i praktyk w zakresie praw procesowych podejrzanych i oskarżonych w całej UE oraz ich stosowanie przez krajowe instytucje ochrony praw człowieka. Na samym wstępie wszyscy partnerzy projektu przeprowadzili wywiady pilotażowe z interesariuszami w swoich krajach, a mianowicie w Austrii, na Węgrzech, w Polsce i Słowenii. Na ich podstawie zespołu projektowy przygotował badanie ankietowe, do udziału w którym zaproszono wszystkie unijne NHRI oraz równoważne organy. Przesłana respondentom ankieta zawierała pytania odnoszące się do ich praktyki w kontekście praw podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym przewidzianych w instrumentach unijnych. Spośród 26 zaproszonych instytucji, 15 uczestniczyło w badaniu ankietowym przeprowadzonym w ramach projektu (zob. poniższy Załącznik 6). Dwanaście z nich to NHRI akredytowane przez SCA, dwa z nich to równoważne organy, które dotychczas nie uzyskały akredytacji, a jeden to KMP, który został wybrany z uwagi na brak NHRI i równoważnych organów w kraju. Ponadto, przeprowadzono wywiady z przedstawicielami NHRI, organizacjami społeczeństwa obywatelskiego i ekspertami międzynarodowymi (zob. poniższy Załącznik 4). W ramach projektu odbyły się liczne konsultacje: Międzynarodowy Warsztat Konsultacyjny w Budapeszcie (luty 2019 r.), Warsztaty Krajowe we wszystkich krajach partnerów projektu, tj. w Austrii, na Węgrzech, w Polsce i Słowenii (maj/czerwiec 2019 r.); oraz Konferencja Końcowa (24 października 2019 r.) (zob. Załącznik 5).

Przewodnik składa się z dwóch części. Część pierwsza przedstawia zarys ogólnych zasad. Zawiera ona przegląd wybranych praw procesowych, zwłaszcza w świetle prawa UE (rozdział 1) oraz rozdział dotyczący mandatu i roli NHRI (rozdział 2). Część druga dotyczy narzędzi, które NHRI mogą wykorzystywać w celu wzmocnienia praw procesowych podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym. Ta część przewodnika ma na celu dostarczenie praktycznych wskazówek na temat tego, jak można wzmocnić prawa procesowe poprzez różne sposoby promowania zmian (rozdział 3), monitorowania miejsc pozbawienia wolności (rozdział 4) oraz rozpatrywania skarg i udziału w postępowaniu sądowym (rozdział 5). Załączniki zawierają przegląd istniejących instrumentów UE (załącznik 1) oraz skład i mandaty NHRI w UE (załącznik 2 i 3).

CZĘŚĆ PIERWSZA:
ZASADY OGÓLNE

1. STANDARDY

1.1. Instrumenty UE dotyczące gwarancji procesowych

Od 2009 r. Unia Europejska przyjęła szereg aktów prawa wtórnego, które dotyczą prawa do informacji, prawa do tłumaczenia ustnego i pisemnego, prawa dostępu do obrońcy i pomocy prawnej, prawa do domniemania niewinności, jak również uprawnień przysługujących osobom wymagającym szczególnego traktowania (np. dzieciom) oraz osobom z niepełnosprawnością psychospołeczną i intelektualną.²³ Wspomniane instrumenty unijne bazują na art. 3, 5, 6 i 8 EKPC oraz orzecznictwie ETPC oraz sprzyjają stosowaniu Karty, w szczególności jej art. 4, 6, 7, 47 i 48.

Przestrzeń wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości (PWBS) wywodzi się z art. 3 ust. 2 Traktatu o Unii Europejskiej (TUE), który wymaga, aby państwa członkowskie UE ustanowiły obszar bez granic wewnętrznych umożliwiający swobodny przepływ osób w całej Unii. Aby zrównoważyć zniesienie granic wewnętrznych i stawić czoła przestępczości transgranicznej, za niezbędne uznano zacieśnienie współpracy sądowej.²⁴ Inicjatywy takie jak wzajemne uznawanie orzeczeń i wykonywanie wyroków w prawie karnym wydawały się zatem właściwym sposobem na wzmocnienie współpracy w tych dziedzinach, a jednocześnie pozostawiały państwom członkowskim suwerenność w zakresie regulacji funkcjonujących w ramach ich systemów prawnych.²⁵ Aby jeszcze bardziej zintensyfikować i usprawnić współpracę, ustanowiono instrumenty w postaci decyzji ramowych dotyczących pozabawiania wolności, na czele z Europejskim Nakazem Aresztowania (ENA).²⁶

Instrumenty wzajemnego uznawania bazują „na założeniu, że systemy wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych w Unii Europejskiej – choć nie jednakowe – są co najmniej równoważne”.²⁷ Innymi słowy, wymagają one wysokiego poziomu wzajemnego zaufania – czyli współodczuwanej przez państwa członkowskie pewności dotyczącej systemów wymiaru sprawiedliwości (w sprawach karnych), które zakłada również, że państwa członkowskie podzielają przywiązanie do zasad naczelnych, takich jak poszanowanie praw podstawowych²⁸, Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (EKPC) oraz Karty praw podstawowych (KPP), aktów ustanawiających system praw podstawowych.²⁹ Chociaż wszystkie państwa członkowskie są stronami tych aktów prawnych, doświadczenie pokazuje, że fakt ten nie stanowi gwarancji przestrzegania tych instrumentów i nie skutkuje automatycznym wytworzeniem wzajemnego zaufania.³⁰ Dlatego też w licznych unijnych

sprawozdaniach i dokumentach programowych podkreślano potrzebę wzmocnienia praw procesowych podejrzanych i oskarżonych – właśnie w celu umocnienia wysokiego poziomu wzajemnego zaufania.

W celu zrównoważenia uproszczonych i przyspieszonych instrumentów współpracy oraz wzmocnienia aspektów postępowania karnego odnoszących się do praw człowieka przyjęto harmonogram działań dotyczących praw procesowych³¹ Aby przezwyciężyć problemy związane z niekiedy bardzo rozbieżnymi standardami obowiązującymi w poszczególnych państwach członkowskich, za niezbędne uznaje się, z jednej strony – wzmocnienie praw procesowych poprzez ustanowienie wspólnych minimalnych regulacji na szczeblu unijnym, a także, z drugiej strony – zwiększenie wzajemnego zaufania, a co za tym idzie – wzajemnego uznawania.³²

Z uwagi na pierwotną ideę leżącą u ich podstaw, akty unijne tego rodzaju nie zawsze są postrzegane jako klasyczne instrumenty ochrony praw człowieka (takie jak Karta Praw, EKPC, KPP). Niemniej jednak dotyczą one sfery praw podstawowych, w szczególności prawa do rzetelnego procesu sądowego, prawa do wolności i bezpieczeństwa oraz zakazu tortur i złego traktowania, i mogą zapewnić szereg korzyści w porównaniu z innymi instrumentami międzynarodowymi (zob. poniższy rozdział 1.3).

1.2. Zakres instrumentów UE

Zakres podmiotowy

Bazując na orzecznictwie ETPC, akty prawa unijnego (dyrektywy i zalecenia) wyraźnie stwierdzają, że prawa procesowe dotyczą wszystkich etapów postępowania karnego, od momentu, w którym właściwy organ zawiadamia daną osobę o tym, że jest ona podejrzana albo oskarżona o popełnienie przestępstwa.³³ Ustanawiając pewien punkt odniesienia, ETPC wyjaśnił w sprawie *Imbriosca przeciwko Szwajcarii* zakres stosowania art. 6 EKPC (prawa do rzetelnego procesu), a w szczególności znaczenie pojęcia „oskarżenia w sprawie karnej”. Trybunał stwierdził w tej sprawie, że „podstawową funkcją artykułu 6 (...) w sprawach karnych jest z pewnością zagwarantowanie rzetelnego procesu przed sądem właściwym do orzekania w przedmiocie zarzutów karnych; nie oznacza to jednak, że artykuł ten nie ma zastosowania do postępowania przygotowawczego”.³⁴ Zostało to potwierdzone w wielu innych orzeczeniach, np. dotyczących dostępu do obrońcy³⁵ oraz prawa do tłumaczenia pisemnego i ustnego.³⁶ Jednakże, w niektórych swoich orzeczeniach ETPC nie stwierdził naruszenia art. 6

EKPC również w sytuacji, w której prawa procesowe, tj. dostęp do adwokata, były wyłączone, jeżeli „przesłuchanie przez policję zostało wykorzystane jedynie w celu zbadania konieczności wszczęcia postępowania karnego”.³⁷ Dyrektywy UE określają natomiast w sposób bardziej precyzyjny zakres stosowania praw procesowych, rozszerzając go wyraźnie na etap postępowania przygotowawczego i pozostawiając mniej swobody w zakresie interpretacji.

W praktyce stosowanie dyrektywy nie powinna być ściśle uzależniona od podjęcia czynności formalnych.³⁸ Co za tym idzie, stosowania praw procesowych zapisanych w prawie unijnym nie można unikać, na przykład, z uwagi na fakt odbycia „**nieformalnej rozmowy**”. W tym kontekście w niektórych państwach członkowskich UE zgłoszono przypadki niepokojących praktyk. W pewnych krajach prawa przewidziane w dyrektywie nie są stosowane, gdy dochodzi do faktycznego zatrzymania, na przykład gdy policja ma prawo przewieźć osobę na posterunek przed oficjalnym zatrzymaniem lub w przypadku gdy wstępne pozbawienie wolności trwające 24 godziny postrzegane jest jako czynność administracyjna, do której nie mają zastosowania dyrektywy.³⁹ Podobne praktyki w zakresie nieformalnych przesłuchań („rozpytań” wg. polskiej terminologii policyjnej) zgłaszano również w innych krajach.⁴⁰

O ile w pierwszych dyrektywach⁴¹ brak jest odniesień do sytuacji, w której **świadkowie stają się podejrzanymi**, to w kolejnych dyrektywach stwierdzono wprost (w motywach, a następnie w przepisach części normatywnej)⁴², że takie przypadki podlegają ich regulacji.⁴³

Dyrektywa w sprawie prawa dostępu do adwokata doprecyzowuje następstwa w sytuacji, w której świadek staje się podejrzanym, wskazując, że osoba ta ma prawo do:

- » powstrzymania się przed samooskarżeniem
- » nieskładania wyjaśnień (zachowania milczenia)
- » żądania natychmiastowego zawieszenia przesłuchania.

Zakres tego ostatniego uprawnienia jest jednak ograniczony, a przesłuchanie może być kontynuowane „w przypadku, gdy dana osoba została poinformowana, że stała się podejrzanym lub oskarżonym oraz osoba ta ma możliwość skorzystania w pełni z praw przewidzianych w niniejszej dyrektywie”.⁴⁴

Nawet jeśli ostatnie dyrektywy UE przewidują sytuacje, w których następuje zmiana statusu procesowego świadków na podejrzanych, to problemy mogą pojawić się w praktyce, ponieważ przerwanie przesłuchania i formalne postawienie zarzutów pozostaje w gestii organów ścigania.⁴⁵ Ważne jest zatem, aby kontrolą objąć również praktyczną realizację dyrektyw. Co więcej, w praktyce zeznania złożone w charakterze świadka często trafiają do akt sprawy i są wykorzystane niezależnie od tego, że świadek stał się podejrzany.⁴⁶ W dyrektywach nie mówi się o wykorzystaniu zeznań świadków i możliwych środków prawnych.

Akty prawa unijnego stosuje się do czasu ostatecznego rozstrzygnięcia kwestii, czy osoba podejrzana lub oskarżona popełniła przestępstwo, w tym – w stosownych przypadkach – do czasu wydania wyroku i rozpatrzenia wszelkich środków odwoławczych.⁴⁷

Czyny zabronione mniejszej wagi

W przypadku czynów zabronionych mniejszej wagi, zastosowanie dyrektyw jest ograniczone. Ich zastosowanie zależy od takich czynników jak charakter procedury przewidziany w postępowaniu krajowym (kwestię udziału sądu właściwego w sprawach karnych) oraz rodzaj przewidzianej sankcji (czy dopuszczalne jest pozbawienie wolności).⁴⁸

Co do zasady, dyrektywy UE mają zastosowanie w przypadku w wszystkich przestępstwach, jeżeli sąd właściwy w sprawie danego przestępstwa posiada jurysdykcję karną. Jeżeli jednak organ administracyjny może rozstrzygnąć w sprawie przestępstwa, ale od takiej decyzji można się odwołać lub przekazać ją do sądu właściwego w sprawach karnych, dyrektywy mają zastosowanie wyłącznie do postępowania przed takim sądem (np. w sprawie wykroczeń drogowych).⁴⁹

Dyrektywy UE zasadniczo nie mają zastosowania w przypadku, gdy policja, inne organy administracyjne lub sądy właściwe w sprawach innych niż karne są właściwe do rozpatrywania spraw o czyny zabronione mniejszej wagi. Dyrektywy UE mają jednak zastosowanie w tych przypadkach, jeżeli organy właściwe w sprawach dotyczących drobnych przestępstw mogą nałożyć karę pozbawienia wolności jako karę.⁵⁰ W tej sytuacji surowość przewidzianej kary wymaga od państwa członkowskiego zagwarantowania takich samych standardów praw procesowych, niezależnie od tego, czy prawo krajowe określa procedurę jako administracyjną.⁵¹ W związku z tym, jeżeli

organ może nałożyć karę pozbawienia wolności jako karę, dyrektywy mają zastosowanie przez cały czas trwania postępowania.

1.3. Wartość dodana prawa UE

W porównaniu z innymi instrumentami międzynarodowymi, a w szczególności tymi zaliczanymi do kategorii *soft law*, wykorzystanie aktów prawa unijnego może przynieść szereg korzyści.⁵²

Na wstępie należy zauważyć, że prawa procesowe ustanowione unijnymi dyrektywami mają status autonomiczny. Oznacza to, że naruszenie indywidualnych praw procesowych nie jest związane z kwestią ogólnej rzetelności postępowania – tak jak w orzecznictwie ETPC.⁵³ Ponadto, prawo unijne często określa bardzo dokładnie wiele istotnych aspektów praw podejrzanych i oskarżonych. Może to zapewnić bardziej szczegółowe wytyczne dla NHRI dotyczące wykładni treści tych praw.⁵⁴ Przykłady takich wytycznych (nie mających charakteru wyczerpującego) można znaleźć w Dyrektywie w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego (w odniesieniu do jakości tłumaczenia), jak również w Dyrektywie w sprawie pomocy prawnej (w odniesieniu do jakości pomocy prawnej).

I tak na przykład art. 6 ust. 3 lit. e) EKPC stanowi tylko, że każdy oskarżony o popełnienie czynu zagrożonego karą ma co najmniej prawo do „korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli nie rozumie lub nie mówi językiem używanym w sądzie”. W sprawie *Kamasinski przeciwko Austrii*⁵⁵ ETPC nie stwierdził naruszenie tej normy w sytuacji, w której w czasie przesłuchania przez policję rolę tłumacza pełnił jeden z osadzonych, a na kolejnym stawiał się tłumacz, który nie był wpisany na listę tłumaczy. Natomiast prawo UE zapewnia bardziej kompleksowe podstawy dla zapewnienia jakości tłumaczeń pisemnych i ustnych, zobowiązując państwa członkowskie do podjęcia konkretnych środków w celu zapewnienia odpowiedniej jakości tłumaczeń, a także do podjęcia starań w celu stworzenia rejestru tłumaczy dla wsparcia adekwatności tłumaczenia i skutecznego dostępu do niego.⁵⁶ Analogiczna sytuacja występuje w odniesieniu do jakości pomocy prawnej z urzędu, gdzie standardy konwencyjne przewidują, że każdy ma prawo do pomocy obrońcy, w tym niezbędnych przypadkach do pomocy bezpłatnej.⁵⁷ W orzecznictwie ETPC ustanowił środki zaradcze, które przysługują w sytuacji nieodpowiedniej reprezentacji prawnej, natomiast nie sformułował wymogu przyjęcia przez państwa konkretnych środków w celu zapewnienia jakości takiej reprezentacji.⁵⁸ Choć dyrektywa w sprawie pomocy prawnej

z urzędu nie przedstawia szczegółowych wytycznych w tym obszarze, to wprost stanowi, że należy zapewnić odpowiednią jakość takiej pomocy.

Ponadto, w porównaniu z większością instrumentów prawa międzynarodowego, prawo unijne przewiduje konkretne sankcje w przypadku braku wdrożenia przez państwo dyrektyw lub niewykonania orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Jest to np. postępowanie w sprawie uchybienia zobowiązaniom państwa członkowskiego prowadzone przez Komisję Europejską, które może skutkować nałożeniem kar finansowych przez TSUE⁵⁹. Tym samym, państwa mają silniejszą motywację do terminowej i prawidłowej transpozycji prawa UE do prawa krajowego i wykonywania orzeczeń TSUE.⁶⁰

Co więcej, w porównaniu ze standardami ETPC, dyrektywy UE pozwalają na mniejszą swobodę w ich interpretacji ze względu na ich szczegółowe ramy prawne. Przykładowo, orzecznictwo ETPC odnoszące się do praw procesowych uległo zmianie. O ile w sprawie w sprawie *Salduz przeciwko Turcji* ETPC stwierdził, że prawo dostępu do obrońcy przysługuje przed przesłuchaniem podejrzanego przez policję lub w jego trakcie, chyba że istnieją ważne powody uzasadniające ograniczenie tego prawa,⁶¹ to późniejsze orzecznictwo ETPC jest niejednolite w tym zakresie. Niektóre wyroki Trybunału następujące po *Salduz* wzmocniły dotychczasową linię orzecznictwą, stwierdzając, że nieuzasadnione pozbawienie możliwości korzystania z usług adwokata stanowi naruszenie art. 6 nie tylko w sytuacji, w której istnieje ryzyko samooskarżenia, ale również we wszystkich innych przypadkach, bez względu na to, czy wyjaśnienia złożone przez podejrzanego lub oskarżonego mają wpływ na ogólną rzetelność postępowania.⁶² Jednakże w innych orzeczeniach ETPC odstąpił od stosowania reguł ustanowionych w sprawie *Salduz*, uznając, że naruszenie prawa dostępu do obrońcy jest stwierdzane tylko w przypadku stwierdzenia nierzetelności „całości” dalszego toku postępowania.⁶³ Stanowisko to zostało przedstawione m.in. w sprawie *Ibrahim i Inni przeciwko Wielkiej Brytanii*, w której ETPC uznał, że przewidziane przepisami o zwalczanie terroryzmu przesłuchania przeprowadzane w trybie pilnym (tzw. *safety interviews*), które nie skutkują złożeniem niekorzystnych dla podejrzanego wyjaśnień, nie stanowią naruszenia prawa dostępu do obrońcy. Naruszenie art. 6 ust. 3 lit. c) EKPC zostało jednak stwierdzone w odniesieniu do jednego skarżącego, którego przesłuchanie w charakterze świadka nie zostało przerwane w momencie złożenia przez niego samoobciążających wyjaśnień, ponieważ postępowanie nie zostało uznane za rzetelne w swoim całości. ⁶⁴ Choć interpretacja

dyrektyw również zależy od orzecznictwa TSUE i może podlegać zmianom, to dyrektywy wprost wymagają zapewnienia dostępu do adwokata w czasie policyjnego przesłuchania, niezależnie od ogólnej rzetelności postępowania (więcej, w tym na temat ograniczeń tego prawa, zob. rozdział 1.4.1.).

Nie należy jednak rozpatrywać ochrony praw podejrzanych i oskarżonych przyznanej przez prawo wtórne UE w odosobnieniu; ochrona taka powinna być zawsze postrzegana w świetle praw podstawowych ustanowionych w Karcie Praw Podstawowych UE i w EKPC.⁶⁵ Mówiąc bardziej ogólnie, należy również uwzględniać międzynarodowe ramy prawne, takie jak traktaty i konwencje Organizacji Narodów Zjednoczonych. Należy również uznać, że dyrektywy ustanawiają minimalne wymogi, a państwa członkowskie mogą dalej idące gwarancje. Poziom ochrony nigdy nie powinien być niższy od standardów przewidzianych w EKPC lub wynikających ze stosownych zobowiązań ustanowionych w aktach prawa międzynarodowego, których państwa członkowskie są stronami.

1.4. Przegląd wybranych praw procesowych

Celem niniejszego rozdziału jest omówienie standardów funkcjonujących w kontekście niektórych gwarancji procesowych oraz podkreślenie wartości dodanej wynikającej z instrumentów unijnych, które ustanawiają takie standardy, jak również wyzwań praktycznych wskazanych w następujących, wybranych obszarach tematycznych:⁶⁶

1. Prawo dostępu do obrońcy (adwokata) i prawo do pomocy prawnej
2. Prawo do poinformowania osoby trzeciej
3. Prawo do informacji
4. Prawo do tłumaczenia ustnego i pisemnego
5. Domniemanie niewinności, prawo do odmowy składania wyjaśnień i prawo do nieobciążania się
6. Zapis audiowizualny

1.4.1. Prawo dostępu do obrońcy (adwokata)⁶⁷ i prawo do pomocy prawnej⁶⁸

ISTOTNE PYTANIA:

- » Czy obrońca uczestniczył w czynnościach etapu postępowania przygotowawczego (w szczególności w przesłuchaniu przez policję)?

- » Jeśli nie, to dlaczego? (z uwagi na odstąpienie bądź zrzeczenie się?)
 - Czy odstąpienie/zrzeczenie się zostało odnotowane?
 - Czy zainteresowana osoba została odpowiednio pouczona o tym prawie? Czy osoba ta rozumie to prawo i konsekwencje zrzeczenia się tego prawa?
 - Czy zainteresowana osoba została pouczona o prawie do pomocy prawnej?
- » Jeżeli obrońca był obecny, to czy zapewniono poufność porozumiewania się?
- » Czy złożono skargi na jakość usług prawniczych (np. dotyczącą częstotliwości wizyt, kompetencji obrońcy w innych dziedzinach niż prawo karne itp.)?

Prawo dostępu do obrońcy ma zasadnicze znaczenie dla zagwarantowania rzetelnego procesu sądowego. Uprawnienie to jest uznawane we wszystkich właściwych instrumentach dotyczących praw człowieka za gwarancję procesową.⁶⁹ Jednocześnie stanowi ono również niezbędny element innych praw, takich jak równość broni czy ochrona przed samooskarżeniem.⁷⁰ Dostęp do obrońcy jest nie tylko niezbędny do zagwarantowania odpowiedniej obrony i sprawiedliwego procesu, ale musi być postrzegany jako szersza koncepcja: artykuły 2 i 16 CAT zobowiązują państwa do podjęcia odpowiednich środków w celu zapobiegania torturom i innym formom złego traktowania.⁷¹ Jak wynika z badań i praktyki organów monitorujących, dostęp do adwokata należy do najskuteczniejszych środków zapobiegania torturom i złemu traktowaniu.⁷² W ten sposób skuteczna pomoc obrońcy jest kluczowa dla zabezpieczenia praw osoby pozbawionej wolności i zapobiec nadużyciom kompetencji organów władzy publicznej.⁷³

W jakim momencie powinna istnieć możliwość skorzystania z prawa dostępu do obrońcy?

Dyrektywa o dostępie do adwokata stanowi, że dostęp do adwokata powinien być udzielony „bez zbędnej zwłoki”, nie tylko w sytuacji, w której dana osoba zostaje pozbawiona wolności lub przesłuchana, ale również w trakcie innych czynności dochodzeniowych (np. okazania czy eksperymentów procesowych polegających na odtworzeniu przebiegu przestępstwa). Innymi słowy, podejrzani powinni mieć możliwość uzyskania dostępu do adwokata „począwszy od najwcześniejszego spośród następujących terminów”:

- a) przed ich przesłuchaniem przez policję lub inny organ ścigania lub organ sądowy;
- b) w momencie dokonywania przez organy prowadzące postępowanie przygotowawcze lub inne właściwe organy czynności dochodzeniowo-śledczych lub innych czynności związanych z gromadzeniem dowodów (np. okazania w celu rozpoznania, konfrontacji, eksperymentu procesowego polegającego na odtworzeniu przebiegu przestępstwa)
- c) niezwłocznie po pozbawieniu wolności;
- d) jeżeli zostali wezwani do stawiennictwa przed sądem właściwym w sprawach karnych - w odpowiednim czasie zanim stawią się przed tym sądem.⁷⁴

Dyrektywa o dostępie do obrońcy bazuje na orzecznictwie ETPC.⁷⁵ Zgodnie z orzecznictwem ETPC, będące jedną z gwarancji procesowych prawo dostępu do obrońcy powinno być możliwe do zrealizowania od momentu postawienia „zarzutu popełnienia przestępstwa”⁷⁶, tj. od momentu, w którym po stronie organów prowadzących postępowanie pojawiają się istotne powody uzasadniające podejrzenie popełnienia przestępstwa przez daną osobę. Co za tym idzie, bardziej istotne jest to, czy dana osoba odczuła skutki czynności związanych z postępowaniem przygotowawczym niż samo formalne postawienie zarzutów.⁷⁷

Międzynarodowe standardy przewidują, że dostęp do adwokata powinien być gwarantowany w momencie, w którym dana osoba zostanie pozbawiona wolności lub przesłuchana.⁷⁸ W opinii Komitetu Praw Człowieka ONZ (KPC), art. 14 MPPOiP „wymaga, aby oskarżony otrzymał niezwłocznie dostęp do obrońcy”.⁷⁹ Niewiążące Podstawowe zasady ONZ w dziedzinie roli adwokatów stanowią, że rządy muszą również zagwarantować, że wszystkie osoby aresztowane lub zatrzymane, niezależnie od faktu postawienia bądź niepostawienia im zarzutów karnych, powinny uzyskać dostęp do adwokata niezwłocznie, a w każdym razie nie później niż czterdzieści osiem godzin od momentu zatrzymania lub pozbawienia wolności.⁸⁰

Co obejmuje prawo dostępu do obrońcy?

Zgodnie z dyrektywą, prawo dostępu do adwokata obejmuje **prawo do spotkania się z adwokatem na osobności i porozumiewania się z nim**, w tym przed przesłuchaniem. Należy zapewnić poufność wszystkich metod porozumiewania się, tj. spotkań, korespondencji, rozmów telefonicznych

oraz innych form komunikacji.⁸¹ Uprawnienia te mogą być ograniczane wyłącznie w wyjątkowych okolicznościach, w przypadku zaistnienia istotnych przyczyn uzasadniających ograniczenie (np. obawa współdziałania adwokata w przestępstwie).

Dyrektywa w sprawie prawa dostępu do adwokata reguluje również kwestię **obecności adwokata podczas przesłuchania**.⁸² Standard unijny odzwierciedla orzeczenie ETPC w sprawie *Salduz przeciwko Turcji*, zgodnie z którym „Art. 6 ust. 1 [EKPC] wymaga, aby co do zasady dostęp do adwokata był zapewniony już przy pierwszym przesłuchaniu podejrzanego przez policję (...)”.⁸³ Rozstrzygnięcie to uwzględnia cel obecności adwokata podczas przesłuchań policyjnych, a mianowicie zagwarantowanie ochrony praw osoby podejrzanego lub oskarżonego (np. ochrony przed samooskarżeniem) oraz niestosowania przymusu.⁸⁴ Jednak wraz z ewolucją orzecznictwa ETPC, prawo do dostępu do obrońcy podczas przesłuchania przez policję przestało być uznawane za uprawnienie autonomiczne, a brak realizacji tego prawa uznawany jest obecnie za naruszenie, które należy oceniać w kontekście ogólnej rzetelności postępowania. Bazując na wyroku *Salduz*, dyrektywy unijne prezentują odmienne podejście do powyższej kwestii, ustanawiając wymóg obecności adwokata w czasie przesłuchania przez policję niezależnie od ogólnej oceny rzetelności postępowania. Dyrektywa w sprawie dostępu do adwokata dopuszcza jednocześnie możliwość ograniczenia omawianego uprawnienia.

Wreszcie, zgodnie z Dyrektywą, prawo dostępu do adwokata obejmuje również prawo do **skutecznego udziału adwokata w przesłuchaniu**. W czasie przesłuchiwanego podejrzanego lub oskarżonego „adwokat może między innymi - zgodnie z takimi procedurami - zadawać pytania, domagać się wyjaśnień i składać oświadczenia, co powinno zostać zaprotokołowane, zgodnie z prawem krajowym”.⁸⁵ Także i ten standard bazuje na orzecznictwie ETPC, zgodnie z którym „obrońca musi być w stanie udzielić pomocy, która jest konkretna i skuteczna, a nie tylko abstrakcyjnie wynikająca z jego obecności (...)”.⁸⁶

Realne znaczenie pojęcia „dostępu do obrońcy (adwokata)” zależy w dużej mierze od roli pełnionej przez obrońcę. ETPC stwierdził:

„Oskarżony ma prawo do skorzystania z pomocy adwokata od momentu zatrzymania, a nie tylko podczas przesłuchania. Z wymogu zachowania

*rzetelności postępowania wynika bowiem konieczność umożliwienia oskarżonemu skorzystania z pełnego zakresu usług wyraźnie związanych z pomocą prawną. (...) Adwokat musi być w stanie swobodnie zadbać o podstawowe aspekty obrony danej osoby: omówienie sprawy, zorganizowanie obrony, zebranie korzystnego dla oskarżonego materiału dowodowego, przygotowanie do przesłuchania, wsparcie oskarżonego w trudnej sytuacji oraz sprawdzenie warunków pozbawienia wolności”.*⁸⁷

W odróżnieniu od dyrektywy w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i pisemnego oraz prawa do pomocy prawnej, Dyrektywa w sprawie dostępu do adwokata nie zawiera jakichkolwiek dodatkowych, bardziej szczegółowych regulacji dotyczących zapewnienia jakości.

W jakich okolicznościach można odstąpić od umożliwienia realizacji prawa dostępu do obrońcy?

Chociaż prawo dostępu do adwokata jest uznawane za jedną z podstawowych gwarancji sprawiedliwego procesu, nie jest ono bezwzględne.⁸⁸ Także Dyrektywa w sprawie dostępu do adwokata dopuszcza **czasowe odstępstwa** na etapie postępowania przygotowawczego z uwagi na oddalenie geograficzne podejrzanego lub oskarżonego lub ze szczególnych istotnych powodów (np. z uwagi na potrzebę zapobieżenia negatywnym konsekwencjom dla życia, wolności lub nietykalności cielesnej osoby czy konieczność zapobieżenia zniszczeniu lub zmanipulowaniu ważnych dowodów lub matactwu związanemu z zeznaniami świadków).⁸⁹ Dyrektywa ustanawia granice dla takich tymczasowych odstępstw, stwierdzając, że muszą one być proporcjonalne, konieczne i ściśle ograniczone w czasie. Odstępstwa takie nie mogą opierać się wyłącznie na rodzaju lub wadze zarzucanego przestępstwa; ani naruszać ogólnej rzetelności postępowania. Celowość zastosowania omawianych ograniczeń zawsze musi podlegać indywidualnej ocenie.⁹⁰

Ponadto zgodnie z orzecznictwem ETPC czasowe ograniczenie tego prawa są dopuszczalne wyłącznie po spełnieniu następujących przesłanek. Po pierwsze, muszą istnieć przekonujące powody, które sprawiają, że ograniczenie jest niezbędne. Takie ograniczenia są dozwolone jedynie w wyjątkowych okolicznościach, muszą być ograniczone w czasie, a konieczność ich zastosowania należy oceniać indywidualnie dla każdego przypadku. Po drugie, ograniczenia tego rodzaju nieodwracalnie negatywnie wpływają na

ogólną rzetelność postępowania karnego, co sprawia, że ocena celowości ich zastosowania następować musi w kontekście całości postępowania.⁹¹

W jaki sposób realizowane jest prawo dostępu do adwokata?

Osoby podejrzane i oskarżone mają nie tylko prawo dostępu do adwokata, ale również prawo do **zrzeczenia się** tego uprawnienia. Aby móc skorzystać z prawa do zrzeczenia się, konieczne jest skuteczne pouczenie osoby podejrzanej lub oskarżonej o przysługującym jej prawie dostępu do adwokata, a także o konsekwencjach zrzeczenia się tego prawa. Co więcej należy uwzględnić konkretną sytuację danego podejrzanego lub oskarżonego (np. wiek oraz stan psychiczny i fizyczny) oraz okoliczności sprawy (np. obligatoryjność obrony).⁹² Również ETPC stwierdza w swoim orzecznictwie, że „jeżeli oskarżony nie ma obrońcy, ma mniejsze szanse na uzyskanie informacji o przysługujących mu prawach, co skutkuje mniejszym prawdopodobieństwem ich respektowania”.⁹³

Dotychczasowe orzecznictwo ETPC określa dość kompleksowe standardy, które musi spełnić oświadczenie o zrzeczeniu się, by móc być uznawane za „świadome i rozsądne zrzeczenie się”. Dyrektywa UE ustanawia gwarancje dotyczące zrzeczenia się prawa do adwokata o charakterze analogicznym do gwarancji wynikających z orzecznictwa ETPC. Tym samym, osoba podejrzana lub oskarżona może zrzec tego prawa, jeżeli: a) zrzeczenie się dokonane zostało w sposób dobrowolny i jednoznaczny;⁹⁴ b) fakt zrzeczenia się oraz jego okoliczności zostały odnotowane;⁹⁵ c) osoba podejrzana lub oskarżona została pouczona o przysługującym jej prawie do odwołania zrzeczenia się w dowolnym momencie postępowania karnego. Zrzeczenie się dokonane w powyższy sposób powinno mieć skutek natychmiastowy.⁹⁶ Zgodnie z Zaleceniem KE, możliwość zrzeczenia się prawa jest ograniczona w odniesieniu do osób wymagających szczególnego traktowania: w przypadku, gdy osoba należąca do tej kategorii nie jest w stanie zrozumieć i śledzić przebiegu postępowania, zrzeczenie się będzie niemożliwe.⁹⁷

W przypadku nieskutecznego poinformowania podejrzanego o przysługujących mu prawach procesowych, ETPC uznaje zrzeczenie się tych praw za bezskuteczne, stwierdzając, że decyzja o zrzeczeniu się prawa nie została podjęta w wystarczająco świadomy sposób. Co za tym idzie, powoływanie się na oświadczenia złożone w takim kontekście oznacza wówczas naruszenie rzetelności całego postępowania. Trybunał zwrócił uwagę na różnorodne (przedmiotowe i podmiotowe) czynniki dotyczące pouczenia

o prawach, które mają wpływ na skuteczność zrzeczenia się prawa dostępu do obrońcy:

- » fakt, że podejrzany został poinformowany o przysługujących mu prawach w języku innym niż język ojczysty podejrzanego, bez pomocy tłumacza,⁹⁸
- » okoliczność, że informacja o prawach została przekazana wyłącznie ustnie w formie standardowego ostrzeżenia (które w niewielkim stopniu pozwala podejrzanemu zapoznać się z treścią praw);⁹⁹
- » „stresująca sytuacja” i „sekwencja szybko następujących po sobie zdarzeń”, które doprowadziły do przesłuchania podejrzanego;¹⁰⁰
- » „mentalna dezorientacja” podejrzanego w czasie przesłuchania;¹⁰¹
- » młody wiek podejrzanego;¹⁰²
- » poziom umiejętności czytania i pisania podejrzanego;¹⁰³
- » brak doświadczenia w kontaktach z policją;¹⁰⁴ oraz
- » uzależnienie podejrzanego od alkoholu.¹⁰⁵

Dyrektywa w sprawie dostępu do adwokata stanowi ponadto, że nieudzielenie dostępu do adwokata przed przesłuchaniem przez policję i w jego trakcie będzie stanowić naruszenie art. 3 Dyrektywy. W takim przypadku zastosowanie ma art. 12 Dyrektywy, który zobowiązuje państwa członkowskie do ustanowienia „skutecznego środka naprawczego”, który przysuguje w przypadku naruszenia omawianego prawa i zapewniać może m.in. wyłączenie dowodów uzyskanych na skutek naruszenia prawa dostępu do adwokata.¹⁰⁶

Czy zapewniony jest dostęp do pomocy prawnej?

Zgodnie z dyrektywą w sprawie pomocy prawnej państwa członkowskie UE powinny zapewnić prawo do pomocy prawnej osobom, które nie posiadają wystarczających środków na pokrycie kosztów pomocy adwokata.¹⁰⁷ W tym względzie dyrektywa ma zastosowanie do tych samych etapów postępowania, co dyrektywa w sprawie dostępu do adwokata, a zatem również do etapu postępowania przygotowawczego.¹⁰⁸ Co do zasady, Dyrektywa pozostawia państwom członkowskim UE szeroki zakres swobody w odniesieniu do organizacji systemu pomocy prawnej, np. w zakresie sposobu ustalenia, czy w danym przypadku należy przyznać pomoc prawną (ocena zasadności bądź ocena sytuacji majątkowej), jak również co do tego, który organ jest odpowiedzialny za udzielanie pomocy prawnej oraz za ustanowienie obrońcy do pomocy prawnej.¹⁰⁹

Jeżeli jednak państwa członkowskie UE stosują ocenę sytuacji majątkowej, powinny wziąć pod uwagę szereg kryteriów, wszystkie istotne i obiektywne czynniki, takie jak dochód, majątek i sytuację rodzinną danej osoby, a także koszt pomocy adwokata oraz stopę życiową w tym państwie członkowskim; w przypadku stosowania oceny zasadności należy uwzględnić wagę czynu zabronionego, złożoność sprawy oraz surowość grożącej kary¹¹⁰.

Ponadto, Dyrektywa stanowi, że państwa członkowskie UE muszą zapewnić odpowiednią jakość pomocy prawnej z urzędu oraz skuteczny system takiej pomocy. Dyrektywa nie zawiera jednak żadnych bardziej szczegółowych wytycznych.¹¹¹ Podejrzani lub oskarżeni mają prawo do zażądania zmiany ustanowionego obrońcy z urzędu, jeśli wymagają tego okoliczności.¹¹²

Najważniejsze wnioski dotyczące praktyki

W ramach dwóch warsztatów konsultacyjnych wspomniano, że największe trudności w państwach członkowskich UE dotyczą prawa dostępu do adwokata, pomimo uznanego i udowodnionego znaczenia tego prawa. Odpowiada to ustaleniom licznych dotychczas przeprowadzonych badań.¹¹³ W większości krajów podejrzani nie mają dostępu do adwokata **na wczesnym etapie postępowania karnego**, czyli bezpośrednio po zatrzymaniu. Powszechną bolączką w tym względzie jest kwesnia zrzeczenia się tego prawa. Wyrażono obawy, że sposób informowania osób podejrzanych lub oskarżonych nie odzwierciedla w wystarczającym stopniu znaczenia obecności i udziału obrońcy w czynnościach takich jak przesłuchanie, a także konsekwencji, jakie może przynieść zrzeczenie się prawa do adwokata. Ponadto, w niektórych przypadkach zrzeczenie się prawa dostępu do obrońcy jest efektem argumentacji podkreślającej opóźnienia, koszty i niedogodności, jakie mogą wiązać się z procedurą ubiegania się o obrońcę. Wreszcie, ze względu na funkcjonujące procedury i standardy często trudno jest udowodnić, czy zrzeczenia się dokonano dobrowolnie.¹¹⁴ W niektórych krajach adwokaci są ustanawiani przez policję i czasami działają raczej w interesie policji niż osoby reprezentowanej - nie tylko dlatego, że taka sytuacja pozwala na ustanowienie adwokata, który niekoniecznie będzie skuteczny, ale również dlatego, że niektórzy adwokaci w takich krajach są finansowo zależni od tego rodzaju usług i tym samym w ich interesie leży utrzymaniu dobrych stosunków z policją.¹¹⁵ Co więcej, dostępność adwokatów, zwłaszcza w weekendy i na obszarach

peryferyjnych może okazać się niedostateczna. Badania ujawniają, że w sytuacji, w której podejrzani uzyskują dostęp do adwokata, w większości krajów istnieją poważne obawy co do **jakości świadczonych przez nich usług i kompetencji**, w szczególności w odniesieniu do pomocy prawnej lub adwokatów z urzędu. Wiele systemów dyżurów adwokackich nie gwarantuje możliwości znalezienia kompetentnego obrońcy i jego gotowości do stawienia się na posterunku policji w krótkim czasie. Co więcej, w przypadku, gdy adwokat jest obecny, infrastruktura zapewniająca **możliwości skonsultowania się z obrońcą na osobności** jest często niewystarczająca bądź wręcz nieistniejąca.

1.4.2. Prawo do poinformowania osoby trzeciej

PRZYKŁADY ISTOTNYCH PYTAŃ:

- » Czy osoba trzecia została poinformowana o pozbawieniu podejrzanego lub oskarżonego wolności? Czy ta osoba została wskazana przez osobę zatrzymaną lub pozbawioną wolności?
 - Jeżeli nie, dlaczego? Czy rozważono skontaktowanie się z inną osobą trzecią? Czy procedura ta została odpowiednio udokumentowana?
- » Czy specjalne potrzeby osób wymagających szczególnego traktowania zostały w należyty sposób uwzględnione (np. poprzez zawiadomienie osoby sprawującej władzę rodzicielską nad zatrzymanym, jego opiekuna czy właściwej osoby dorosłej)?
- » Czy osoba zatrzymana lub pozbawiona wolności mogła porozumieć się z jedną, wskazaną przez siebie osobą?
 - Jeżeli nie, dlaczego? Czy rozważono skontaktowanie się z inną osobą trzecią? Czy procedura ta została odpowiednio udokumentowana?

Prawo do żądania poinformowania osoby trzeciej i do porozumiewania się z osobami trzecimi uważane jest za jedną z najskuteczniejszych metod zapobiegania torturom i złemu traktowaniu.¹¹⁶ Prawo do poinformowania osoby trzeciej podlega bezpośredniej regulacji Dyrektywy 2013/48/UE, wraz z prawem dostępu do adwokata. Prawo do poinformowania osoby trzeciej spełnia dwie funkcje:

- » zapobieganie torturom i innym formom złego traktowania poprzez informowanie osoby trzeciej o pozbawieniu wolności, i
- » zapewnienie ochrony prawa do życia rodzinnego i prywatnego poprzez stworzenie możliwości porozumiewania się z osobą trzecią.

W jakim momencie powinna istnieć możliwość skorzystania z prawa do poinformowania osób trzecich?

Dyrektywa stanowi, że osoby podejrzane lub oskarżone mają prawo do wskazania co najmniej jednej osoby, która powinna zostać niezwłocznie powiadomiona o pozbawieniu ich wolności. Ponadto, osoba zatrzymana lub pozbawiona wolności powinna mieć prawo do porozumiewania się z osobą trzecią, na przykład z krewnym.¹¹⁷

Co wchodzi w zakres tego prawa?

Dyrektywa ustanawia prawo do wyznaczenia osoby, która powinna zostać poinformowana o pozbawieniu wolności. Jeżeli osoba podejrzana lub oskarżona jest dzieckiem, osoba, na której spoczywa odpowiedzialność rodzicielska, powinna zostać jak najszybciej poinformowana o pozbawieniu dziecka wolności, chyba że co innego wynika z potrzeby „najlepszego zabezpieczenia interesów dziecka”. W takim przypadku powiadamia się „inną stosowną osobę dorosłą”.¹¹⁸ Odstępstwa od stosowania omówionych praw są możliwe w przypadku, gdy jest to uzasadnione z „istotnych powodów”, takich jak pilna potrzebą zapobieżenia poważnym szkodliwym skutkom dla życia, wolności lub integralności cielesnej osoby czy też sytuacji narażenia postępowanie karnego „na znaczący uszczerbek”.¹¹⁹ Zgodnie z dyrektywą, na odstępstwo można zezwolić jedynie w drodze decyzji podjętej w trybie indywidualnym przez organ sądowy lub przez inny właściwy organ, pod warunkiem że decyzja ta może podlegać kontroli sądowej.¹²⁰

Podobnie jak dzieje się to w przypadku prawa dostępu do adwokata, odroczenia i ograniczenia istnieją również w odniesieniu do prawa do porozumiewania się z osobą trzecią w okresie pozbawienia wolności. Zakres takich ograniczeń i odroczeń wykonywania prawa wyznacza nadrzędny interes publiczny lub proporcjonalne wymogi operacyjne.¹²¹

Przed ustanowieniem odstępstwa od prawa do porozumiewania się z osobą trzecią, organy krajowe powinny najpierw zbadać, czy podejrzany lub oskarżony mógłby porozumieć się z inną wskazaną przez siebie osobą trzecią.¹²²

W jaki sposób realizowane jest to prawo?

Osoba zatrzymana lub aresztowana musi zostać poinformowana o przysługującym jej prawie do wyznaczenia osoby trzeciej, którą należy poinformować o pozbawieniu wolności. Dyrektywa stanowi, że podejrzany lub oskarżony ma prawo do poinformowania osoby trzeciej (*to have a third party informed*). Dyrektywa nie gwarantuje jednak, że to sam podejrzany lub oskarżony ma prawo osobiście przekazać informacje. Gwarancje zawarte w Zbiorze zasad ochrony wszelkich osób podlegających zatrzymaniu lub aresztowaniu (*Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment*) są szersze, ponieważ przewidują prawo do powiadomienia osoby trzeciej lub zażądania od właściwego organu powiadomienia osoby trzeciej.¹²³

Prawa do poinformowania osoby trzeciej można się zrzec, jeżeli osobie zrzekającej się udzielono jasnych i wystarczających informacji na temat treści tego prawa i możliwych konsekwencji zrzeczenia się go oraz jeżeli zrzeczenie zostało dokonane w sposób dobrowolny i jednoznaczny.¹²⁴

Realizacja prawa do porozumiewania się z osobą trzecią wymaga praktycznych rozwiązań dotyczących terminu, sposobu, czasu trwania i częstotliwości porozumiewania się z osobami trzecimi, uwzględniających konieczność utrzymania porządku, bezpieczeństwa i ochrony w miejscu, w którym przebywa osoba pozbawiona wolności.¹²⁵

Najważniejsze wnioski dotyczące praktyki

Główne zidentyfikowane wyzwania dotyczą ograniczeń **kręgu osób, które mogą być bądź są informowane** o pozbawieniu wolności niezależnie od wskazania przez osobę pozbawioną wolności. Poza tym, niektóre państwa członkowskie określają **przesłanki odmowy poinformowania** osoby trzeciej, które są ogólnie sformułowane i częściowo nieprecyzyjne, takie jak „uzasadnione powody” lub „nieuzasadnione trudności”. Wyzwania pojawiają się również w odniesieniu do prawa do porozumiewania się w sytuacji, w której prawo to nie jest zapewniane bez zbędnej zwłoki, w tym w czasie pozbawienia wolności przez policję. W wielu krajach istnieją nadmierne ograniczenia liczby lub czasu trwania odwiedzin; w niektórych przypadkach są one całkowicie zakazane na podstawie niejasnych kryteriów.¹²⁶

1.4.3. Prawo do tłumaczenia ustnego i pisemnego¹²⁷

PRZYKŁADY ISTOTNYCH PYTAŃ:

- » Czy istnieją odpowiednie mechanizmy umożliwiające dokonanie oceny zapotrzebowania na usługi tłumaczenia ustnego lub pisemnego?
- » Czy osoba podejrzana lub oskarżona miała dostęp do tłumacza ustnego w toku całego postępowania? Czy tłumacz ustny stawił się w stosownym terminie?
 - Jeżeli nie, dlaczego? Czy brakowało tłumacza ustnego? Czy informacje o prawie do tłumaczenia ustnego i pisemnego były niewystarczające?
- » Czy jakość tłumaczeń ustnych umożliwiła osobie podejrzanej lub oskarżonej śledzenie przebiegu postępowania?
 - Jeżeli jakość tłumaczeń nie była odpowiednia, to czy osoba podejrzana lub oskarżona miała możliwość złożenia skargi? I czy taka skarga została odpowiednio rozpatrzona (np. doprowadziła do zmiany tłumacza)?
- » Czy zainteresowana osoba otrzymała tłumaczenia najważniejszych dokumentów?
 - Które dokumenty zostały przetłumaczone? (co najmniej: postanowienia o pozbawieniu osoby wolności, wszelkie zarzuty i akty oskarżenia oraz wyroki)
 - Jeżeli nie, dlaczego? Czy dokonano zrzeczenia się tego prawa? Jeśli tak, to czy zostało to udokumentowane?
- » Czy jakość tłumaczeń pisemnych umożliwiła osobie podejrzanej lub oskarżonej prowadzenie skutecznej obrony?
 - Jeżeli jakość tłumaczeń nie była odpowiednia, to czy osoba podejrzana lub oskarżona miała możliwość złożenia skargi? I czy taka skarga została odpowiednio rozpatrzona (np. doprowadziła do przygotowania nowego tłumaczenia dokumentów albo przetłumaczenia ich ustnie)?
- » Czy konkretne potrzeby osób wymagających szczególnego traktowania (np. dzieci, osób z niepełnosprawnością psychospołeczną lub intelektualną) zostały w należyty sposób uwzględnione w trakcie tłumaczenia?
- » Czy istnieje rejestr wykwalifikowanych tłumaczy ustnych i pisemnych?

Prawo do tłumaczenia ustnego i pisemnego jest uznawane za jedno z najistotniejszych praw procesowych; stanowi ono warunek konieczny

skutecznego skorzystania z prawa do obrony.¹²⁸ W konsekwencji, prawo to spełnia różnorodne funkcje, a mianowicie:

- » zagwarantowanie, że osoba podejrzana lub oskarżona rozumie przy-
sługujące jej prawa procesowe i może skutecznie uczestniczyć w po-
stępowaniu karnym (tj. rozumie toczące się postępowanie i może
przedstawić swoje stanowisko);
- » zapewnienie zainteresowanej osobie możliwości porozumiewania
się i konsultowania się ze swoim pełnomocnikiem przed przesłucha-
niami oraz rozprawami;
- » umożliwienie przygotowania obrony i zapewnienie równości broni
w celu zagwarantowania rzetelności postępowania.¹²⁹

Dyrektywa unijna reguluje prawo do tłumaczenia ustnego oraz prawo do tłumaczenia pisemnego najważniejszych dokumentów w postępowaniu karnym. Bazuje ona na standardach ustanowionych wcześniej w orzecznictwie ETPC w odniesieniu do art. 6 EKPC.¹³⁰ Motywy Dyrektywy wyraźnie wskazują, że jej celem jest ułatwienie stosowania praw już zapisanych w EKPC.

W jakim momencie powinna istnieć możliwość skorzystania z prawa do tłumaczenia ustnego i pisemnego?

Osobom, które nie mówią w języku danego postępowania karnego lub go nie rozumieją, należy niezwłocznie zapewnić tłumaczenie ustne podczas postępowania karnego przed organami śledczymi i sądowymi, w tym również podczas przesłuchania przez policję, w trakcie całej rozprawy głównej oraz wszelkich niezbędnych posiedzeń.¹³¹ Również art. 6 ust. 3 lit. e) EKPC przewiduje prawo do bezpłatnego tłumaczenia ustnego i pisemnego na wszystkich etapach postępowania karnego oraz tłumaczenia wszystkich dokumentów, które są niezbędne, aby podejrzany mógł się bronić w świetle zasady sprawiedliwego procesu.¹³² Przepis ten dotyczy zarówno postępowania przygotowawczego, jak i postępowania sądowego.¹³³ W orzecznictwie ETPC podkreślono, że „pomoc tłumacza ustnego należy zapewnić na etapie postępowania przygotowawczego, chyba że w świetle szczególnych okoliczności danej sprawy zostanie wykazane, że istnieją istotne powody do ograniczenia tego prawa”.¹³⁴

Tłumaczenie pisemne wszystkich istotnych dokumentów należy udostępnić podejrzanym i oskarżonym „w rozsądnym terminie”.¹³⁵

Co wchodzi w zakres prawa do tłumaczenia ustnego i pisemnego?

Dyrektywa UE stanowi, że wszyscy podejrzani i oskarżeni, którzy nie rozumieją języka postępowania powinni otrzymać pomoc w zakresie tłumaczenia ustnego i pisemnego. Tym samym Dyrektywa gwarantuje tłumaczenie ustne i pisemne w języku ojczystym osób podejrzanych lub oskarżonych lub w języku którym mówią lub który rozumieją, co umożliwi tym osobom pełne skorzystanie z przysługującego im prawa do obrony.¹³⁶ Zgodnie z orzecnictwem ETPC realizacja prawa do tłumaczenia pisemnego i ustnego nie nastąpi w sytuacji, w której jedynie obrońca (a nie podejrzany lub oskarżony) posługuje się językiem postępowania karnego. Powyższa zasada ma zastosowanie również wówczas, gdy obrońca i osoba podejrzana lub oskarżona są w stanie porozumieć się między sobą (z pomocą albo bez pomocy tłumacza) w języku innym niż język postępowania.¹³⁷ Powyższe podejście bazuje na konstatacji, zgodnie z którą dana osoba powinna być w stanie uczestniczyć w postępowaniu i komunikować się z obrońcą w sprawie argumentacji przedstawianej w jej obronie.¹³⁸

Koszty tłumaczenia ustnego i pisemnego powinny zostać pokryte przez państwa członkowskie, niezależnie od wyniku postępowania.¹³⁹

Dyrektywa stanowi, że tłumaczenie ustne powinno być zapewnione podczas przesłuchania przez policję i w trakcie rozprawy sądowej, jak również w zakresie kontaktów między podejrzаныmi lub oskarżonymi z obrońcą, związanych bezpośrednio z jakimkolwiek przesłuchaniem lub składaniem wyjaśnień podczas postępowania lub ze złożeniem odwołania lub innych wniosków proceduralnych.¹⁴⁰ W odróżnieniu od Dyrektywy, art. 6 ust. 3 lit. e) EKPC nie obejmuje swoim zakresem tłumaczenia ustnego komunikacji pomiędzy osobą podejrzaną lub oskarżoną a obrońcą.¹⁴¹

Podejrzany i oskarżony należy również zapewnić tłumaczenie pisemne dokumentów, które są istotne do skorzystania z prawa do obrony. Za istotne dokumenty należy uznać przynajmniej wszelkie orzeczenia o pozbawieniu danej osoby wolności, każdy zarzut lub akt oskarżenia oraz każdy wyrok. Dodatkowo, w celu zagwarantowania rzetelności postępowania tłumaczone powinny być także inne ważne dokumenty (lub przynajmniej stosowne ich części). Podejrzani i oskarżeni mogą zażądać tłumaczenia innych dokumentów, a także mogą zaskarżyć decyzję

stwierdzającą brak konieczności tłumaczenia konkretnych dokumentów.¹⁴² Prawo do tłumaczenia istotnych dokumentów nie obejmuje tłumaczenia na język postępowania treści odwołania sporządzonego przez osobę podejrzaną lub oskarżoną w jej języku ojczystym. Prawo do tłumaczenia ustnego obejmuje jednak bezpłatną pomoc tłumacza ustnego przy składaniu przez podejrzanego ustnego odwołania do protokołu sekretariatu sądu. Usługi tłumaczenia ustnego są również świadczone w zakresie kontaktów między podejrzanym i jego obrońcą związanych ze złożeniem odwołania.¹⁴³

Dla porównania, ETPC stwierdził, że¹⁴⁴: „[Art. 6 ust. 3 lit. e)] nie wymaga pisemnego tłumaczenia wszystkich dowodów pisemnych lub dokumentów urzędowych w postępowaniu. W związku z tym należy zauważyć, że odpowiednie przepisy odnoszą się do „tłumacza ustnego” (*interpreter*), a nie „tłumacza pisemnego” (*translator*). Wynika z tego, że ustna pomoc językowa może spełniać wymogi Konwencji.¹⁴⁵ W innym wyroku ETPC uznał jednak, że brak tłumaczenia określonych dokumentów może spowodować znaczące niedogodności dla osoby podejrzanego lub oskarżonego, a tłumaczenie pisemne może okazać się lepszym rozwiązaniem.¹⁴⁶

Zgodnie z Dyrektywą, jeżeli terminowe tłumaczenie pisemne nie jest możliwe, w drodze wyjątku można zapewnić ustne tłumaczenie lub ustne streszczenie istotnych dokumentów, pod warunkiem wszakże, że zapewniona będzie rzetelność postępowania. W przypadku zapewnienia tłumaczenia ustnego lub streszczenia ustnego istotnych dokumentów w obecności organu śledczego lub sądowego, czynność ta musi zostać odnotowana.¹⁴⁷

Czy prawa do tłumaczenia ustnego i pisemnego można się zrzec?

Dyrektywa unijna przewiduje możliwość zrzeczenia się tego prawa jedynie w odniesieniu do tłumaczenia dokumentów, oraz jedynie w sytuacji, w której osoba podejrzana lub oskarżona uzyskała wcześniej poradę prawną dotyczącą konsekwencji zrzeczenia się lub w inny sposób uzyskała pełną wiedzę o takich konsekwencjach. Zrzeczenie się tego prawa musi być dokonane w sposób dobrowolny i jednoznaczny. Musi też zostać udokumentowane.¹⁴⁸ Przesłanki zrzeczenia się odzwierciedlają orzecznictwo ETPC.¹⁴⁹ Jednakże na gruncie EKPC dopuszczalne jest zrzeczenie się także prawa do tłumaczenia ustnego, ponieważ „ani litera, ani duch art. 6 Konwencji nie uniemożliwiają osobie dobrowolnego – wyraźnego lub dorozumianego – zrzeczenia się uprawnienia do gwarancji sprawiedliwego procesu sądowego. Jednakże,

jeżeli zrzeczenie się prawa do udziału w rozprawie ma być skuteczne z punktu widzenia Konwencji, musi być jednoznacznie stwierdzone i muszą mu towarzyszyć minimalne gwarancje, współmierne do jego znaczenia”.¹⁵⁰

W jaki sposób ocenia się zapotrzebowanie na usługi tłumacza ustnego lub pisemnego oraz zapewnia się jakość usług?

Państwa członkowskie powinny zagwarantować istnienie procedur lub mechanizmów służących sprawdzeniu, czy podejrzani lub oskarżeni władają językiem postępowania karnego i czy potrzebują pomocy tłumacza ustnego. Ani standardy Rady Europy, ani standardy unijne nie zawierają wyraźnych wytycznych co do tego, któremu organowi należy powierzyć zadanie **oceny zapotrzebowania na tłumaczenie ustne i pisemne**. W jednym z motywów Dyrektywy stwierdza się, że regulacja taka oznacza, iż odpowiednie organy sprawdzają we właściwy sposób, czy osoba podejrzana lub oskarżona posługuje się językiem postępowania karnego. Dyrektywa nie zawiera jednak jakichkolwiek dalszych wskazań w tym zakresie.¹⁵¹ Decyzja stwierdzająca brak potrzeby tłumaczenia może zostać zakwestionowana przez osobę podejrzaną lub oskarżoną.¹⁵²

Jeżeli podejrzani lub oskarżeni znajdują się w potencjalnie niekorzystnym położeniu, w szczególności z powodu niepełnosprawności umysłowej, która wpływa na ich zdolność do skutecznego porozumiewania się, prokuratura, inne organy ścigania i organy sądowe powinny podjąć odpowiednie kroki w celu zagwarantowania prawidłowego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości i tym samym zapewnić osobom z niepełnosprawnością możliwość skutecznego udziału w postępowaniu poprzez podejmowanie właściwych działań.¹⁵³

Dyrektywa unijna wymaga podjęcia konkretnych działań w celu zapewnienia **jakości** tłumaczenia ustnego i pisemnego wystarczającej do zagwarantowania rzetelności postępowania.¹⁵⁴ W związku z tym dyrektywa stanowi o konieczności utworzenia rejestru lub rejestrów niezależnych tłumaczy pisemnych i tłumaczy ustnych, którzy posiadają odpowiednie kwalifikacje.¹⁵⁵ W tym względzie gwarancje zawarte w Dyrektywie wykraczają poza orzecznictwo ETPC.¹⁵⁶ Ponadto Dyrektywa wymaga, aby tłumacze pisemni i ustni byli niezależni.¹⁵⁷

Podejrzani i oskarżeni powinni mieć również możliwość złożenia skargi na niewystarczającą jakość tłumaczenia ustnego i pisemnego. Jeżeli jakość

tłumaczenia okaże się niewystarczająca, właściwe organy powinny mieć możliwość zmiany ustanowionego tłumacza ustnego.¹⁵⁸ **W przypadku pojawienia się jakichkolwiek zastrzeżeń, nadzór nad jakością tłumaczeń powinien być sprawowany przez sądy.**¹⁵⁹

Najważniejsze wnioski dotyczące praktyki

Pomimo istnienia szczegółowych ram prawnych, implementacja Dyrektywy w wiąże się z szeregiem problemów.

W niektórych przypadkach **trudno jest znaleźć tłumacza dla rzadkich języków i dialektów**. W takiej sytuacji, problem ten prowadzi do ogólnych opóźnień w postępowaniu. Kolejnym wyzwaniem jest **niskie wynagrodzenie tłumaczy, które negatywnie wpływa na motywację ich do udziału w postępowaniu**. Motywacja ta ulega dalszemu obniżeniu ze względu na brak zarezerwowanych środków finansowych przeznaczonych na wypłatę wynagrodzenia, skutkujący znacznymi opóźnieniami w płatnościach.¹⁶⁰

Co więcej w większości krajów **treść pouczenia nie została przetłumaczona na wiele języków obcych**, a ponieważ **uzyskanie niezwłocznego dostępu do tłumacza często nie jest możliwe**. Prowadzi to do sytuacji, w której wielu podejrzanych, nie uzyskuje informacji o przysługujących im prawach procesowych w języku dla nich zrozumiałym.¹⁶¹ W niektórych, innych przypadkach osoba podejrzana lub oskarżona posiadała podstawowe umiejętności językowe, które zostały uznane za wystarczające, chociaż – z uwagi na ich niedostateczny poziom – nie zapewniały skutecznego udziału w postępowaniu.¹⁶² Brak uznanej i jednolitej procedury ustalania zapotrzebowania na tłumaczenie niemal na pewno przyczynia się do zjawiska **stosowania przez policję różnorodnych wybiegów w celu uniknięcia konieczności zapewnienia tłumaczenia ustnego**.¹⁶³

Potrzeba zapewnienia niezwłocznego tłumaczenia ustnego stanowi wyzwanie dla wielu krajów. W wielu krajach tłumacz rzadko (o ile w ogóle) uczestniczy w czynnościach prowadzonych na początkowym etapie pozbawienia wolności, pomimo zidentyfikowania potrzeby wykonania tłumaczenia ustnego. Istnieje również poważny i powszechny problem związany z trudnościami ze znalezieniem tłumacza, który chciałby i mógłby w krótkim czasie stawić się na posterunku.¹⁶⁴ Częściowo ze względu na niedostateczną liczbę dostępnych tłumaczy ustnych, w niektórych krajach

istnieją ograniczenia dotyczące bezpłatnego tłumaczenia ustnego konsultacji klienta z obrońcą.¹⁶⁵

1.4.4. Prawo do informacji

PRZYKŁADY ISTOTNYCH PYTAŃ:

- » Czy zainteresowana osoba otrzymała stosowne informacje? Czy miała wystarczająco dużo czasu do zastanowienia przed przesłuchaniem?
- » Czy osoba ta zrzekła się któregośkolwiek z przysługujących jej praw? Jeżeli tak, dlaczego?
- » Czy zatrzymana lub aresztowana osoba miała czas na zapoznanie się z pouczeniem i czy dokument pouczenia został jej przekazany?
- » Czy treść pouczenia jest kompleksowa i zrozumiała?
 - Również dla osób znajdujących się w niekorzystnym położeniu?
 - Czy jest dostępna również w innych językach?
- » Czy zainteresowana osoba została poinformowana o postawionych jej zarzutach? Kiedy to się stało?
- » Czy osoba lub jej adwokat uzyskał w odpowiednim czasie wgląd do materiałów sprawy?
 - Czy istniały w tym zakresie jakieś ograniczenia?

Prawo do informacji jest niezwykle istotne, ponieważ nie znając przysługujących im praw (np. prawa dostępu do adwokata lub tłumacza ustnego), osoby podejrzane i oskarżone nie mogą z takich praw skutecznie korzystać. Nieprawidłowości dotyczące informowania danej osoby o przysługujących jej prawach mogą mieć ogromny wpływ na dalszy przebieg postępowania. Dlatego też prawo do informacji odgrywa na wielu poziomach ważną rolę z punktu widzenia obrony i ogólnej rzetelności postępowania.¹⁶⁶

Prawo do informacji obejmuje zatem różne elementy: prawo do uzyskania informacji na temat praw procesowych, w tym prawo do zapoznania się z pouczeniem w momencie zatrzymania; prawo do informacji o zarzutach oraz prawo dostępu do materiałów sprawy.¹⁶⁷ Wynika z tego, że prawo do informacji spełnia szereg funkcji:

- » Zapewnienie, że dana osoba jest świadoma przysługujących jej praw - zwłaszcza w przypadku pozbawienia wolności - ponieważ jest to warunek konieczny realizacji wszystkich pozostałych gwarancji procesowych
- » Zagwarantowanie, że podejrzany lub oskarżony posiada wszystkie istotne informacje na temat zatrzymania i stawianych mu zarzutów

oraz właściwych akt sprawy, które umożliwiają mu prowadzenie skutecznej obrony, w tym zaskarżenie zatrzymania lub aresztowania, a tym samym zapewniają realizację zasady równości broni.¹⁶⁸

W jakim momencie powinna istnieć możliwość skorzystania z prawa do informacji?

Podejrzanym lub oskarżonym należy niezwłocznie udzielić informacji dotyczących praw procesowych, co ma umożliwić im skuteczne wykonywanie tych praw. Informacje te muszą zostać przekazane ustnie lub pisemnie, a jeżeli osoba jest zatrzymana – w formie pisemnego pouczenia.¹⁶⁹

Ponadto podejrzani i oskarżeni powinni zostać poinformowani o stawianych im zarzutach niezwłocznie i w sposób wystarczająco szczegółowy do przygotowania swojej obrony. Oznacza to, że informacje tego rodzaju powinny zostać przekazane najpóźniej przed pierwszym oficjalnym przesłuchaniem przez policję lub inny właściwy organ.¹⁷⁰ W przypadku pozbawienia osoby wolności należy niezwłocznie przekazać informację o przyczynach pozbawienia wolności. Przepis ten odzwierciedla orzecznictwo ETPC, zgodnie z którym informacje takie powinny być niezwłocznie ujawnione, w momencie zatrzymania lub w trakcie przesłuchania.¹⁷¹ W Dyrektywie stwierdza się, że szczegółowe informacje należy przekazać osobie najpóźniej w chwili przekazania podstawy oskarżenia do oceny sądu.¹⁷² W tym kontekście, oskarżony musi dysponować wystarczającym czasem na przygotowania obrony, co służy zagwarantowaniu rzetelności postępowania.¹⁷³

Analogicznie, dostęp do materiałów sprawy powinien zostać udzielony w terminie umożliwiającym skuteczne skorzystanie z praw w zakresie prowadzenia obrony; w przypadku zatrzymania i aresztowania osoby, dostęp do tych materiałów powinien zostać zapewniony w momencie, w którym można skutecznie zakwestionować legalność zatrzymania lub aresztowania. Dostęp do materiałów należy zapewnić najpóźniej w chwili przekazania podstawy oskarżenia do oceny sądu.¹⁷⁴

Co wchodzi w zakres prawa do informacji?

Wszystkie osoby podejrzane i oskarżone – **niezależnie od tego, czy zostały zatrzymane lub aresztowane** – mają prawo do otrzymania informacji

o przysługujących im prawach. Zasadę tę statuuje art. 3 ust. 1 Dyrektywy, który stanowi, że osoby te powinny zostać poinformowane o:

- a) prawie dostępu do obrońcy,
- b) wszelkich uprawnieniach do bezpłatnej porady prawnej i warunkach jej uzyskania,
- c) prawie do informacji dotyczących oskarżenia, zgodnie z art. 6,
- d) prawie do tłumaczenia ustnego i pisemnego,
- e) prawie do odmowy składania wyjaśnień.¹⁷⁵

Odmienne niż Dyrektywa, art. 6 EKPC nie reguluje wprost prawa do informacji. Jednakże ETPC stwierdził w swoich orzeczeniach, że osoby oskarżone muszą zostać poinformowane o przysługującym im prawie do (bezpłatnej) pomocy prawnej oraz prawie do odmowy składania wyjaśnień. Nie oznacza to, że zakres prawa do informacji przewidziany w orzecznictwie ETPC nie może zostać rozszerzony.¹⁷⁶

Naczelną zmianą wprowadzoną w Dyrektywie jest nałożenie na państwa członkowskie pozytywnego obowiązku dostarczenia zatrzymanym osobom pouczenia o prawach, zawierającego objaśnienie przysługujących im praw. Artykuł 4 Dyrektywy stanowi, że osoby podejrzane lub oskarżone należy również poinformować o:

- a) prawie dostępu do materiałów sprawy,
- b) prawie do poinformowania władz konsularnych oraz jednej osoby,
- c) prawie dostępu do pilnej pomocy medycznej; oraz
- d) maksymalnej liczbie godzin lub dni, podczas których osoba podejrzana lub oskarżona może być pozbawiona wolności, zanim zostanie postawiona przed organem sądowym.

Pouczenie o prawach powinno zawierać podstawowe informacje o wszelkich możliwościach zakwestionowania zgodności z prawem zatrzymania, oceny zasadności decyzji o aresztowaniu lub złożenia wniosku o zwolnienie tymczasowe.¹⁷⁷ Podejrzanym i oskarżonym, którzy zostali zatrzymani lub aresztowani należy umożliwić zapoznanie się z pouczeniem oraz zatrzymanie go w swoim posiadaniu przez cały okres, w którym pozostają pozbawione wolności. Osoby, które nie władają językiem postępowania karnego mają również prawo do otrzymania pouczenia w języku, który rozumieją.¹⁷⁸

Podejrzanym i oskarżonym przysługuje również prawo do uzyskania informacji o **przyczynach zatrzymania lub aresztowania oraz o postawionych**

im zarzutach, które muszą zostać podane w sposób wystarczająco szczegółowy do zagwarantowania rzetelności postępowania. Osoby takie muszą tym samym otrzymać informacje na temat czynu zabronionego, o którego popełnienie są podejrzane lub oskarżone, a w przypadku zatrzymania lub aresztowania – o jego przyczynach. Takie szczegółowe informacje dotyczą rodzaju przestępstwa i jego kwalifikacji prawnej, jak również charakteru udziału osoby oskarżonej.¹⁷⁹ Zgodnie z orzecnictwem ETPC, nie wystarczy podanie samej podstawy prawnej zatrzymania lub aresztowania, potrzebne jest również przedstawienie okoliczności prawnych i faktycznych uzasadniających zatrzymanie w taki sposób, by możliwe było zakwestionowanie legalności zatrzymania.¹⁸⁰

Prawo dostępu do materiałów sprawy powinno obejmować takie materiały jak dokumenty oraz, w stosownych przypadkach, fotografie i nagrania audio i wideo.¹⁸¹ Dostęp do akt sprawy musi być udzielony nieodpłatnie.¹⁸² Dyrektywa ustanawia dwa odrębne prawa. Jeżeli dana osoba zostaje pozbawiona wolności, właściwe organy muszą zadbać o to, by dokumenty niezbędne do skutecznego zakwestionowania legalności zatrzymania lub aresztowania zostały udostępnione zatrzymanym osobom lub ich adwokatom.¹⁸³ Co więcej organy muszą zagwarantować, że dostęp do całości materiału dowodowego zostanie udzielony w odpowiednim terminie, co umożliwi podejrzanym lub oskarżonym przygotowanie obrony. Obowiązek udzielenie dostępu w odpowiednim terminie dotyczy również sytuacji, w której właściwe organy uzyskają nowe dowody.¹⁸⁴ Można odmówić dostępu do materiału dowodowego, który nie stanowi podstawy pozbawienia wolności, jeżeli uzyskanie takiego dostępu może doprowadzić do poważnego zagrożenia dla życia lub praw podstawowych innej osoby lub jeżeli taka odmowa jest konieczna dla ochrony ważnego interesu publicznego, np. dobra toczącego się postępowania przygotowawczego.¹⁸⁵

W jaki sposób realizowane jest to prawo?

Informacje o prawach muszą być przekazane **prostym i przystępnym językiem**, z uwzględnieniem wszelkich szczególnych potrzeb odbiorców takich informacji. Wymóg ten jest ponadto pochodną utrwalonej linii orzecniczej ETPC.¹⁸⁶ **Również pouczenie o prawach powinno być sformułowane w prosty i przystępny sposób.**¹⁸⁷

Moment przekazania informacji osobom oskarżonym lub podejrzanym powinien zostać odnotowany.¹⁸⁸

Najważniejsze wnioski dotyczące praktyki:

Standardy dotyczące prawa do informacji zostały w dużej mierze wdrożone, ale nadal istnieją pewne wyzwania związane z możliwością realizacji tego prawa, np.

- » występują opóźnienia w przekazywaniu informacji lub nie wszystkie informacje są przekazywane,
- » pouczenia są nadmiernie złożone i sformułowane w niezrozumiałym języku prawniczym, przez co informacje nie mają waloru prostoty i przystępności¹⁸⁹

Ponadto informacje ustne na temat praw procesowych są często przekazywane w sposób nadmiernie sformalizowany, a badania prowadzone w niektórych krajach wskazują, że **policja zniechęca podejrzanych do korzystania z przysługujących im praw procesowych**.¹⁹⁰

1.4.5. Domniemanie niewinności, prawo do odmowy składania wyjaśnień i prawo do nieobciążania się

PRZYKŁADY ISTOTNYCH PYTAŃ:

- » Czy w toku postępowania karnego oskarżony został określony publicznie jako osoba winna popełnienia zarzucanych mu czynów?
- » W jaki sposób oskarżony został przedstawiony w trakcie postępowania?
 - Czy stosowano środki przymusu lub zabezpieczenia, takie jak kajdanki lub szklane boksy?
- » Czy podejrzany lub oskarżony odmówił składania wyjaśnień podczas przesłuchania?
 - Jeżeli nie, dlaczego? Czy doszło do zastosowania presji albo wprowadzenia w błąd?

Domniemanie niewinności jest normą o charakterze prawa zwyczajowego¹⁹¹, potwierdzoną w licznych standardach międzynarodowych.¹⁹² Często określa się ją mianem „złotej nici” przenikającej materię prawa karnego.¹⁹³ Dyrektywa w sprawie wzmocnienia niektórych aspektów domniemania niewinności i prawa do obecności na rozprawie w postępowaniu karnym reguluje kwestie domniemania niewinności, prawa do odmowy składania wyjaśnień oraz prawa do nieobciążania się,¹⁹⁴ będące zasadniczymi elementami sprawiedliwego procesu sądowego. Publiczne określanie osoby oskarżonej jako winnej może nie tylko skutkować brakiem rzetelności

postępowania, ale może również mieć niekorzystny wpływ na godność zainteresowanej osoby, szczególnie w sytuacji, w której oskarżony sprawia wrażenie winnego z uwagi na sposób przedstawiania jego osoby (np. użycie kajdanek lub szklanych boksów na sali sądowej).¹⁹⁵

Co za tym idzie, omawiane prawa spełniają szereg funkcji:

- » Zagwarantowanie tego, że dana osoba uznawana będzie za niewinną do czasu uznania jej winy przez właściwy organ sądowy, co skutkuje zabezpieczeniem sprawiedliwego procesu, integralności wymiaru sprawiedliwości i godności oskarżonego¹⁹⁶
- » Zabezpieczenie osób podejrzanych lub oskarżonych, które wykonują prawo do nieobciążania się lub prawo do odmowy składania wyjaśnień przed wykorzystaniem tej okoliczności przeciwko nim lub uznaniem jej za przyznanie się do winy
- » Dowody uzyskane w wyniku naruszenia prawa do prawie do odmowy składania wyjaśnień lub prawa do nieobciążania się są nie do pogodzenia z prawem do rzetelnego procesu sądowego i do prawem do obrony; w szczególności za niedopuszczalne należy uznać stwierdzenia i dowody uzyskane w wyniku tortur lub innych form złego traktowania.

Jakie prawa są objęte zakresem Dyrektywy?

Dyrektywa przewiduje, że każda osoba oskarżona o popełnienie czynu zabronionego prawem karnym ma prawo być uznawana za niewinną dopóty, dopóki nie udowodni się jej winy zgodnie z prawem podczas publicznego procesu, w którym zapewniono jej wszystkie konieczne gwarancje obrony.¹⁹⁷ Zgodnie z orzecznictwem ETPC, można wyróżnić dwa główne elementy koncepcji domniemania niewinności: nałożony na władze państwowe zakaz publicznego określania osoby oskarżonej jako winnej oraz właściwy sposób przedstawiania oskarżonego.¹⁹⁸

Odnosnie do **publicznych wypowiedzi o winie**, TSUE rozstrzygnął w sprawie *Milev*, że w świetle Dyrektywy dopuszczalne jest wydanie przez sąd postanowienie o przedłużeniu tymczasowego aresztowania, które opiera się na podejrzeniu lub obciążającym materiale dowodowym, pod warunkiem że postanowienie takie nie przedstawia osoby tymczasowo aresztowanej jako winnej.¹⁹⁹

Ponadto dyrektywa stanowi, że oskarżony nie może być **przedstawiany w sposób sugerujący jego winę** w sądzie lub w innych miejscach publicznych, co oznacza m.in. że nie powinien być poddawany środkom przymusu fizycznego w rodzaju kajdanek lub umieszczany na sali sądowej w szklanym boksie, chyba że zastosowanie takich zabezpieczeń jest bezwzględnie konieczne.²⁰⁰ Zgodnie z orzecnictwem ETPC stosowanie metalowych klatek lub szklanych boksów nie jest konieczne i stanowi naruszenie art. 3 EKPC, z którego wynika, że tego rodzaju praktyki mają charakter poniżającego traktowania.²⁰¹

Dyrektywa ustanawia ponadto **prawo do odmowy składania wyjaśnień i prawo do nieobciążania się**. Z uprawnień powyższych można skorzystać w toku całego postępowania. Ponadto dyrektywa doprecyzowuje, że korzystanie z tych praw nie może prowadzić do domniemania winy danej osoby.

Najważniejsze wnioski dotyczące praktyki

Pomimo uznania znaczenia prawa do domniemania niewinności, jego naruszenia są powszechne. W wielu przypadkach pojawiają się stwierdzenia przesadzające o winie podejrzanego lub oskarżonego, w tym przez media. W niektórych krajach powszechną praktyką jest wystawianie na widok publiczny podejrzanych, wobec których zastosowano środki przymusu bezpośredniego utrudniające poruszanie się, w czasie zatrzymania, konwoju i w sądzie. Działania takie przedstawiają osoby podejrzane i oskarżone jako osobny winne i mogą wpływać na całe postępowanie.²⁰²

Wymogi związane z koniecznością przestrzegania prawa do odmowy składania wyjaśnień i prawa do nieobciążania się bywają nierzadko omijane. W szczególności prawo do odmowy składania zeznań przedstawiane jest nierzadko w sposób, który sugeruje, że skorzystanie z niego będzie powodować negatywne konsekwencje. Podobnie prawo dostępu do adwokata jest często prezentowane w sposób sugerujący, że skorzystanie z niego tylko wydłuży postępowanie i oznacza bezpośrednio przyznanie się do winy. Co więcej, często podejrzani lub oskarżeni nie są świadomi konsekwencji zrzeczenia się ich procesowych praw, ponieważ nie zostali w pełni pouczeni lub otrzymali informacje jedynie formalnie, bez rzeczywistego zrozumienia znaczenia tych praw.²⁰³

1.4.6. Zapis audiowizualny

PRZYKŁADY ISTOTNYCH PYTAŃ:

- » Czy przesłuchanie zostało zarejestrowane w postaci nagrania dźwiękowego lub audiowizualnego?
 - Jeżeli nie, to dlaczego? Z uwagi na brak wymogu prawnego czy niedostępność wyposażenia technicznego?
- » Czy konkretne potrzeby osób wymagających szczególnego traktowania (np. dzieci, osób z niepełnosprawnością psychospołeczną lub intelektualną) zostały w należyty sposób uwzględnione?

Standardy międzynarodowe obejmują liczne gwarancje procesowe dla podejrzanych i oskarżonych. Wśród tych gwarancji brakuje jednak pewnego szczególnego prawa, a mianowicie prawa do zapisu audiowizualnego przesłuchań. Tym niemniej, panuje coraz większa zgoda co do tego, że nagrania audiowizualne nie tylko mogą wzmocnić gwarancje procesowe, ale również stanowią uznany środek zapobiegania torturom i złemu traktowaniu. Już w 2003 roku Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. Tortur stwierdził, że „wszystkie przesłuchania powinny być rejestrowane, a najlepiej – filmowane (...). Dowody pochodzące z nierejestrowanych przesłuchań powinny być niedopuszczone w postępowaniu sądowym”.²⁰⁴ Jeszcze wyraźniejsze odniesienie do nagrań audiowizualnych można znaleźć w sprawozdaniu Specjalnego Sprawozdawcy ONZ ds. Tortur Méndez z 2016 r., w którym wzywa się do ustanowienia uniwersalnej procedury przeprowadzania przesłuchań.²⁰⁵ Jak czytamy w tym sprawozdaniu, „Nagrywanie przesłuchań jest jedną z podstawowych gwarancji ochrony przed torturami, złym traktowaniem i przymusem i powinno być stosowane w systemie wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych i w związku z każdą formą pozbawienia wolności”.²⁰⁶

Na szczeblu regionalnym także CPT zaapelował do państw o wprowadzenia zasady rejestrowania audiowizualnego przebiegu przesłuchań policyjnych.²⁰⁷

Zalecenia ta znajdują jednak tylko częściowe odzwierciedlenie w instrumentach unijnych. Kwestia zapisu audiowizualnego została przewidziana jedynie w Zaleceniu w sprawie gwarancji procesowych dla osób wymagających szczególnego traktowania podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym oraz w Dyrektywie w sprawie praw dzieci. Artykuł 9 Dyrektywy w sprawie praw dzieci stanowi, że przesłuchania dzieci powinny być „nagrywane w postaci zapisu audiowizualnego”, jeżeli jest to proporcjonalne z uwagi na okoliczności sprawy i uwzględnia „najlepszy interes dziecka”. Oceny zasadności rejestracji przesłuchania dziecka należy dokonywać w kontekście

konkretnej sprawy i biorąc pod uwagę potencjalnie istotne okoliczności, między innymi obecność adwokata lub fakt pozbawienia dziecka wolności.²⁰⁸

Najważniejsze wnioski dotyczące praktyki

Dźwiękowa lub audiowizualna rejestracja przesłuchań i rozpraw nie jest obowiązkowa w wielu państwach członkowskich. Ponadto, często pojawia się argument, że nie da się jej dokonać ze względu na trudności techniczne. Tymczasem, brak nagrań audiowizualnych utrudnia udowodnienie ewentualnych naruszeń praw osób podejrzanych i oskarżonych.²⁰⁹

2. ZADANIA I ROLA KRAJOWYCH INSTYTUCJI OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA

2.1. Mandat

Jednym z kluczowych dokumentów odnoszących się do NHRI są **Zasady dotyczące statusu instytucji krajowych (Zasady paryskie)**²¹⁰. Zasady paryskie upoważniają NHRI do zajmowania się wszystkimi szeroko pojmowanymi prawami człowieka, w tym prawami procesowymi podejrzanych i oskarżonych.²¹¹ Zasady paryskie zostały sformułowane jednak w bardzo ogólny sposób i zawierają niewiele praktycznych wskazówek dotyczących sposobu, w który NHRI mają wykonywać swoje zadania.

Ponadto, niektóre traktaty ONZ dotyczące praw człowieka formalnie zobowiązują mechanizmy krajowe do uczestniczenia w monitorowaniu i wdrażaniu zobowiązań traktatowych ich państw; przykładowo, Protokół fakultatywny do Konwencji ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur (OPCAT) wymaga ustanowienia Krajowych Mechanizmów Prewencji (KMP; art. 17 OPCAT), a Konwencja o prawach osób z niepełnosprawnością (KPON) zobowiązuje do ustanowienia „niezależnych mechanizmów” (art. 33 KPON). O ile Protokół fakultatywny i KPON formalizują rolę instytucji krajowych w monitorowaniu i wdrażaniu odpowiednich traktatów (traktaty te zobowiązują państwa do ustanowienia takich mechanizmów i wprost odwołują się do Zasad paryskich), to Komitet Praw Dziecka (*Committee on the Rights of the Child, CRC*) nie czyni tego, chociaż wydał stosowne zalecenia potwierdzające istotną rolę NHRI.²¹²

Zasady paryskie, OPCAT i KPON nie narzucają **jednolitego modelu** mechanizmów krajowych, pozostawiając władzom krajowym wybór modelu najlepiej pasującego do danego kontekstu krajowego.²¹³

Jak wskazano w Załączniku nr 2, w Unii Europejskiej większość NHRI i równoważnych organów stanowią instytucje ombudsmkańskie (14); istnieją również organy konsultacyjne (3); centra/instytuty (3 plus Dania); komisje (1 plus Wielka Brytania) oraz wyspecjalizowane organy o kompetencjach specjalnych (2). Łącznie z Danią i Wielką Brytanią, istnieje 17 NHRI akredytowanych ze statusem typu „A” (działających w Bułgarii, Chorwacji, Finlandii, Francji, Grecji, Hiszpanii, Holandii, Irlandii, Litwie, Luksemburgu, Łotwie, Niemczech, Polsce, Portugalii, Węgrzech); 6 NHRI posiadających status typu „B” (w Austrii, Belgii, Cyprze, Słowacji, Słowenii, Szwecji)²¹⁴; w 5 państwach członkowskich, nie działają akredytowane NHRI. W trzech z nich funkcjonują jednak równoważne instytucje krajowe (w Czechach, Estonii, Rumunii).²¹⁵ Włochy i Malta nie posiadają porównywalnych instytucji.

Chociaż w UE zdecydowana większość NHRI bazuje na modelu ombudsmkańskim, należy pamiętać, że modele instytucji ombudsmkana i instytucji ochrony praw człowieka różnią się pod względem realizowanego celu: klasyczne instytucje ombudsmkańskie koncentrują się przede wszystkim na nieprawidłowościach w działaniu administracji publicznej. Co więcej, nawet jeżeli instytucjom ombudsmkańskim powierzono zadania polegające na ochronie i promowaniu praw człowieka na gruncie prawa krajowego, w niektórych przypadkach mandatowi temu nie towarzyszą dodatkowe uprawnienia niezbędne do skutecznej realizacji tych nowych zadań, takie jak kompetencja do występowanie z wnioskiem o przeprowadzenie kontroli konstytucyjności ustaw czy o dokonanie wykładni autentycznej prawa przez sąd konstytucyjny, bądź też kompetencja do wnoszenia konstytucyjnych odwołań w przypadku naruszeń praw człowieka, czy też prawo do wszczynania postępowań sądowych w związku z naruszeniem praw człowieka.²¹⁶ Różnica między tymi dwoma modelami instytucjonalnymi została w ostatnim czasie odnotowana przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy²¹⁷, które przyjęło zasady odnoszące się do ombudsmkanów: Zasady ochrony i promowania instytucji ombudsmkanów (Zasady weneckie)²¹⁸.

Wielu unijnym NHRI przyznano również dodatkowe, specjalistyczne kompetencje. Łącznie z Danią i Wielką Brytanią, spośród 25 NHRI lub równoważnych organów istniejących w UE, 13 powierzono zadania KMP, a 16 posiada mandat KPON (zob. Załącznik nr 2). W zależności od modelu i dodatkowo powierzonych im zadań specjalistycznych, kompetencje, funkcje i cele NHRI mogą znacząco się różnić.

2.2. Niezależność NHRI

Niezależność wobec władzy wykonawczej jest jedną z kluczowych cech NHRI i warunkiem koniecznym jej skutecznego funkcjonowania. Jak podkreśliła SCA, niezależność NHRI musi dotyczyć ich „struktury, składu, procesów decyzyjnych i metod działania”, a instytucje te muszą być powołane i upoważnione do rozpatrywania i określania swoich strategicznych celów i działań „wyłącznie na podstawie samodzielnie określanych krajowych priorytetów w zakresie praw człowieka, bez podlegania naciskom politycznym”.²¹⁹

Zasady paryskie nie tylko jednoznacznie stanowią, że NHRI muszą mieć możliwość „swobodnego rozpatrywania wszelkich kwestii wchodzących w zakres swoich kompetencji”²²⁰, ale również wskazują na szereg gwarancji takiej niezależności.

Po pierwsze, odnosząc się do **niezależności funkcjonalnej**, Zasady paryskie stanowią, że NHRI powinny posiadać umocowanie konstytucyjne lub ustawowe określające ich mandat i „skład i zakres kompetencji”.²²¹ Taka podstawa prawna służy jako zabezpieczenie przed ingerencją władz.²²²

Po drugie, aby zagwarantować **niezależność finansową** NHRI, państwo musi zapewnić zasadnicze finansowanie tych instytucji. Dodatkowe finansowanie ze źródeł zewnętrznych może zostać zaakceptowane w wyjątkowych okolicznościach, chyba że wpływa na niezależność NHRI.²²³ SCA zaleca, aby NHRI dysponowały autonomią finansową w ramach kontrolowanego przez siebie segmentu budżetu.²²⁴ Taka własna linia budżetowa dodatkowo umożliwia NHRI posiadanie personelu i siedziby²²⁵, co ma zasadnicze znaczenie dla zagwarantowania ich rzeczywistej i publicznie postrzeganej niezależności.²²⁶

Po trzecie, **niezależność** należy rozumieć też jako zdolność NHRI do swobodnego wyboru własnego personelu. Procedury powoływania i odwoływania członków NHRI powinny być opisane w ustawie albo nawet w akcie rangi konstytucyjnej wyraźnie określającym kryteria powoływania i odwoływania członków NHRI, określającym długość kadencji i zabezpieczającym członków przed arbitralnym odwołaniem.²²⁷ Obie procedury muszą spełniać wymogi sprawiedliwości proceduralnej w celu zagwarantowania niezależności osobistej członków NHRI. Proces selekcji i powoływania powinien opierać się na kryteriach merytorycznych i zapewniać pluralizm, co ma skutkować wzmocnieniem rzeczywistej i publicznie

postrzeganej niezależności NHRI.²²⁸ Kolejnym aspektem niezależności osobistej jest możliwość pracy w środowisku pozbawionym nacisków²²⁹ oraz odpowiednie wynagrodzenie pracowników, które zapewnia ochronę przed ich uzależnieniem od zewnętrznych źródeł zarobku.²³⁰ Wreszcie, uprawnienia i immunitety mają kluczowe znaczenie dla zapobiegania niewłaściwym naciskom ze strony władz i powinny być przewidziane również w prawie krajowym.²³¹

Ponadto, dodatkowe wytyczne dotyczące niezależności tych z NHRI, którym powierzono specjalistyczny mandat, znaleźć można również w ustanawiających ten mandat traktatach, np. w art. 18 OPCAT,²³² Art. 33 ust. 2 KPON.²³³

Kwestia niezależności od nacisków politycznych i innych postaci zastraszania została ostatnio poruszona również przez **Radę Praw Człowieka ONZ**, która podkreśliła, że „krajowe instytucje ochrony praw człowieka oraz ich członkowie i pracownicy nie powinni być poddawani jakimkolwiek formom represji lub zastraszania, w tym naciskom politycznym, fizycznemu zastraszaniu, nękaniu lub nieuzasadnionym ograniczeniom budżetowym w konsekwencji działań podejmowanych w ramach przysługujących im uprawnień, w tym w sytuacji podejmowania interwencji w sprawach indywidualnych lub w przypadku zgłaszania poważnych lub powtarzających się naruszeń”.²³⁴

Kwestia niezależności jest również podkreślana w **Zasadach weneckich**, przyjętych „w następstwie zagrożeń dla tych instytucji pojawiających się w ostatnich latach”.²³⁵ Już pierwsza z Zasad potwierdza, że państwa powinny wspierać i chronić instytucję ombudsmana oraz „powstrzymać się od wszelkich działań podważających jej niezależność”²³⁶, m.in. poprzez zapewnienie odpowiednich środków budżetowych, stabilnego mandatu i immunitetu²³⁷. **Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy** w swojej rezolucji zatwierdzającej Zasady weneckie wyraźnie wezwało państwa członkowskie do powstrzymania się od „wszelkich działań, które mają na celu bądź mogą skutkować zwalczaniem lub osłabianiem instytucji ombudsmana oraz od dokonywania ataków lub kierowania gróźb przeciwko takim instytucjom i ich pracownikom”, nawołując jednocześnie państwa do zapewnienia instytucjom ombudsmanskim ochrony przed takimi działaniami.²³⁸

2.3. Rola NHRI względem organów publicznych

Istotnym warunkiem skutecznej ochrony i promowania praw procesowych jest wyposażenie NHRI w kompetencję do występowania do policji, prokuratorów i sędziów w kwestiach dotyczących praw człowieka.

Zgodnie z Zasadami paryskimi, NHRI mogą **kierować swoje zalecenia do wszystkich władz publicznych**. Ich kompetencje powinny obejmować „ochronę społeczeństwa przed działaniami i zaniechaniami władz publicznych, w tym funkcjonariuszy i pracowników sił zbrojnych, policji oraz służb specjalnych. Wyłączenie takich władz publicznych, które potencjalnie mogą wywierać znaczący wpływ na prawa człowieka, z zakresu kompetencji danej NHRI może prowadzić do podważenia wiarygodności tejże instytucji”.²³⁹

Zasady paryskie i Uwagi ogólne SCA nie odnoszą się jednak wprost do **sądów** za wyjątkiem sytuacji, gdy regulują funkcje quasi-sądownicze.²⁴⁰ Powstaje zatem pytanie, czy i w jakim zakresie NHRI są upoważnione do zajmowania się sądownictwem.

Stosowne wytyczne międzynarodowe przedstawiło Biuro Wysokiego Komisarza Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw praw człowieka (OHCHR), potwierdzając, że NHRI – bez uszczerbku dla ciężącej na nich powinności szanowania niezależności sądownictwa i praworządności – nie są pozbawione możliwości „monitorowania i informowania o działalności sądów oraz formułowania niezależnych zaleceń, które mają na celu pełniejszą realizację zasad ochrony praw człowieka w kontekście sądowym oraz zapobieganie nieuzasadnionej przewlekłości postępowań sądowych”.²⁴¹ To samo podkreślono również w **Deklaracji z Nairobi** z 2008 r., w której stwierdza się, że NHRI powinny rozważyć podejmowanie działań na rzecz propagowania roli wymiaru sprawiedliwości w promowaniu i ochronie praw człowieka poprzez wydawanie zaleceń mających na celu wzmocnienie systemu prawnego i wymiaru sprawiedliwości, a także podejmowanie działań na rzecz propagowania poszanowania i przestrzegania przez sądy międzynarodowych norm w zakresie praw człowieka, w tym poprzez przedstawienia opinii przyjaciela sądu i prowadzenie edukacji prawniczej.²⁴²

Ponieważ wiele NHRI działających w Unii Europejskiej bazuje na modelu ombudsmańskim, warto również przyjrzeć się standardom dotyczącym tego rodzaju instytucji. W tym względzie **Zasady weneckie z 2019 r.** stanowią, że „prawo do złożenia skargi do ombudsmana stanowi uzupełnienie prawa dostępu do wymiaru sprawiedliwości za pośrednictwem sądów”²⁴³ oraz że „[k]ompetencje ombudsmana dotyczące wymiaru sprawiedliwości powinny ograniczać się do zapewnienia skuteczności proceduralnej tego systemu oraz jego funkcjonowania administracyjnego”.²⁴⁴ Zasady weneckie stwierdzają ponadto, że „ombudsman jest uprawniony do kierowania indywidualnych zaleceń do wszelkich organów lub instytucji objętych zakresem

jego kompetencji”²⁴⁵ Zasady weneckie jednocześnie wskazują, że pożądane jest, aby instytucje ombudsmińskie posiadały uprawnienia „do kwestionowania konstytucyjności ustaw i aktów wykonawczych lub powszechnie obowiązujących aktów administracyjnych”²⁴⁶ oraz „interweniowania przed właściwymi organami orzekającymi i sądami”²⁴⁷.

Podsumowując, ważne jest, aby instytucje ombudsmińskie o statusie NHRI w wystarczającym stopniu uwzględniały obie wyżej wskazane funkcje określając rolę, jaką pełnią wobec sądownictwa. Ze względu na ich szczególne uprawnienia w zakresie ochrony i promowania praw człowieka oraz wzmacniania systemu prawnego, NHRI powinny zajmować się wszelkimi prawnokarnymi gwarancjami procesowymi. Co więcej, nawet jeżeli ich kompetencje są ograniczone w zakresie otrzymywanie indywidualnych skarg, wszystkie NHRI powinny być w stanie zajmować się ogólnymi wyzwaniem dotyczącymi praw człowieka w obszarze praw procesowych osób podejrzanych i oskarżonych (zob. poniższy rozdział 5.1.)

Przepisy krajowe państw członkowskich UE w różny sposób regulują uprawnienia funkcjonujących w tych państwach NHRI wobec takich organów. Częstokroć NHRI, szczególnie typu ombudsmińskiego, **posiadają** pewne **uprawnienia wobec organów administracji**, natomiast ich pozycja wobec **organów sądowniczych** jest słabsza ze względu na zasadę niezawisłości sądów, zwłaszcza jeżeli chodzi o skargi indywidualne (zob. poniższy rozdział 5.1.) . W takich przypadkach **kompetencje NHRI wobec organów sądowniczych** są często ograniczone w prawie krajowym do „administracyjnego aspektu wymiaru sprawiedliwości” (*administration of justice*). Pojęcie „administracyjnego aspektu wymiaru sprawiedliwości” jest „kwestią trudną do sklasyfikowania”²⁴⁸ i obejmuje np. opóźnienia w postępowaniu sądowym, niekulturalne zachowanie sędziów i urzędników sądowych, nieprawidłowe wykonywanie wyroków, braki materiałowe i kadrowe, z jakimi borykają się sądy, a także nadzór sądowy.

W niektórych państwach „administracyjny aspekt wymiaru sprawiedliwości” jest definiowany wyłącznie w sposób formalistyczny, w związku z czym uprawnienia NHRI rozciągają się tam na sądownictwo jedynie w sytuacji, w której organy sądownicze prowadzą działania objęte zakresem tego pojęcia.²⁴⁹ Analogicznie, to, czy uprawnienia NHRI obejmują **prokuraturę** zależeć będzie od tego, czy zgodnie z prawem krajowym prokuratorzy są częścią administracji publicznej, czy też sądownictwa. Z drugiej strony, jeżeli państwo przyjęło funkcjonalną definicję „administracyjnego aspektu

wymiaru sprawiedliwości”, zakres uprawnień, które NHRI mogą wykonywać wobec prokuratorów może zależeć od funkcji faktycznie wykonywanej przez prokuratora w danym kraju.²⁵⁰ Jako że **organy ścigania** często traktowane są w taki sam sposób, aby właściwie określić zakres dopuszczalnej interwencji NHRI, istotne będzie ustalenie, czy organy te działają z upoważnienia lub na polecenie prokuratury lub sądu.²⁵¹

W praktyce, istnieją jednak przykłady NHRI, w szczególności wykonujących mandat KMP, które występują do policji w zakresie praw procesowych podejrzanych i oskarżonych. Interesujący jest przypadek Słowenii.

Słowenia

W 2017 r. słoweński Ombudsman wystosował zalecenia dla policji, w których stwierdził, że w każdym przypadku ograniczeń dotyczących wolności osobistej, które wiążą się z przymusowym zatrzymaniem skutkującym pozbawieniem wolności, funkcjonariusze policji muszą pouczyć zatrzymaną osobę o przysługujących jej prawach, zgodnie z Konstytucją Republiki Słowenii.²⁵² Słoweński Ombudsman wypowiedział się w podobnym tonie w 2016 r., stwierdzając, że policja musi konsekwentnie respektować wszystkie prawa podejrzanych pozbawionych wolności, w tym prawo do obrońcy. Nie wskazano odniesienia do aktów prawa unijnego.²⁵³

Trudniej natomiast jest przytoczyć przykłady NHRI zajmujących się sądownictwem, a szczególnie takich, które wykonywałyby określone funkcje, np. zajmowały się skargami indywidualnymi (zob. poniższy Rozdział 5.1). Niektóre NHRI wykorzystują jednak inne narzędzia w celu objęcia swoimi działaniami sądownictwa czy też, mówiąc bardziej ogólnie, podejmowania wyzwań w zakresie praw człowieka wyzwań w obszarze praw procesowych osób podejrzanych i oskarżonych, które pojawiają się w sprawach toczących się przed organami sądowymi.

Holandia

Holenderska NHRI przeprowadziła badanie aktowe sądowych postanowień o tymczasowym aresztowaniu w celu ustalenia, czy orzeczenia te spełniają wymóg „właściwie umotywowanej” decyzji w świetle standardów praw człowieka dotyczących domniemania niewinności i prawa do wolności osobistej.²⁵⁴ Zakresem badania objęto akta ok. 300 spraw sądowych z czterech sądów rejonowych i dwóch sądów apelacyjnych. Na

potrzeby badania utworzono radę konsultacyjną, w skład której oprócz prawników i naukowców weszli również sędziowie. W ramach tego badania NHRI skierowała zalecenia przeznaczone dla wymiaru sprawiedliwości. NHRI omówiła również wyniki badania z objętymi jego zakresem sądami rejonowymi i apelacyjnymi w celu promowania konkretnych dobrych praktyk stosowanych w innych sądach.

Hiszpania

W Hiszpanii przepisy o NHRI wyraźnie stwierdzają, że „Ombudsman nie rozpatruje skarg indywidualnych, których rozstrzygnięcie ma nastąpić w drodze orzeczenia sądowego i zawiesza już rozpoczęte postępowanie wyjaśniające, jeżeli osoba zainteresowana uprzednio wniosła powództwo lub odwołanie do sądów powszechnych lub Sądu Konstytucyjnego. Nie stanowi to jednak przeszkody dla zbadania ogólnych problemów podniesionych w przedłożonych skargach. W każdym przypadku Rzecznik musi zadbać o to, aby organy administracji publicznej rozpatrzyły przedłożone im wnioski i odwołania we właściwym terminie i w odpowiedni sposób”.²⁵⁵

Polska

Polska NHRI przyjmuje powtarzające się skargi indywidualne i, w stosownych przypadkach, rozpatruje podnoszone w nich kwestie jako wyzwanie systemowe, podejmując dodatkowe kroki w rodzaju formułowania wystąpień ogólnych.²⁵⁶

2.4. Rola NHRI względem podmiotów prywatnych

Organizacje zawodowe np. samorządy prawnicze, zrzeszenia tłumaczy, izby lekarskie, odgrywają kluczową rolę w ochronie praw procesowych. Z tego powodu NHRI powinny również zwrócić uwagę na ich rolę względem podmiotów prywatnych.

SCA zaleca, aby mandat NHRI obejmował działania i zaniechania zarówno sektora publicznego, jak i prywatnego.²⁵⁷ Taki sam postulat formułują Zasady weneckie w odniesieniu do instytucji ombudsmanskich. Zadania powierzone ombudsmanowi rozciągają się na wszystkie usługi użyteczności ogólnej i usługi publiczne świadczone na rzecz społeczeństwa, zarówno

przez państwo, jednostki samorządu terytorialnego, organy państwowe, jak i podmioty prywatne”.²⁵⁸

Portugalia

*Statut portugalskiego Ombudsmana zawiera szeroką definicję podmiotów prywatnych, w tym działalności usług zintegrowanych z administracją publiczną na szczeblu centralnym, regionalnym i lokalnym, siłami zbrojnymi, instytucjami publicznymi, spółkami publicznymi lub spółkami, których kapitał jest w większości publiczny, koncesjonariuszami świadczącymi usługi publiczne lub korzystającymi z mienia państwowego, niezależnymi organami administracyjnymi, stowarzyszeniami publicznymi, w tym organizacjami zawodowymi, oraz podmiotami prywatnymi wykonującymi uprawnienia władzy publicznej lub świadczącymi usługi w interesie ogólnym.*²⁵⁹

Relacje między NHRI a organizacjami zawodowymi są w praktyce dwojakie: w większości przypadków są to stosunki oparte na współpracy, ale w pewnych sytuacjach organizacje takie mogą również podlegać kontroli NHRI.

Słowenia

Przykładowo słoweńska NHRI kierowała w konkretnych sprawach zalecenia do tamtejszego samorządu adwokackiego, rekomendując np. przedłożenie projektu ustawy w sprawie zmiany regulacji dotyczących pomocy prawnej pro bono.

*Co więcej, chociaż Słoweńska NHRI nie może bezpośrednio rozpatrywać skarg dotyczących jakości pracy adwokatów (w tym skarg dotyczących niedostatecznego informowania o prawnym i faktycznym statusie spraw skarżących; decyzji adwokata co do złożenia środka odwoławczego w szczególności w sprawach dotyczących bezpłatnej pomocy prawnej), ponieważ to organy dyscyplinarne samorządu adwokackiego są uprawnione do ustalenia, czy działania pełnomocnika stanowią naruszenie obowiązków zawodowych adwokata. NHRI może podjąć działania wówczas, gdy okoliczności sprawy wskazują, że samorząd adwokacki nie wykonuje właściwie przyznanych im kompetencji publicznych, to znaczy gdy samorząd adwokacki nie ustosunkuje się do skargi jednostki lub wówczas, gdy procedura rozpatrywania skargi przez organy dyscyplinarne trwa zbyt długo.*²⁶⁰

Polska

Polska NHRI podjęła interwencję w reakcji na wątpliwości zgłoszone przez Prezesa Naczelnej Rady Adwokackiej w odniesieniu do prawa do informacji osób zatrzymanych, wysyłając wystąpienie do Pełnomocnika Komendanta Głównego Policji ds. Ochrony Praw Człowieka.²⁶¹

2.5. Rola NHRI względem pozostałych organów zajmujących się ochroną praw człowieka

Międzynarodowe i unijne standardy nie narzucają jednolitego modelu mechanizmów krajowych, pozostawiając władzom krajowym wybór modelu najlepiej pasującego do danego kontekstu krajowego.²⁶²

Organy międzynarodowe wydały szereg zaleceń dotyczących wyspecjalizowanego mandatu powierzonego już istniejącym NHRI. SPT zalecił ustanowienie „dwóch różnych, odrębnych struktur służących realizacji dwóch różnych mandatów i zachowujących pewien poziom autonomii”, co ma zapewnić pełną niezależność oraz autonomię finansową i funkcjonalną nie tylko wobec państwa, ale również NHRI.²⁶³ Przyjmując odmienne podejście, Komitet Praw Osób z Niepełnosprawnością zachęcał Państwa-Strony KPON do ustanowienia ram monitoringowych w postaci NHRI spełniających wymogi Zasad paryskich, zastrzegając, że instytucje takie powinny być wyposażone w „dodatkowe i adekwatne zasoby budżetowe i posiadać wykwalifikowane kadry umożliwiające im właściwe wykonywanie mandatu zgodnie z art. 33 ust. 2 Konwencji”.²⁶⁴

Z drugiej strony wszystkie organy międzynarodowe, w tym SCA, SPT i KPON, podkreślają znaczenie podejmowania i koordynowania współpracy pomiędzy NHRI i innymi krajowymi organami zajmującymi się prawami człowieka, niezależnie od tego, czy działają one w ramach tej samej instytucji.

Koordynacja pozwala uniknąć sytuacji pokrywania się zakresu poszczególnych mandatów związanych z prawami człowieka, które skutkowałyby jednoczesnym podejmowaniem działań przez rozmaite instytucje krajowe, prowadząc do niepotrzebnych konfliktów kompetencyjnych, wydawania sprzecznych komunikatów bądź też ignorowania pewnych kwestii, do zajęcia się którymi żadna z tych instytucji nie czuje się zobowiązana.

Aby poprawić koordynację i zwiększyć przejrzystość takiej współpracy, szczególnie przydatne byłoby przyjęcie **protokołu ustaleń** lub polityki obejmujących wzajemne przekazywanie spraw. W odniesieniu do różnych działów funkcjonujących w ramach jednego podmiotu, pomocne mogłyby być **wytyczne lub regulamin**. Jak podkreśliła SCA, „znaczenie formalnego sformułowania jasnych i funkcjonalnych relacji z innymi organami zajmującymi się ochroną praw człowieka i społeczeństwem obywatelskim, na przykład poprzez publiczne protokoły ustaleń, odzwierciedla wagę zapewnienia regularnych i konstruktywnych relacji roboczych i stanowi klucz do zwiększenia przejrzystości współpracy NHRI z tymi organami”.²⁶⁵ W praktyce jednak, pomimo wielu przykładów owocnej współpracy NHRI, KMP i mechanizmów KPON, w ramach projektu nie zidentyfikowano żadnych przypadków sformalizowania przez takie podmioty stosunków z pozostałymi organami krajowymi zajmującymi się prawami człowieka czy jednostkami działającymi w ramach tej samej instytucji.

Współpraca pomiędzy NHRI i innymi organami lub jednostkami może być również ważnym narzędziem wzmacniania ich roli i wpływu. Czynnikiem ten został odnotowany m.in. przez SPT, która potwierdziła, że „[p]odstawowe krajowe funkcje zapobiegawcze powierzono wprawdzie krajowemu mechanizmowi prewencji, jednak nie wyklucza to udziału innych jednostek lub pracowników NHRI w pracach KMP, ponieważ takie współdziałanie może prowadzić do wytworzenia synergii i komplementarności”.²⁶⁶

NHRI powierzono wielofunkcyjny mandat, dzięki któremu mogą skupić się na różnych aspektach ochrony i promowania praw człowieka, począwszy od badań, szkoleń i edukacji, aż po wizyty monitoringowe i rozpatrywanie skarg; od doradzania państwu w sprawie przyjęcia nowego instrumentu prawnego do monitorowania praktycznego stosowania takich przepisów na gruncie krajowym.²⁶⁷ Z uwagi na zakres i wszechstronność tego mandatu, NHRI mogą z niego skorzystać w celu wspierania i uzupełniania prac innych instytucji.

W tym zakresie ważne jest, aby NHRI i pozostałe organy krajowe ochrony praw człowieka (lub wewnętrzne jednostki w ramach danego podmiotu) **wymieniały się informacjami**, ponieważ umożliwi to dalszą współpracę. W praktyce istnieją różne metody umożliwienia skutecznej współpracy NHRI z pozostałymi krajowymi organami ochrony praw człowieka (lub z pozostałymi wewnętrznymi jednostkami). Szczegółowa analiza takich metod wykracza poza zakres przedmiotowego badania, co nie zmienia faktu, że

w trakcie realizacji projektu wskazano szereg sposobów współpracy, między innymi:

- » powoływanie grup roboczych i organizowanie regularnych spotkań,
- » wymiana właściwych ustaleń,
- » udostępnianie jednolitego systemu zarządzania informacjami (np. Słowenia i Portugalia),
- » wspólne działania, np. wspólne wizyty, wspólne rozpatrywanie skarg.

Finlandia

W Finlandii, Parlamentarny Ombudsman posiada również mandat KMP, co oznacza, że działalność KMP i rozpatrywanie skarg zostają „automatycznie” połączone w ramach jednego organu.²⁶⁸ Ponadto, „[j]eżeli w trakcie wizytacji, pojawiła się kwestia wymagająca zbadania, Rzecznik rozpoczął badanie tej kwestii z własnej inicjatywy, w celu podjęcia dalszych kroków”.²⁶⁹ Tak samo było w przypadku mandatu monitoringowego w ramach KPON.²⁷⁰

Chorwacja

W Chorwacji Ombudsman w ramach mandatu OPCAT, może zaangażować inne krajowe organy praw człowieka we wspólne działania – i np. prowadził wspólne wizyty z przedstawicielami chorwackiego Rzecznika Praw Dzieci i Osób z Niepełnosprawnościami.²⁷¹ W ten sposób możliwe jest uniknięcie niepotrzebnego powielania zbliżonych działań. Ponadto pozwala to na lepsze monitorowanie praw dzieci i osób wymagających szczególnego traktowania.

2.6. Rola NHRI względem społeczeństwa obywatelskiego

Jak już wspomniano, NHRI są wyraźnie umocowane do współpracy z innymi podmiotami krajowymi – zarówno z innymi krajowymi instytucjami wyspecjalizowanymi, jak i ze społeczeństwem obywatelskim i organizacjami pozarządowymi.²⁷² Podmiotami istotnymi z perspektywy praw procesowych mogą być na przykład organizacje pozarządowe, środowisko akademickie, samorządy zawodowe, w tym adwokacki, lekarski i tłumaczy.²⁷³

W praktyce społeczeństwo obywatelskie często uzupełnia wiedzę fachową NHRI.

Współpraca ze środowiskiem akademickim:**Holandia**

Holenderski Instytut Praw Człowieka (NHRI) współpracował z Uniwersytetem w Lejdzie w celu opracowania opinii na temat ustawodawstwa dotyczącego osób z niepełnosprawnością w postępowaniu karnym.²⁷⁴

Współpraca ze organizacjami pozarządowymi:**Polska**

Polska NHRI współpracowała z Helsińską Fundacją Praw Człowieka przy opracowaniu treści alternatywnego pouczenia dla podejrzanych i oskarżonych.²⁷⁵

Słowenia

Słoweński KMP często angażują przedstawicieli organizacji pozarządowych w przeprowadzanie wizyt monitoringowych, w tym w sporządzanie raportów z takich wizyt.²⁷⁶

Współpraca z prawnikami:**Chorwacja**

Chorwacka NHRI współpracowała z prawnikami organizując wspólne szkolenie.²⁷⁷

Spółeczeństwo obywatelskie może być ważnym źródłem informacji dla NHRI. W tym kontekście w ramach projektu zidentyfikowano mniejszą liczbę przypadków takiej współpracy, a NHRI wymieniły pewne wyzwania związane tą praktyką, wskazując np. że sprawozdania organizacji pozarządowych nie zawsze opierają się na dowodach.²⁷⁸ Wiele NHRI przyznało jednak, że społeczeństwo obywatelskie, a w szczególności prawnicy, mogą stanowić dobre źródło informacji praktycznych i wyraziło gotowość do rozszerzenia współpracy, wspominając jednak o ograniczonych możliwościach dotarcia do właściwych przedstawicieli tych kręgów.²⁷⁹ Interesującym przykładem współpracy z prawnikami są działania hiszpańskiego KMP.

Hiszpania

Hiszpański KMP rozpoczął nowy projekt obejmujący badanie ankietowe adwokatów zarejestrowanych na posterunku policji. W ramach tego projektu, KMP kontaktuje się z adwokatami pocztą elektroniczną albo osobiście, odwiedzając posterunki policji. Ankieta obejmuje pytania dotyczące praw procesowych, a w szczególności dostępu do adwokata.

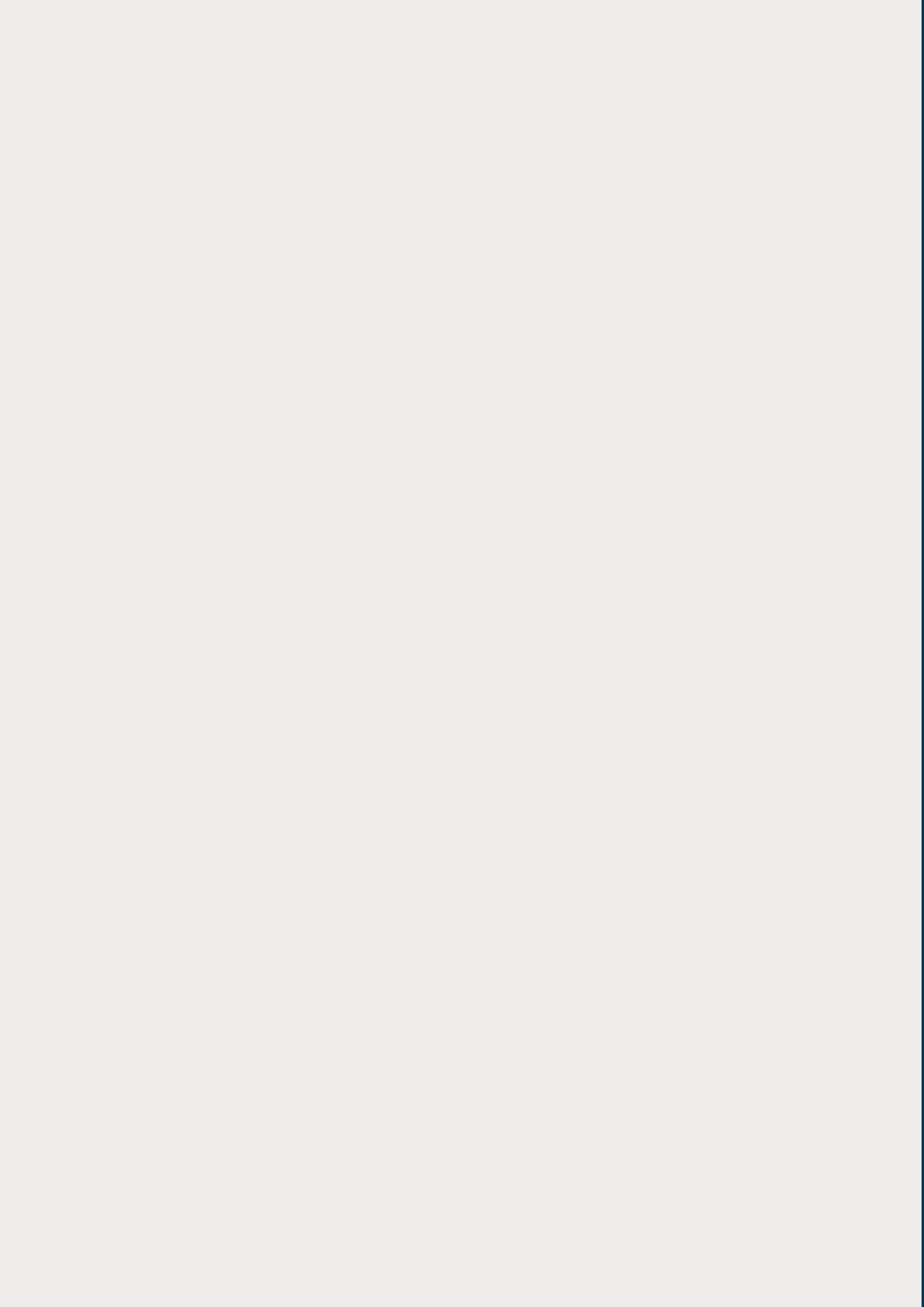
2.7. Rola NHRI względem NHRI działających w innych krajach UE

Istnieje kilka sieci krajowych instytucji ochrony praw człowieka działających w Europie. Pomimo tego, zdaniem pewnej liczby NHRI wymiana informacji na temat gwarancji procesowych w sprawach karnych i prawa UE jest niedostateczna. Instytucje te wyraziły zainteresowanie otrzymywaniem od innych krajów informacji na temat dobrych praktyk.

Można to wyjaśnić częściowo tym, że zarówno prawo unijne, jak i gwarancje procesowe w postępowaniu karnym oraz zapobieganie torturom nie wchodzi w zakres strategicznych priorytetów ENNHRI.²⁸⁰ Temat zapobiegania torturom był w przeszłości przedmiotem większej uwagi, ale działania w tym kierunku zostały ograniczone z uwagi na konieczność unikania dublowania działań w momencie, gdy Rada Europy rozpoczęła inicjatywę mającą na celu ustanowienie sieci dedykowanej KMP. Co więcej, ENNHRI jest siecią jednoczącą wszystkie NHRI w całej Europie, tj. również poza UE. Przedstawiciel ENNHRI, „sieci ukierunkowanej na członków”, zauważył, że skupia się ona na działaniach, które dotyczą wszystkich jej członków. Z uwagi na powyższe ENNHRI, choć ściśle współpracuje z instytucjami unijnymi (np. Agencją Praw Podstawowych, Komisją Europejską), niechętnie angażuje się w działania skoncentrowane na prawie UE, ponieważ temat ten nie ma znaczenia dla jej członków spoza UE.²⁸¹ Jednakże w kilku przypadkach sieć ta posłużyła za forum dyskusji między państwami członkowskim UE – przykładowo w ramach roboczej grupy ENNHRI do spraw prawnych utworzona została podgrupa członków UE dla dyskusji o unijnej Dyrektywie o terroryzmie (Dyrektywa UE 2017/541). Tym samym unijne NHRI mogą w przyszłości również skorzystać z takiej możliwości.

Utworzenie przez Radę Europy unijnej sieci KMP może być w tym względzie obiecującym krokiem naprzód dla wszystkich krajowych mechanizmów prewencji. Wskazane byłoby jednak zwiększenie możliwości udostępniania informacji na ten temat wszystkim NHRI, a nie tylko tym, które posiadają

mandat KMP. Byłoby szczególnie korzystne, gdyby takie inicjatywy we właściwy sposób odnosiły się do kwestii współpracy między NHRI i innymi wyspecjalizowanymi organami monitorującymi, w tym na przykład KMP i instytucjami rzeczników praw dziecka lub praw osób wymagających szczególnego traktowania, oraz omawiały sposoby wzajemnego wzmocnienia wysiłków tych instytucji.

CZĘŚĆ DRUGA:

JAKICH NARZĘDZI MOŻE UŻYĆ NHRI

3. JAK DĄŻYĆ DO WPROWADZENIA ZMIAN?

Istotne kwestie

- 1 NHRI powinny promować stosowanie standardów praw człowieka wobec wszystkich osób. Propagowanie praw podejrzanych i oskarżonych napotyka często na trudności, ponieważ podejrzani i oskarżeni postrzegani są jedynie jako podmioty „zwykłego prawa karnego”, ale nie jako posiadacze praw człowieka. NHRI powinny promować prawa człowieka poprzez działania edukacyjne i uświadamiające, w tym poprzez różnego rodzaju media.
- 2 NHRI powinny wykorzystać wszystkie narzędzia przewidziane w prawie krajowym i międzynarodowym w celu popierania zmian w prawie i praktyce – wszędzie tam, gdzie jest to konieczne. Aby to uczynić, NHRI mogą:
 - » wydawać opinie na temat prawa i praktyki
 - » kwestionować zgodność przepisów z konstytucją
 - » prowadzić badania i dokonywać ustaleń
 - » organizować szkolenia i działania służące kreowaniu zdolności
- 3 NHRI powinny w pełni korzystać z przepisów i procedur UE w celu propagowania i ochrony praw człowieka. Prawo UE stało się ważnym źródłem standardów dotyczących praw człowieka, a unijne NHRI powinny przyjąć bardziej strategiczną perspektywę postrzegania możliwości, jakie oferują przepisy i procedury UE w zakresie propagowania i ochrony praw człowieka.

3.1. Podnoszenie świadomości wśród ogółu społeczeństwa, kampanie społeczne, komunikaty prasowe

ZASADY PARYSKIE

3(g) Promowanie praw człowieka i wysiłków na rzecz zwalczania wszelkich form dyskryminacji, w szczególności dyskryminacji rasowej, poprzez podnoszenie świadomości społecznej, zwłaszcza poprzez informowanie i edukację oraz wykorzystanie wszystkich organów prasowych.

NHRI powinny promować stosowanie standardów praw człowieka wobec wszystkich osób.²⁸² Upowszechnianie praw podejrzanych i oskarżonych – zwłaszcza wśród ogółu społeczeństwa – często okazuje trudnym zadaniem, ponieważ podejrzani i oskarżeni postrzegani są jedynie jako podmioty „zwykłego prawa karnego”, a nie jako posiadacze praw człowieka; istnieje zatem ryzyko, że prawa te zostaną zapomniane.²⁸³ Ze względu na swój sze-roki mandat, NHRI znajdują się w idealnym położeniu, aby stanąć w obronie tych, których prawa są zaniedbywane i dla których NHRI są jedynym so-juszniakiem. NHRI powinny zatem upowszechniać prawa człowieka poprzez działania edukacyjne i uświadamiające.

Co więcej, NHRI i inne krajowe organy do spraw praw człowieka o spe-cjalnym mandacie (np. wynikającym z OPCAT lub KPON) mogą oferować cenne wsparcie w promowaniu praw człowieka poprzez edukację i podno-szenie świadomości.²⁸⁴ Jak stwierdził również SPT: „Nie trzeba dodawać, że koordynacja między krajową instytucją praw człowieka a krajowym mechanizmem prewencji mogłaby być bardzo korzystna. Możliwe są np. wspólne kampanie rzecznicze i uświadamiające w celu zebrania funduszy i wyjaśnienia charakteru pracy każdego podmiotu, w szczególności faktu, że mandaty tych dwóch podmiotów są komplementarne. [...]”²⁸⁵ Wspólne rzecznictwo może być również szczególnie silne. Na przykład francuskie NPM i NHRI wydały wspólne komunikaty prasowe, aby wzmocnić swoje przesłanie i autorytet wobec władz państwowych.²⁸⁶

Oprócz uwidaczniania bieżących przykładów działań za pośrednictwem mediów, które mogą być skutecznym narzędziem informowania opinii publicznej, użytecznym narzędziem zwiększenia świadomości społecznej okazać się mogą również kampanie społeczne. Wartym wspomnienia przykładem działań edukacyjnych wśród studentów prawa jest kampania „Państwo wolne od tortur”.

Polska

W październiku 2018 r. agencja Kantar Millward Brown przeprowadziła na zlecenie Rzecznika Praw Obywatelskich badanie „Tortury – opinie Polaków”. Aż 71% respondentów wskazało, że po 1989 r. w Polsce stosowano tortury. Co niepokojące, że aż 41% respondentów uznało, że stosowanie tortur może być w niektórych przypadkach uzasadnione. Jednocześnie większość badanych wskazało, że stosowanie tortur przez instytucje publiczne powinno być przedmiotem większej uwagi w debacie

publicznej – taką opinię wyraziło 86% respondentów. Wychodząc naprzeciw takim oczekiwaniom społecznym, Krajowy Mechanizm Prewencji Tortur postanowił rozpocząć **kampanię społeczną pod hasłem „Państwo wolne od tortur”**. Głównym celem tej kampanii jest zwiększenie świadomości społecznej na temat tego, czym są tortury i kto może stać się ich ofiarą. Z akt różnych postępowań sądowych można wywnioskować, że najczęstszymi ofiarami tortur są osoby o niskiej świadomości społecznej, bardzo często nieletnie, a także osoby niepełnosprawne. W ramach tej kampanii organizowane są spotkania edukacyjne przedstawicieli Mechanizmu ze studentami wyższych uczelni (na kierunkach takich jak prawo, resocjalizacja i psychologia), którzy po ukończeniu studiów mogą pracować z osobami pozbawionymi wolności.²⁸⁷

NHRI powinny poszukiwać dalszych innowacyjnych sposobów promowania swojej działalności.

Polska

Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich prowadzi swoje stoiska na **festiwalach muzycznych w Polsce**. W tym roku przedstawiciele RPO zaprezentowali sprawę sądową w formie przedstawienia teatralnego, aby pokazać, jak działa sąd. Biuro RPO organizuje także różnorodne gry interaktywne wyjaśniające sposób działania praw procesowych. Podczas festiwali pojawia się osobiście Rzecznik Praw Obywatelskich, biorąc udział, razem z młodzieżą, we wszystkich opisanych aktywnościach.²⁸⁸

3.2. Promowanie odpowiednich regulacji

ZASADY PARYSKIE

3. W zakres zadań instytucji krajowej wchodzi, między innymi:

(a) przedstawianie rządowi, parlamentowi i innym właściwym organom, w trybie doradczym, na wniosek zainteresowanych organów lub w ramach wykonywania swoich uprawnień do rozpoznawania spraw bez konieczności przekazania sprawy organom wyższego rzędu, opinii, zaleceń, wniosków i sprawozdań dotyczących wszelkich kwestii związanych z propagowaniem i ochroną praw człowieka;

instytucja krajowa może postanowić o ich upublicznieniu; takie opinie, zalecenia, wnioski i sprawozdania, jak również wszelkie prerogatywy instytucji krajowej dotyczą następujących dziedzin:

(i) (...)instytucja krajowa obowiązana jest do badania obowiązujących przepisów ustawowych i administracyjnych, jak również projektów ustaw i wniosków oraz do sformułowania takich zaleceń, jakie uzna za stosowne w celu zapewnienia zgodności tych przepisów z podstawowymi zasadami praw człowieka; w razie potrzeby zaleci ona przyjęcie nowego ustawodawstwa, zmianę obowiązującego ustawodawstwa oraz podjęcie lub zmianę środków administracyjnych;

ZASADY WENECKIE

19. (...) pożądane jest, aby Ombudsman miał prawo zaskarżenia – jako niekonstytucyjnych – przepisów ustawowych i wykonawczych lub ogólnie obowiązujących aktów administracyjnych.

ART. 19 PROTOKOŁU FAKULTATYWNEGO

(b) przedstawiania rekomendacji właściwym władzom w celu poprawy traktowania oraz warunków osób pozbawionych wolności i zapobiegania torturom oraz innemu okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, mając na uwadze odpowiednie normy Organizacji Narodów Zjednoczonych;

(c) przedstawiani[e] propozycji i uwag odnośnie do obowiązujących oraz projektowanych przepisów prawnych.

Zgodnie z Zasadami paryskimi, Protokołem fakultatywnym oraz KPON²⁸⁹ NHRI mają obowiązek formułowania zaleceń dla swoich rządów i innych właściwych organów w kwestiach związanych z prawami człowieka. W ramach tej funkcji doradczej mogą – w razie potrzeby – rekomendować zmiany lub dostosowanie nowych aktów prawnych w celu zachowania zgodności ze standardami praw człowieka. W tym zakresie, działając w ramach procesu transpozycji prawa unijnego NHRI mogą współpracować z władzami krajowymi oraz przedstawiać wnioski i opinie na temat przepisów prawnych w celu wzmocnienia praw procesowych podejrzanych i oskarżonych (zob. rozdział 3.6.2.).²⁹⁰

Wiele NHRI publikuje opinie prawne na temat praw podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym, czyniąc z nich najczęściej wykorzystywany mechanizm działań na rzecz obrony prawa podejrzanych i oskarżonych. Chociaż niektóre NHRI wskazały, że wywierany przez nie wpływ na władzę ustawodawczą²⁹¹ jest dość ograniczony, inne podkreślały, że opinie tego rodzaju stanowią wkład w dyskusje parlamentarne nad **nowymi projektami ustaw i kierunkami polityki**.

Węgry

Węgierski NHRI (Departament Prawa Publicznego) regularnie uczestniczył w negocjacjach w sprawie kodyfikacji nowej procedury karnej i dążył do zapewnienia normatywnych gwarancji praw procesowych oskarżonych. Instytucja ta lobbowała na rzecz wprowadzenia zasady audiowizualnej rejestracji przesłuchań dzieci. Sugestie te zostały częściowo uwzględnione w nowym kodeksie postępowania karnego. I chociaż w większości przypadków rejestracja audiowizualna ma charakter uznaniowy, nagrywanie jest co do zasady obowiązkowe w przypadku czynności procesowych dotyczących małoletnich poniżej 14 roku życia i osób nieumiejących pisać i czytać.

SPT wzywa państwa do „informowania KMP o wszelkich projektach aktów prawnych, które mogą być rozpatrywane i które mają znaczenie dla mandatu KMP, a także umożliwić KMP przedstawienie wniosków lub uwag dotyczących wszelkich istniejących lub projektowanych polityk lub aktów prawnych. Państwo powinno uwzględnić wszelkie wnioski lub uwagi dotyczące takiego ustawodawstwa otrzymane od KMP.”²⁹²W celu umożliwienia NHRI pełnienia funkcji doradczej w zakresie projektów aktów prawnych zaleca się, aby państwa informowały NHRI o wszelkich rozpatrywanych projektach ustawodawczych (zgłaszanych np. w ramach transpozycji dyrektyw UE), które mają znaczenie dla mandatu NHRI.²⁹³

Słowenia

W Słowenii NHRI została zaproszona przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych jako zewnętrzny członek grupy roboczej omawiającej nowelizację nowej ustawy o postępowaniu karnym. Instytucja słoweńska odniosła się konkretnie do sytuacji osób z niepełnosprawnościami w postępowaniu karnym.²⁹⁴

W niektórych przypadkach doradztwo legislacyjne następuje **w ramach mandatu specjalistycznego**. Na przykład w Holandii opinia o prawach podejrzanych i oskarżonych została wydana w ramach **mandatu KPON** (zob. powyżej, rozdział 2.5).

Holandia

Holenderska NHRI przygotowała opinię ustawodawczą w kontekście prac parlamentarnych nad nowym kodeksem postępowania karnego, działając w ramach realizacji uprawnień monitoringowych ustanowionych w KPON. W opinii skoncentrowano się na podejrzanych wymagających szczególnego traktowania, a w szczególności na tym, w jaki sposób prawo do informacji powinno być dostosowane do potrzeb tych podejrzanych. We wspomnianej opinii holenderska NHRI odniosła się również do zalecenia UE w sprawie podejrzanych i oskarżonych wymagających szczególnego traktowania.²⁹⁵

W praktyce niektóre z NHRI stwierdziły, że ze względu na konieczność posiadania ukierunkowanej wiedzy fachowej i znacznych zasobów niezbędnych do podejmowania tego rodzaju działalności, wykonywanie ich mandatu w tym zakresie może być utrudnione.²⁹⁶ Większość NHRI posiada jednak dużą wiedzę fachową w dziedzinie opiniowania przepisów prawnych, a zatem współpraca pomiędzy NHRI i wyspecjalizowanymi organami w tym obszarze może okazać się szczególnie owocna.

Oprócz wydawania opinii na temat projektów aktów prawnych, NHRI mogą również analizować obowiązujące przepisy prawne i administracyjne. Jest to szczególnie ważny aspekt w kontekście wiążących aktów prawa UE. NHRI wykorzystywały już opinie w celu **popierania zmian obowiązujących przepisów i praktyki ich stosowania**.

Polska

Po przyjęciu Dyrektywy w sprawie prawa do informacji (2012/13/UE) polska NHRI zwróciła się z wystąpieniem w sprawie prawa do informacji. Odniosła się ona szczegółowo do Dyrektywy 2012/2013/UE, wskazując, w jakim zakresie i z jakiego powodu tekst funkcjonującego ówczesnie pouczenia o prawach pozostawał w sprzeczności z Dyrektywą, a także przedstawiając zalecenia dotyczące optymalnego sposobu sformułowania treści pouczenia dla uczestników postępowania karnego.²⁹⁷ Ponieważ

oficjalny tekst pouczenia wydaje się nadmiernie formalistyczny i trudny do zrozumienia, polska NHRI wraz z Helsińską Fundacją Praw Człowieka przygotowała jego alternatywną wersję, sformułowaną w łatwy do zrozumienia sposób i obejmującą materiały graficzne, która została udostępniona na stronach internetowych Rzecznika Praw Obywatelskich i Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka.²⁹⁸

Oprócz mandatu do przedkładania opinii i zaleceń w sprawie prawa i praktyki, niektóre NHRI, a w szczególności instytucje ombudsmkańskie, są **uprawnione do występowania do sądu konstytucyjnego**; co znaczy, że mogą wszcząć postępowanie prowadzone w celu dokonania abstrakcyjnej kontroli konstytucyjnej ustaw i innych aktów prawnych (np. w Chorwacji, Polsce, Hiszpanii, Słowenii, Portugalii, na Litwie i na Węgrzech, Portugalii).²⁹⁹ Inne NHRI (np. w Austrii) mogą kwestionować przed sądem konstytucyjnym jedynie akty wykonawcze i traktaty międzynarodowe, ale nie ustawy.³⁰⁰

Kwestionowanie konstytucyjności praw jest często opisywane jako jeden z najskuteczniejszych instrumentów pozwalających osiągnąć zmianę w prawie. Jednocześnie ten rodzaj działalności NHRI wymaga mocnego zaangażowania eksperckiego i czasu, ponieważ wiąże się ze staranną analizą krajowych i międzynarodowych standardów ochrony praw człowieka. Kompetencja do występowania do sądu konstytucyjnego w kontekście spraw karnych była dotychczas rzadko stosowana przez NHRI, istnieją jednak przykłady korzystania z tego uprawnienia w innych kontekstach związanych z prawami człowieka.³⁰¹ Jeden z pozytywnych przykładów aktywności w dziedzinie prawa karnego pochodzi z Polski:

Polska

W Polsce w 2014 r. Rzecznik Praw Obywatelskich (w związku z wykonywaniem funkcji KMPT) skierował do Trybunału Konstytucyjnego wniosek o stwierdzenie niekonstytucyjności przepisu bezwzględnie wyłączającego możliwość telefonicznego porozumiewania się tymczasowo aresztowanego z obrońcą, wskazując, że jest to nieproporcjonalne ograniczenie konstytucyjnego prawa do obrony (art. 42 ust. 2 Konstytucji). We wniosku do TK RPO wskazał orzecznictwo ETPC i standardy CPT, jak również powołał się na praktykę zaobserwowaną podczas wizytacji prowadzonych przez KMPT.³⁰² Trybunał Konstytucyjny podzielił pogląd wyrażony przez Rzecznika, uznając, że kwestionowany przepis jest niezgodny z Konstytucją.³⁰³ W związku z orzeczeniem Trybunału, w 2015 r. znowelizowano Kodeks karny.³⁰⁴

Należy jednakże zauważyć, że po przyjęciu przez parlament szeregu aktów prawnych dotyczących pracy Trybunału Konstytucyjnego w latach 2015-2016, pozycja i niezależność tego organu zostały poważnie osłabione.³⁰⁵ Ponadto, od końca 2016 r. w Trybunale Konstytucyjnym zasiada pewna liczba sędziów mianowanych bez ważnej podstawy prawnej. W związku ze zmianami legislacyjnymi, Rzecznik zauważył, że „gdy uchwalane jest prawo o charakterze wysoce politycznym, obywatele nie mogą liczyć na niezależną kontrolę sądową” przeprowadzaną przez Trybunał Konstytucyjny³⁰⁶ i w kilku przypadkach Rzecznik wycofał złożone przez siebie wnioski o przeprowadzenie kontroli konstytucyjnej.³⁰⁷

Jak pokazuje przypadek Polski, skuteczność kontroli konstytucyjnej jest wysoce zależna od niezależności sądownictwa (w tym wypadku, sądu konstytucyjnego). W przypadku pojawienia się obaw co do niezależności, NHRI powinny rozważyć korzystanie w większym stopniu z międzynarodowych, regionalnych i unijnych procedur, stanowiących dodatkowych środków ochrony praw człowieka w kontekście krajowy. Działanie takie podjął polski Rzecznik Praw Obywatelskich, który m.in. wykorzystał swoje uprawnienia w celu przystąpienia do postępowań na szczeblu krajowym i z tego tytułu stał się również uczestnikiem postępowania przed TSUE (patrz poniżej, rozdział 5.2.3).

Niektóre NHRI mogą również wystąpić do właściwego organu (tj. do sądu konstytucyjnego lub najwyższego) **z wnioskiem o dokonanie wykładni autentycznej prawa**. Instrument ten może być szczególnie przydatny w rozwiązywaniu rozbieżności w interpretacji konkretnych przepisów prawnych.³⁰⁸ Nasze badanie nie ujawniło jednak żadnego przypadku, w którym narzędzie to zostało zastosowane w kontekście praw podejrzanych i oskarżonych.

3.3. Badania i dokonywanie ustaleń

ZASADY PARYSKIE

3. W zakres kompetencji NHRI powinno wchodzić, między innymi,:

(iii) przygotowywanie sprawozdań na temat sytuacji w zakresie praw człowieka w poszczególnych krajach w ujęciu ogólnym oraz sprawozdań dotyczących bardziej szczegółowych kwestii;

NHRI rzadko prowadzą badania dotyczące praw procesowych. Jedynie polska NHRI wskazała w ramach niniejszego projektu, że przeprowadziła badania dotyczące wszystkich praw procesowych³⁰⁹ np. praw procesowych podejrzanych i oskarżonych w kontekście prawa dostępu do adwokata, prawa do pomocy prawnej³¹⁰ oraz osób podejrzanych i oskarżonych z niepełnosprawnością psychospołeczną lub intelektualną.³¹¹

Chociaż badania i ustalenia w zakresie praw procesowych nie są prowadzone regularnie, można podać kilka przykładów tego typu dociekań. Przykładowo, estońska NHRI, wspierana przez zespół międzyorganizacyjny³¹², opracowała wytyczne dla dzieci, młodzieży i rodziców dotyczące ich praw i obowiązków podczas komunikowania się z policją.³¹³ W szczególności, NHRI mogą prowadzić **badania tematyczne dotyczące systemowych problemów związanych z prawami człowieka**. Badanie takie przeprowadziła na przykład instytucja węgierska.

Węgry

W 2012 r. węgierska NHRI przeprowadziła badanie tematyczne poświęcone prawu dostępu do adwokata.³¹⁴ Badanie to objęło szereg szczególnych aspektów tego uprawnienia, takich jak system pomocy prawnej, system szkoleń, zasady postępowania dyscyplinarnego, którego podmiotem są obrońcy lub okoliczności konsultacji klientów z adwokatami.³¹⁵ W tym kontekście przeprowadzono wywiady z przedstawicielami Węgierskiej Izby Adwokackiej, regionalnych Izb Adwokackich, Ministerstwa Administracji Publicznej i Sprawiedliwości, Prokuratury Generalnej, Krajowej Komendy Głównej Policji, Krajowej Komendy Więziennej i Węgierskiego Komitetu Helsińskiego.³¹⁶ Jeśli chodzi o szkolenia prawników, wzięto pod uwagę międzynarodowe dobre praktyki, takie jak system szkoleń w Słowenii, Norwegii, Czechach czy na Słowacji.³¹⁷ Wnioski badania ujawniają różnorodne problemy, takie jak brak praktyki należytego i niezwłocznego zawiadamiania obrońców o przesłuchaniu przez organy dochodzeniowe, co uniemożliwia adwokatom właściwe przeprowadzenie konsultacji z klientem przed przesłuchaniem. W 2017 r. przyjęto odpowiednie przepisy gwarantujące realizację tych praw, a opracowująca je Komisja Kodyfikacyjna bazowała na użytecznych informacjach pochodzących ze związanych z badaniem sprawozdań sporządzonych przez Komisarza Praw Podstawowych.³¹⁸

*Oprócz wywołania tej pozytywnej zmiany, badanie tematyczne z 2012 r. wpłynęło również na system powoływania obrońców. Jednym z głównych ustaleń badania było **stwierdzenie, że obrońcy nie powinni być wyznaczani przez organy prowadzące postępowanie i cel ten został osiągnięty**.³¹⁹*

W Austrii, specjalny multidyscyplinarny zespół działający pod auspicjami austriackiej NHRI prowadzi obecnie działania rzecznicze i analityczne dotyczące badań lekarskich i jakości opinii biegłych w kontekście praw osób z niepełnosprawnością psychospołeczną lub intelektualną.³²⁰ Austriacka NHRI wspomniała, że zwiększona koncentracja na działalności badawczej stanowiłoby wartość dodaną. Jej mandat zawiera wyraźne odniesienia do współpracy z instytucjami badawczymi, a przedstawiciel NHRI jest zainteresowany organizacją lub zlecaniem badań. Niestety, jednym z wyzwań w tym zakresie są ograniczenia budżetowe.³²¹ Inne NHRI także wspomniały o tym, że jednym z wyzwań związanych ze zwiększeniem aktywności badawczej są ograniczone zasoby (w tym finansowe).³²² Uznano jednak, że ważne jest, aby instytucje ombudsmarskie zaczęły publikować artykuły naukowe, co zapewniłoby im obecność również w dyskursie akademickim.³²³

W przypadku braku zdolności prowadzenia badań we własnym zakresie, NHRI mogłyby polegać na badaniach prowadzonych przez inne jednostki organizacyjne albo podmioty zewnętrzne (patrz wyżej, Rozdział 2.5).

Polska

Polska NHRI (Rzecznik Praw Obywatelskich) bazowała na kompleksowym badaniu orzecznictwa sądów krajowych w zakresie stosowania tortur przez policję. Badanie to przeprowadzone zostało przez zespół KMP działający w ramach Biura Rzecznika.³²⁴ Badanie KMP obejmowało analizę prawomocnych wyroków dotyczących tortur i złego traktowania. KMP przeanalizował wyroki również z punktu widzenia podstawowych zabezpieczeń chroniących osoby pozbawione wolności przed torturami, takich jako prawo dostępu do adwokata, prawo do badania lekarskiego czy prawo do poinformowania osoby trzeciej.

Aby wzmocnić przekaz wyphywający z wyników badań, NHRI powinny wykorzystać zakres i wielofunkcyjność swojego mandatu w celu wzmocnienia i uzupełnienia działalności prowadzonej przez inne podmioty, na przykład

poprzez monitorowanie wyników badań prowadzonych przez inne jednostki lub organizacje (zob. powyżej, Rozdział 2.5).

Polska

W ostatnich latach Rzecznik Praw Obywatelskich przedłożył szereg wystąpień dotyczących prawa dostępu do adwokata. Wiele z nich odnosiło się do dyrektywy UE w sprawie prawa dostępu do adwokata (2013/48/UE).³²⁵ Wystąpienie do Ministra Sprawiedliwości w sprawie prawa dostępu do adwokata z dnia 18 kwietnia 2017 r. zostało złożone na podstawie kompleksowego badania źródeł wtórnych przeprowadzonego przez Zespół KMP Biura Rzecznika.³²⁶

3.4. Szkolenia i działania służące budowaniu potencjału

Ważnym sposobem na dokonanie zmian może być **prowadzenie szkoleń i działań na rzecz budowania potencjału**. Niektóre wyspecjalizowane organy regularnie prowadzą takie działania, ale inne podeszły z rezerwą do pomysłu ich wykonywania. Przykładowo, niektóre z KMP wspomniały, że szkolenia mogą wykraczać poza zakres podstawowego mandatu NPM i wymagać zbyt wielu nakładów. W takich przypadkach wyspecjalizowane organy i NHRI mogą rozważyć połączenie sił i zasobów w celu zorganizowania wspólnych szkoleń lub uzgodnienia takiego podziału zadań, który – w razie wystąpienia konieczności – pozwoli jednej ze współpracujących organizacji przejąć odpowiedzialność za realizację tego typu działań.

Pewna liczba NHRI prowadzi **działania szkoleniowe dla funkcjonariuszy policji**. Na przykład chorwackie i austriackie NHRI zorganizowały szkolenia dla funkcjonariuszy policji w zakresie ochrony praw człowieka.³²⁷

Austria

Austriacka NHRI przygotowała materiały szkoleniowe dla policji.³²⁸ Podręcznik objaśnia zakres kompetencji Austriackiej Rady Ombudsmańskiej (ARO) i podaje przykłady kompetencji odnoszących się do działań policyjnych; wśród przykładów dotyczących praw procesowych pojawia się w szczególności prawo do informacji (np. prawo do uzyskania informacji w zrozumiałym języku i postaci; możliwość skontaktowania się z osobą zaufania lub prawnikiem) oraz prawo do tłumaczenia pisemnego i ustnego (w kontekście np. dostępności tłumaczy ustnych).

Badania pokazują, że szkolenia będą prawdopodobnie bardziej doceniane i skuteczniejsze jeżeli zostaną włączone do programu nauczania np. szkół policyjnych, a przekazywana wiedza stanowić będzie dla urzędników praktyczną pomoc w ich codziennej pracy. Skuteczne szkolenie polega na przekazywaniu policjantom nowych umiejętności dochodzeniowych, a nie wyliczanie zakazów.³²⁹ W związku z powyższym NHRI powinny dążyć do włączenia takich szkoleń do programu nauczania w szkołach policyjnych.

Litewska NHRI zorganizowała również **internetowe szkolenie dla policji**, umożliwiając funkcjonariuszom policji rejestrowanie się na kursy poświęcone prawom człowieka prowadzone online. Szkolenie został jednak zakończony, ponieważ policja stwierdziła, że nie ma wystarczającej liczby komputerów.

Szkolenia i działania służące kreowaniu zdolności kierowane są zazwyczaj tylko do funkcjonariuszy organów ścigania, chociaż powinny obejmować znacznie szerszej określone grupy docelowe. Jak i w innych dziedzinach, również w obszarze wzmocnienia praw procesowych w postępowaniu karnym bardzo ważną rolę odgrywa bowiem wiele różnych podmiotów. Celowe byłoby zatem organizowanie (wspólnych) szkoleń dla takich podmiotów wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, jak izby adwokackie i radcowskie, prawnicy, tłumacze ustni i pisemni, lekarze itp. Litwa stanowi interesujący przykład kraju, w którym szkolenia i działania służące kreowaniu zdolności są kierowane do **studentów prawa**.

Litwa

Litewska NHRI prowadzi szkolenia w zakresie praw człowieka przeznaczone dla studentów prawa specjalizujących się w prawie międzynarodowym. Dodatkowo NHRI ogłosiła odrębny projekt edukacyjny dotyczący praw człowieka, który polegał na przygotowaniu listy kontrolnej KMP przez studentów, która, po pozytywnym zaopiniowaniu przez KMP, została wprowadzona do więzień.

Innym narzędziem wykorzystywanym przez NHRI w celu podnoszenia świadomości społecznej jest **udział w konferencjach i warsztatach**.

Polska

Polski Rzecznik Praw Obywatelskich podczas licznych konferencjach zwracał uwagę na fakt, że pouczenia dla uczestników postępowania karnego są sformułowane w sposób niezrozumiały, co narusza prawo do informacji i prawo dostępu do adwokata.³³⁰

3.5. Zaangażowanie w prawo i procedury Unii Europejskiej**ZASADY PARYSKIE**

3. Krajowa instytucja powinna mieć między innymi następujące obowiązki (...)

(b) promowanie i gwarantowanie harmonizacji przepisów i praktyk krajowych z międzynarodowymi aktami dotyczącymi praw człowieka, których Państwo jest stroną, oraz ich skuteczne wdrażanie;

(d) uczestniczenie w sporządzaniu sprawozdań, które Państwa mają obowiązek przedkładać organom i komitetom Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz instytucjom regionalnym (...) oraz, w razie potrzeby, wyrażanie opinii w tym zakresie, z należytym poszanowaniem ich niezależności”

3.5.1. Zaangażowanie w proces legislacyjny UE

Procedury unijne oferują różne sposoby angażowania odpowiednich interesariuszy takich jak NHRI i sieci NHRI oraz konsultowania się z nimi. NHRI mogłyby korzystać z tych mechanizmów w celu promowania gwarancji procesowych już na etapie unijnego procesu legislacyjnego.

Zgodnie ze zwykłą procedurą ustawodawczą UE, Komisja jest zobowiązana do przedkładania projektów aktów prawnych Parlamentowi Europejskiemu i Radzie. Komisja jest zobowiązana wymieniać opinie z obywatelami, a także „prowadzić otwarty, przejrzysty i systematyczny dialog z organizacjami przedstawicielskimi i społeczeństwem obywatelskim”.³³¹ W tym kontekście, w celu przygotowania projektu legislacyjnego, Komisja może przeprowadzić **konsultacje ze społeczeństwem, z interesariuszami i ekspertami**. Kolejnym etapem jest ewentualna publikacja tzw. zielonej i białej księgi,

których celem jest rozpoczęcie debaty ze społeczeństwem, interesariuszami, Parlamentem i Radą w celu wypracowania konsensusu politycznego. Ponadto Komisja przeprowadza ocenę skutków, rozważając bezpośrednio i pośrednio następstwa proponowanych rozwiązań, która również może bazować na sprawozdaniach i ocenach ekspertów.³³² Szczególnie skuteczne w tym kontekście mogą okazać się wspólne opinie przedstawiane przez grupy NHRI lub za pośrednictwem sieci takich instytucji.

Z wnioskiem o przedłożenie projektu legislacyjnego do Komisji może się zwrócić Parlament, Rada lub milion obywateli. W związku z powyższym, NHRI mogą również rozważyć skorzystanie z instytucji **petycji do Parlamentu Europejskiego**. Instytucje te bowiem mogą wystąpić z taką petycją – podobnie jak każda osoba fizyczna lub prawna w UE. Petycja może mieć formę skargi, wniosku lub uwagi dotyczącej stosowania prawa unijnego lub stanowić apel do Parlamentu Europejskiego o zajęcie stanowiska w kwestii konkretnego zagadnienia.³³³

3.5.2. Zaangażowanie w proces transpozycji i implementacji aktów prawa unijnego na poziomie krajowym

Prawo UE nakłada na państwa członkowskie nie tylko obowiązek transponowania dyrektyw do prawa krajowego, ale także obowiązek wprowadzania aktów wykonawczych i innych środków zapewniających przestrzeganie przepisów unijnych w prawie krajowym.³³⁴ Co więcej, poza procesem transpozycji prawa, należy również ocenić praktyczną implementację przepisów zawartych w dyrektywach. Biorąc pod uwagę rolę pełnioną przez NHRI i ich kompetencje, instytucje te predysponowane są nie tylko do czuwania nad prawidłową transpozycją i implementacją dyrektyw unijnych przez państwo członkowskie, ale również monitorować skuteczność praktycznego stosowania gwarancji procesowych ustanowionych w odpowiednich przepisach krajowych (zob. rozdział 3.3., 4 i 5).

Słowenia

Słoweński Ombudsman zaangażował się w nowelizację Ustawy o postępowaniu karnym z 2014 r., transponującą dyrektywy UE dotyczące prawa do informacji oraz prawa do tłumaczenia pisemnego i ustnego. Ombudsman, działając w ramach mandatu KMP, współpracował z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych przy dostosowywaniu formularzy związanych z aresztowaniem i zatrzymaniem przez policję w celu zapewnienia właściwego wdrożenia wspomnianych przepisów.³³⁵

3.5.3. Udział w postępowaniu w sprawie uchybienia zobowiązaniom państwa członkowskiego

Komisja identyfikuje możliwe naruszenia prawa unijnego na podstawie prowadzonego przez siebie postępowania wyjaśniającego lub w następstwie skarg lub petycji wniesionych przez obywateli, przedstawicieli społeczeństwa, przedsiębiorców, organizacje pozarządowe lub inne podmioty. NHRI mogą – podobnie jak każda inna osoba fizyczna lub prawna – złożyć skargę do Komisji Europejskiej.³³⁶ Może to być użyteczne narzędzie w sytuacji, w której państwo stoi w obliczu wyzwań w dziedzinie praworządności i nie może polegać na procedurach krajowych jako na mechanizmach ochrony praw człowieka.

Postępowanie w sprawie uchybienia przedstawia się następująco:³³⁷

- » Każdy może bezpłatnie złożyć skargę do Komisji.
- » Skargi nie można złożyć anonimowo.
- » Skarżący nie muszą wykazywać formalnego interesu prawnego we wszczęciu postępowania. NHRI nie musi wykazać, że stanowiące przedmiot skargi naruszenie dotyczy go zasadniczo i bezpośrednio.
- » Po złożeniu skargi do Komisji NHRI traci kontrolę nad sprawą. Komisja decyduje, czy w sprawie skargi należy podjąć dalsze działania, co znaczy, że NHRI powinny sporządzać skargi, które są solidnie udokumentowane, wskazując na schematy postępowania, a nie niepotwierdzone dowody wynikające z niewielkiej liczby indywidualnych przypadków.

4. MONITOROWANIE MIEJSC POZBAWIENIA WOLNOŚCI³³⁸

Istotne kwestie

- 1 Jeżeli mandat do monitorowania miejsc pozbawienia wolności należy do innego krajowego organu ochrony praw człowieka (np. KMP), NHRI powinny zapewniać ścisłą współpracę i koordynację, np. poprzez wymianę informacji, prowadzenie wspólnych działań i stosowanie się do odpowiednich zaleceń. Jeżeli jednak nie istnieje żaden wyspecjalizowany organ monitorujący, NHRI powinny przeprowadzać wizyty monitoringowe w miejscach pozbawienia wolności, jednocześnie propagując ideę ustanowienia KMP.
- 2 Gwarancje procesowe na wczesnym etapie pozbawienia wolności uznano za jedną z najsukurszczniejszych gwarancji zapobiegania torturom i złemu traktowaniu, naruszeniom prawa do rzetelnego procesu oraz prawa do wolności osobistej i bezpieczeństwa. Organy przeprowadzające wizytacje mogą odegrać istotną rolę w sprawdzaniu, czy prawa procesowe są rzeczywiście zapewniane w praktyce. W związku z powyższym organy ochrony praw człowieka, którym powierzono funkcje monitorujące, powinny rozważyć traktowanie praw procesowych priorytetowo w swoich strategiach monitoringowych. W razie potrzeby organy takie powinny rozważyć dostosowanie swojej metodologii monitorowania. Aby monitorować przestrzeganie gwarancji procesowych, organy ochrony praw człowieka mogą, na przykład:
 - » sprawdzać odpowiednią dokumentację, np. wzór pouczeń, wykaz dyżurnych adwokatów, sprawdzać protokoły zatrzymań i aresztowań, zapisy audio-wizualne itp.
 - » weryfikować zachowanie tajemnicy adwokackiej podczas rozmów obrońców z klientami
 - » przeprowadzać indywidualne rozmowy z podejrzanymi i oskarżonymi na posterunkach policji
 - » korzystać z wywiadów retrospektywnych - nie tylko z osobami zatrzymanymi przebywającymi w policyjnych izbach zatrzymań, ale również z osobami tymczasowo aresztowanymi bądź odbywającymi karę pozbawienia wolności.
 - » organizować specjalne wizytacje tematyczne lub przygotowywać sprawozdania dotyczące praw procesowych

W celu zapewnienia wiarygodności ustaleń, można je wzajemnie zweryfikować i potwierdzać z informacjami uzyskanymi z innych źródeł i przy użyciu innych metod.

- 3 NHRI powinny w pełni korzystać z przepisów prawa UE podczas monitorowania miejsc pozbawienia wolności. Na przykład, szczególnie przydatne dla organów monitorujących mogą okazać się standardy prawa unijnego w zakresie prawa do informacji, prawa dostępu do adwokata oraz standardy dotyczące prowadzenia dokumentacji obejmujących informacje, które powinny być rejestrowane .

ZASADY PARYSKIE

Zasady paryskie stanowią, że „instytucja krajowa musi posiadać kompetencje w zakresie promowania i ochrony praw człowieka”. (1). Według SCA obejmują one monitorowanie, a także prawo „niezaporozdianego i nieograniczonego dostępu do wszelkich pomieszczeń publicznych, dokumentów, sprzętu i aktywów bez konieczności przesłania uprzedniego pisemnego powiadomienia w celu dokonania inspekcji i zapoznania się z nimi” (Uwaga ogólna. 1.2).

OPCAT

Artykuł 19 OPCAT określa minimalne kompetencje, które należy przekazać KMP, a mianowicie uprawnienie do: „(a) regularnego sprawdzania sposobu traktowania osób pozbawionych wolności w miejscach zatrzymań; (b) przedstawiania rekomendacji właściwym władzom w celu poprawy sposobu traktowania oraz warunków, w jakich przebywają osoby pozbawione wolności i zapobiegania torturom oraz innemu okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, mając na uwadze odpowiednie normy Organizacji Narodów Zjednoczonych”.

KPON

Artykuł 33 ust. 2 KPON stanowi, że niezależne mechanizmy powinny „chronić” i „monitorować” wdrażanie Konwencji.

4.1. Weryfikacja właściwej dokumentacji

Istnieje szereg aspektów, na których powinny się skupić organy monitorujące podczas wizytacji placówek przeprowadzanych w celu monitorowania gwarancji procesowych

4.1.1. Pouczenia i inne materiały informacyjne

Organy monitorujące powinny sprawdzać, czy informacje o prawach procesowych są przekazywane podejrzanym i oskarżonym oraz w jakiej formie i językach to się odbywa (tj. czy informacje te są przekazywane ustnie i pisemnie). W tym zakresie organy monitorujące mogłyby sprawdzić, czy pozbawieni wolności podejrzeni lub oskarżeni otrzymują niezwłocznie **pisemne pouczenie o przysługujących im prawach**, oraz czy mają oni możliwość zapoznania się z treścią takiego pouczenia i zatrzymania go przez cały okres pozbawienia wolności.

Węgry

W ramach powierzonego mu mandatu, węgierski KMP wydała zalecenia dotyczące przeformułowania zbyt długiego i nieprzystępnego pouczenia rozpowszechnianego wśród zatrzymanych przebywających na posterunkach policji. KMP stwierdził, że prawa osób zatrzymanych muszą być wyrażone w sposób jasny i zrozumiały. Ponadto podkreślił, że po przekazaniu osobie zatrzymanej pouczenia o prawach, konieczne jest sprawdzenie, czy jest ona w stanie je przeczytać i zrozumieć jego treść. Jeżeli dana osoba nie potrafi czytać i pisać, musi zostać poinformowana o przysługujących jej prawach i obowiązkach ustnie w obecności dwóch świadków, co ma zapewnić przestrzeganie gwarancji rzetelnego procesu sądowego.³³⁹

Ponadto organy monitorujące mogłyby sprawdzać, czy informacje dotyczące praw procesowych są podawane do publicznej wiadomości we wszystkich miejscach pozbawienia wolności (w tym na posterunkach policji) poprzez stosowanie symboli lub plakatów wewnątrz i na zewnątrz cel, w miejscach dobrze widocznych dla osadzonych (np. wystarczająco oświetlonych).³⁴⁰ Ekspozycja informacji ogólnych powinno jednak stanowić uzupełnienie obowiązku przekazywania pouczenia, a nie zastępować go.

Polska

Po trwającej od kilku lat dyskusji, polskiemu KMP udało się przekonać Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i policję, że treść regulaminu pobytu w pomieszczeniach dla osób pozbawionych wolności powinna być prezentowana na ścianach tych pomieszczeń.

Organy monitorujące mogą sprawdzić, czy podjęto środki mające na celu realizację prawa dostępu do adwokata już na wczesnym etapie zatrzymania. Na przykład NHRI mogą sprawdzić, czy posterunki policji dysponują **wykazem dyżurnych adwokatów** oraz czy system ustanawiania adwokatów jest administrowany przez samorząd adwokacki, a nie przez policję, tak by zapewnić niezależność oraz odpowiednią jakość reprezentacji prawnej.

Polska

W Polsce KMP sprawdza podczas przeprowadzanych przez siebie wizytacji, czy na posterunkach policji dostępne są wykazy dyżurnych adwokatów. Jak wskazuje KMP, na niektórych posterunkach wykazy są co prawda dostępne, ale na innych nikt nie wie o tym, że powinny się tam znajdować.³⁴¹

Słowenia

Słoweński KMP zalecił również, aby dla każdego posterunku policji sporządzić listę prawników z urzędu, z którymi zatrzymani mogą się konsultować i z których pomocy mogą korzystać, w porozumieniu z Izbą Adwokacką. KMP określił również, że listy takie powinny być umieszczane w pomieszczeniu przeznaczonym do przyjmowania osób pozbawionych wolności i aktualizowane co trzy miesiące. Ponadto KMP wspominał w swoim sprawozdaniu, że wszystkim prawnikom z urzędu należy przypominać, za pośrednictwem odpowiednich kanałów, o znaczeniu ich roli polegającej na zapobieganiu i, w razie konieczności, zgłaszaniu przypadków złego traktowania lub zastraszania przez policję.³⁴²

Dodatkowo w celu weryfikacji, czy prawo dostępu do adwokata jest zapewniane skutecznie, organy monitorujące mogą również sprawdzać długość pobytu adwokata na posterunku policji, a także, czy są to zawsze ci sami adwokaci.

4.1.2. Rejestry zatrzymań i aresztowań³⁴³

„Skrupulatna rejestracja” wszystkich aresztowanych i zatrzymanych osób stanowi dodatkową gwarancję ochrony osób przed arbitralnym zatrzymaniem, torturami i złym traktowaniem.

Organy monitorujące powinny sprawdzać, czy istnieje **centralny i kompleksowy rejestr zatrzymanych osób**, w którym rejestrowane są wszystkie aspekty zatrzymania i działań podjętych w związku z zatrzymaniem, w tym prawa procesowe. Jakikolwiek rozdrobnienie i rozproszenie informacji utrudnia lub wręcz uniemożliwia prześledzenie drogi zatrzymania i zrozumienie charakteru domniemyanych spraw. Prowadzenie takiego rejestru jest nie tylko podstawową gwarancją zabezpieczającą przed samymi torturami lub złym traktowaniem, ale również podstawowym warunkiem skutecznego korzystania z gwarancji rzetelnego procesu sądowego, takich jak prawo zatrzymanego do szybkiego stawienia się przed sądem oraz prawo do zakwestionowania legalności zatrzymania.³⁴⁴

Organy monitorujące powinny również sprawdzać, czy **rejestry zatrzymań zawierają niezbędne informacje na temat praw procesowych** oraz czy są one sporządzane w sposób dokładny i zgodny z międzynarodowymi standardami. Jeśli tak nie jest, powinny one zalecić odpowiednią zmianę formularzy.

Austria

Austriacki KMP wskazał w swoich rocznych sprawozdaniach za 2017 r., że policja nie udokumentowała we właściwy sposób, czy zatrzymane osoby zostały poinformowane na posterunku policji o przysługujących im prawach.³⁴⁵ W tym względzie KMP zalecił, aby „funkcjonariusze organów bezpieczeństwa publicznego «w podlegający weryfikacji sposób» instruowali zatrzymane osoby o przysługujących im prawach”. Tylko w ten sposób KMP – oraz sądy w przypadku złożenia skargi – mogą sprawdzić, czy i w jakim zakresie instrukcja została faktycznie wydana.”³⁴⁶

Aby przezwyciężyć ten problem, austriackie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych podjęło szereg działań, takich jak działania uwarzliwiającyce na poszczególnych posterunkach policji i przypomniało wszystkim jednostkom policji o wymogu pełnej dokumentacji zatrzymań w dekretych³⁴⁷ oraz przyjęło zalecenie KMP dotyczące wprowadzenia jednolitej

dokumentacji dotyczącej zatrzymania w całym kraju (w 2016 r.). Niemniej jednak w 2017³⁴⁸ i 2018 r.³⁴⁹ KMP nadal stwierdzał braki w dokumentacji. W lipcu 2017 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych przyjęło zarządzenie stanowiące, że wszystkie posterunki policji z nadającymi się do użytku celami muszą prowadzić obowiązkową księgę zatrzymań oraz organizować szkolenia i działania uświadamiające.³⁵⁰

Właściwa dokumentacja powinna zawierać dane dotyczące nie tylko tego, czy informacje o prawach są przekazywane, ale również tego, czy osoba zatrzymana decyduje się nie korzystać z odpowiednich praw, zrzekając się ich. W takich przypadkach CPT zaleca uzyskanie podpisu osoby zatrzymanej oraz, w razie potrzeby, wyjaśnienie, dlaczego podpis nie został złożony.³⁵¹

Słowenia

Podczas wizyt na posterunkach policji słoweński KMP dokonał przeglądu dokumentacji dotyczącej pewnej liczby zatrzymań. KMP zgłosił wykrycie niedociągnięć w większości odwiedzonych posterunków policji, takich jak np. niekompletne formularze pouczeń czy użycie nieaktualnych formularzy. KMP zidentyfikował również przypadek niekompletnego formularza, w którym brakowało konkretnych informacji o zrzeczeniu się przez zatrzymanych prawa do powiadomienia osoby trzeciej o pozbawieniu wolności. W tym ostatnim przypadku KMP odniósł się również do jednej skargi indywidualnej w sprawie otrzymanej przez słoweński NHRI oraz jednego z zaleceń CPT.³⁵² Skarżący twierdził, że w czasie pozbawienia wolności nie miał możliwości powiadomienia członków rodziny o zatrzymaniu i aresztowaniu. Ze zbadanych dokumentów policyjnych wynikało, że cudzoziemcy zostali poinformowani o prawach osoby zatrzymanej, w tym o prawie do powiadomienia członków rodziny, jednak formularz nie zawierał prośby o potwierdzenie przez osobę zatrzymaną za pomocą podpisu tego, czy skorzystała ona z przysługującego jej prawa czy też zrzekła się go. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych wyjaśniło, że nie zostało to wyraźnie przewidziane w istniejących formularzach i że „formularz, na którym funkcjonariusze policji zapisują informacje na temat (nie) wykonania praw osób zatrzymanych zostanie zaktualizowany z możliwością dodania podpisu osoby zatrzymanej, co może być postrzegane jako pozytywna zmiana”.³⁵³

Jak wspomniano wyżej (zob. rozdział 1) prawo UE określa szczegółowo zakres praw procesowych i zrzekania się tych praw. Co więcej, prawo unijne przewiduje szczegółowe obowiązki państw członkowskich odnoszące się do zapewnienia, że informacje przedstawione podejrzanym lub oskarżonym są odnotowane zgodnie z procedurami rejestracji istniejącymi w prawie krajowym. Monitorujący powinni więc również weryfikować poprawność prowadzenia dokumentacji także w świetle standardów UE.

Tabela: Standardy prawa UE

Prawo	Co musi zostać udokumentowane?
Prawo do informacji (art. 8)	<ul style="list-style-type: none"> • czy osoba została poinformowana o przysługujących jej prawach • czy osoba w chwili zatrzymania otrzymała pouczenie o prawach dotyczących aresztowania lub pouczenie o prawach w ramach procedury wydania nakazu aresztowania • czy osoba ta otrzymała informację dotyczącą oskarżenia
Prawo do tłumaczenia ustnego i pisemnego (art. 7)	<ul style="list-style-type: none"> • czy zapewniono tłumaczenie ustne lub streszczenie ustne istotnych dokumentów • czy osoba ta zrzekła się prawa do tłumaczenia
Prawo dostępu do obrońcy (art. 3 ust. 3 lit. b; art. 8 ust. 2; art. 9 ust. 2; art. 10 ust. 2 lit. c)	<ul style="list-style-type: none"> • czy zastosowano czasowe odstępstwo od tego prawa w drodze należyście uzasadnionej decyzji • czy zrzeczono się tego prawa, w jakiej formie (pisemnie lub ustnie), w jakich okolicznościach
Prawo do porozumiewania się z osobą trzecią (art. 8 ust. 2)	<ul style="list-style-type: none"> • czy zastosowano czasowe odstępstwo od tego prawa w drodze należyście uzasadnionej decyzji • czy zrzeczono się tego prawa, w jakiej formie (pisemnie lub ustnie), w jakich okolicznościach

4.1.3. Zapis audiowizualny

W miarę możliwości, organy monitorujące powinny również monitorować nagrania audiowizualne (zob. wyżej, Rozdział 1.4.6).

Polska

Podczas wizytacji zespół obejrzał materiał filmowy z monitoringu wideo, który zarejestrował zastosowanie środków przymusu bezpośredniego wobec wychowanków zakładu poprawczego.³⁵⁴ Analiza wykazała szereg nieprawidłowości dotyczących legalności, adekwatności i dokumentowania zastosowania tych środków.

CPT

Podczas wizyty w Irlandii Północnej w 2001 r., z uwagi na to, że zarzuty zatrzymanego dotyczyły incydentu w pokoju przesłuchań, delegacja obejrzała zapis wideo z okresu, w którym incydent miał się wydarzyć. Nagranie wyraźnie ukazuje fizyczne maltretowanie zatrzymanego zarówno przez funkcjonariuszy umundurowanych jak i występujących po cywilnemu. Zarejestrowany materiał opierał się na co najmniej trzech oddzielnych projekcjach materiału wideo (ręcznie dostosowywanego do czasu rzeczywistego) przez trzech różnych członków delegacji CPT. Dzięki ręcznej synchronizacji nagrania wideo (bez dźwięku) z odpowiednimi nagraniami audio delegacja CPT była w stanie stwierdzić, że niektórzy detektywi rzeczywiście przeprowadzają nieoficjalne, nienagrywane dźwiękowo wywiady z zatrzymanymi trwające do pięciu minut.³⁵⁵

4.2. Obserwowanie przesłuchań policyjnych

Oprócz przeglądania lub odsłuchiwania nagrań, innym sposobem monitorowania praw procesowych jest obserwowanie prowadzonych przesłuchań. Obserwowanie przesłuchania przez policję może jednak zaburzać proces śledczy; podnoszono również, że może to wykraczać poza zakres monitoringu prewencyjnego.³⁵⁶ Chociaż w ramach projektu nie zidentyfikowano żadnego przypadku korzystania przez krajowe organy monitorujące (np. NHRI lub KMP) z tego narzędzia, CPT wykorzystał je podczas przeprowadzania wizyt monitoringowych w niektórych sprawach.

CPT

Podczas wizyty w Norwegii w 2018 r. delegacja CPT miała m.in. okazję obserwować dwa przesłuchania podejrzanych o popełnienie przestępstwa w Komendzie Głównej Policji w Oslo.³⁵⁷

4.3. Kontrola przestrzegania tajemnicy adwokackiej podczas rozmów obrońców z klientami

Dodatkowym elementem podlegającym weryfikacji przez monitorujących jest istnienie odpowiednich udogodnień gwarantujących poszanowanie **zasady tajemnicy adwokackiej podczas rozmów klienta z adwokatem** na terenie placówki.

Węgry

Po uzyskaniu informacji od węgierskiej Izby Adwokackiej, Węgierski KMP zidentyfikował problemy w zakresie porozumiewania się obrońców z osobami zatrzymanymi. Przykładowo w jednej ze spraw zatrzymana osoba i jej adwokat nie mogli porozumieć się we właściwy sposób, ponieważ nie słyszeli się nawzajem z powodu oddzielającej ich szyby z pleksiglasu albo nie mogli wymieniać dokumentów, ponieważ otwory służące temu celowi były zaspawane.

4.4. Przeprowadzanie wywiadów z zatrzymanymi

Wywiady z zatrzymanymi są kluczowym źródłem informacji na temat praw podejrzanych i oskarżonych. W trakcie realizacji projektu organy monitorujące zgłosiły dwa główne zastrzeżenia w tym zakresie.

Po pierwsze, podkreślono, że przestrzeganie gwarancji procesowych w okresie pierwszych godzin po zatrzymaniu jest w praktyce trudniejsze do monitorowania w porównaniu np. z warunkami panującymi w placówkach penitencjarnych. Na posterunkach policji sytuacja zmienia się dynamicznie, ponieważ panuje duża rotacja zatrzymanych, a zatem monitorowanie może stanowić wyzwanie.³⁵⁸ Z tych powodów niektóre organy monitorujące oświadczyły, że przeprowadzają wywiady wyłącznie z podejrzаныmi obecnymi na posterunku policji podczas wizytacji.³⁵⁹

Organ monitorujące mogą jednak znaleźć wyjście z tej sytuacji, przeprowadzając **retrospektywne wywiady z osobami przebywającymi w aresztach śledczych** lub w więzieniach na temat ich doświadczeń z policyjnych izbach zatrzymań. Przedstawiciel CPT potwierdził, że monitorowanie zatrzymań policyjnych może być trudne, ponieważ często osoby zatrzymane przebywają na posterunku policji przez krótki okres czasu, ale dodał również, że CPT radzi sobie z tym problemem na dwa sposoby: poprzez **rozmowy z osobami przebywającymi w areszcie śledczym** na temat ich doświadczeń z policyjnych izbach zatrzymań; oraz poprzez stosowanie **dobrych technik wywiadów**, czyli unikanie na początku zadawania pytań „naprowadzających” i zamiast nich stosowanie „pytań chronologicznych”, np. zaczynając od „możesz powiedzieć nam, co się stało, gdy zostałeś aresztowany?”. Dalsze pytania zadawane są dopiero pod koniec, jeżeli nie uzyskano wszystkich informacji.³⁶⁰

Austria

Retrospektywne wywiady z osobami przebywającymi w areszcie tymczasowym zostały przeprowadzone przez byłą austriacką Radę Doradczą ds. Praw Człowieka ARO (Menschenrechtsbeirat). W wywiadach Rada Doradcza odniosła się w szczególności do kwestii zatrzymania i wszystkich wcześniejszych faz pozbawienia wolności.³⁶¹ W tym czasie zawarto specjalne porozumienie w sprawie przeprowadzenia wywiadów z osobami przebywającymi w areszcie tymczasowym w JA Josephstadt w pomieszczeniach zazwyczaj wykorzystywanych dla celów wizyt. Wywiady dotyczyły aresztowania i wcześniejszych faz zatrzymania. Informacje uzyskane w czasie wywiadów zostały zweryfikowane treścią dokumentacji i protokołów zatrzymania przechowywanych w archiwum JA. Działalność ta nie była jednak kontynuowana po ustanowieniu KMP.

Kluczową zaletą wywiadów retrospektywnych z tymczasowo aresztowanymi lub osobami osadzonymi w więzieniach jest mniejsze ryzyko odwetu.

„Nie chodzi tylko o to, by «wiedzieć o swoich prawach», ale także o to, by «mieć odwagę, by o nich mówić». Kiedy ludzie przebywają w więzieniu, są w większym stopniu skłonni opowiedzieć o zatrzymaniu, ponieważ nie obawiają się odwetu ze strony funkcjonariuszy policji. Ale gdyby zapytać ich o to samo na posterunku policji, mogliby nie chcieć o tym mówić”.

Richard Carver, 1 września 2019

Uwzględniając ograniczoną liczbę zatrzymanych przebywających na posterunkach policji w ciągu dnia, niektóre organy monitorujące przeprowadzały również **wizyty nocne** (np. w Chorwacji).

4.5. Triangulacja: łączenie różnych źródeł i metod

Wizyty monitoringowe powinny w większym stopniu obejmować wzajemną weryfikację informacji i koncentrować się na kwestiach merytorycznych, a nie tylko na podejściu formalnym.³⁶²

Aby upewnić się, że ustalenia są wiarygodne, monitorujący mogą wzajemnie weryfikować poszczególne źródła informacji zgodnie z zasadą triangulacji; źródłami takimi mogą być na przykład bezpośrednie obserwacje poczynione przez zespół podczas wizyty, a także informacje otrzymane

w drodze wywiadów z kierownictwem, pracownikami i specjalistami opiekującymi się osobami pozbawionymi wolności.³⁶³

Chociaż wywiady z zatrzymanymi i pracownikami odpowiedzialnymi za ich bezpieczeństwo pozostają ważnym źródłem informacji, dokładna ocena praktyki policyjnych i instytucji tymczasowego aresztowania **wymaga zebrania informacji od szerokiego zakresu interesariuszy i wykorzystania różnych metod.**

Metody weryfikacji informacji mogą obejmować:

- » Wywiady z różnymi osobami zatrzymanymi i pozbawionymi wolności. Przedstawiciel CPT wspomniał, że często przeprowadza rozmowy z różnymi zatrzymanymi, którzy nigdy się nie spotkali lub przebywają w różnych ośrodkach, i jeśli wszystkie zarzuty są zgodne, to uznają je za wysoce wiarygodne.³⁶⁴
- » Wywiady i zbieranie informacji z innych źródeł informacji, np. resorty sprawiedliwości, zdrowia i finansów, prokuratorów, sędziów zawodowych i niezawodowych, samorządy zawodowe, praktykujący adwokaci, związki zawodowe funkcjonariuszy policji i strażników więziennych, organizacje społeczeństwa obywatelskiego, organizacje wyznaniowe i media.³⁶⁵ Przegląd akt i rejestrów w miejscu zatrzymania oraz nagrań audiowizualnych, o ile są dostępne.
- » Informacje pochodzące ze skarg indywidualnych, np. liczba podobnych skarg dotyczących tego samego zarzutu, które mogą wskazywać na istnienie systemowego problemu w praktyce.
- » Informacje od interesariuszy (np. samorządów prawniczych, praktykujących adwokatów, społeczeństwa obywatelskiego)

Wielka Brytania

Ciekawy przykład pochodzi z Wielkiej Brytanii (Zjednoczonego Królestwa), gdzie Inspektorat Wymiaru Sprawiedliwości w Sprawach Karnych w Irlandii Północnej (Criminal Justice Inspection Northern Ireland), przeprowadził (w ramach swojego mandatu KMP) badanie ankietowe więźniów. Ankieta zawierała szereg pytań dotyczących bieżących doświadczeń więźniów związanych z pozbawieniem wolności na etapie postępowania przygotowawczego prowadzącego przez policję. Zawierała ona pytania dotyczące gwarancji procesowych, takich jak prawo dostępu do adwokata, prawo do informacji i prawo do tłumaczenia ustnego. Na podstawie wyników ankiety KMP opublikował raport przedstawiający

doświadczenia więźniów również w odniesieniu do zapewnienia im gwarancji procesowych w czasie pozbawienia wolności na początkowym etapie postępowania karnego.³⁶⁶

Chorwacja

Chorwacka NPM sprawdza krzyżowo informacje otrzymane przez więźniów z policyjną dokumentacją dotyczącą zatrzymania i wywiadów z funkcjonariuszami policji. Ponadto akta medyczne są sprawdzane krzyżowo z odpowiednią dokumentacją na posterunkach policji oraz z wywiadami z personelem medycznym.

5. ROZPATRYWANIE SKARG I UDZIAŁ W POSTĘPOWANIU SĄDOWYM

Istotne kwestie

- 1 W przypadkach, w których mandat do rozpatrywania indywidualnych skarg przysługuje innym krajowym organom zajmującym się prawami człowieka, NHRI powinien zapewnić ścisłą współpracę i koordynację z tymi organami, w szczególności poprzez wymianę informacji, jak również podejmowanie dalszych działań w odpowiedzi na ich zalecenia, np. podnoszenie świadomości, prowadzenie działań edukacyjnych, pisanie opinii na temat zmian w prawie i w praktyce, prowadzenie ogólnych dochodzeń w zakresie praw człowieka, wizyty monitoringowe w miejscach pozbawienia wolności w odpowiedzi na istotne problemy związane z prawami człowieka.
- 2 Chociaż istotna zasada niezależności sądownictwa powinna być zawsze przestrzegana, NHRI posiadające mandat do rozpatrywania skarg powinny mieć kompetencję do otrzymywania skarg dotyczących praw procesowych w sprawach karnych dotyczących fazy postępowania przygotowawczego (postępowania prowadzonego przez policję). Jeżeli przepisy krajowe przewidują wyjątki od powyższej zasady i uprawniają NHRI do rozpatrywania skarg indywidualnych dotyczących spraw rozpoznawanych przez sąd, np. w przedmiocie „przewlekłego postępowania”, „oczywistego nadużycia uprawnień”, czy „jawnego nadużycia władzy”, wyjątki takie należy interpretować szeroko.
- 3 Wszystkie NHRI powinny aktywnie promować przestrzeganie przez sądy międzynarodowych standardów w zakresie praw człowieka i zgodność z tymi standardami oraz powinny wspierać wymiar sprawiedliwości w zakresie ochrony i promowania praw człowieka. Aby to uczynić, NHRI mogą na przykład:
 - » wskazywać organowi sądowemu spraw, które powinien wziąć pod uwagę,
 - » wszczynać postępowania przed sądami lub wnosić odwołania,
 - » przystępować jako osoby trzecie do postępowań sądowych na szczeblu krajowym, regionalnym i międzynarodowym,

Takie postępowania stanowią formalne metody współpracy pomiędzy NHRI i wymiarem sprawiedliwości, które gwarantują przestrzeganie wyraźnego podziału ról i zapewniają poszanowanie niezależności sądownictwa. W tym celu podczas wykonywania swojego mandatu NHRI powinny w pełni wykorzystywać dostępne przepisy i procedury unijne.

5.1. Indywidualne skargi wnoszone do NHRI

ZASADY PARYSKIE

Zasady paryskie stanowią, że uprawnienia quasi-sądowe, takie jak rozpatrywanie skarg dotyczących wniosków indywidualnych są jedynie fakultatywne i nie stanowią niezbędnego elementu mandatu NHRI.³⁶⁷

KPON

KPON stwierdza, że niezależne mechanizmy powinny „chronić” wdrażanie Konwencji, które Komitet interpretuje jako „rozpatrywanie indywidualnych lub grupowych skarg dotyczących domniemych naruszeń Konwencji” oraz „prowadzenie dochodzeń”.³⁶⁸

ZASADY WENECKIE

Dodatkowe międzynarodowe wytyczne dotyczące skarg indywidualnych można znaleźć w **Zasadach weneckich** dotyczących instytucji ombudsmana z 2019 r., w których jasno stwierdza się, że „prawo do złożenia skargi do Ombudsmana stanowi uzupełnienie prawa dostępu do wymiaru sprawiedliwości za pośrednictwem sądów”.

Na obszarze UE znaczna liczba NHRI (14 z 24) jest uprawniona do rozpatrywania indywidualnych skarg.³⁶⁹ Wszystkie z tych 14 NHRI są instytucjami ombudsmanskimi.

W niektórych krajach mandat do rozpatrywania skarg indywidualnych należy do innego niż NHRI krajowego organu ochrony praw człowieka (np. we Francji, w Szwecji i Holandii). W takich przypadkach NHRI powinny blisko

współpracować i koordynować działania z takim organem, w szczególności poprzez wymianę informacji, czy podejmowanie dalszych działań w odpowiedzi na ich zalecenia, np. prowadzenie działań promocyjnych w rodzaju opiniowania zmian w prawie i praktyce jego stosowania, prowadzenie ogólnych badań w zakresie praw człowieka w kwestiach, których dotyczą konkretne sprawy oraz pełnienie innych funkcji ochronnych, takich jak wizyty monitoringowe w miejscach pozbawienia wolności. Niektóre z tych innych organów aktywnie działają również w obszarze praw procesowych w sprawach karnych. Ciekawy przykład pochodzi od francuskiego obrońcy Praw (Defenseur des Droits).³⁷⁰

Francja

W październiku 2017 r. do Obrońcy Praw wpłynęła skarga dotycząca praktyki używania szklanych boksów w sądach karnych. Zarzucano w niej, że ich stosowanie narusza prawo do obrony, w tym zasadę domniemania niewinności, a także że stanowi przejaw poniżającego traktowania. W dniu 17 kwietnia 2018 r. obrońca uznał, że praktyka umieszczania oskarżonych w sądzie w zabezpieczonych szklanych boksach ogranicza ich prawo do obrony, w szczególności prawo do domniemania niewinności i może w pewnych warunkach być przejawem poniżającego traktowania.³⁷¹ Wskazał ponadto, że praktyka instalowania zabezpieczonych boksów nie jest działaniem proporcjonalnym w kontekście domniemanych obaw dotyczących bezpieczeństwa, ponieważ przed posiedzeniem sądu nie przeprowadza się indywidualnej oceny ryzyka.³⁷² W niniejszej sprawie skarżący powołał się zarówno na orzecznictwo ETPC (Karachentsev przeciwko Rosji³⁷³, Svinarenko i Slyadnev przeciwko Rosji)³⁷⁴, jak i dyrektywę UE w sprawie domniemania niewinności.³⁷⁵ Uznał, że masowe używanie szklanych boksów w sądach karnych jest sprzeczne z prawodawstwem UE, w tym z dyrektywą w sprawie domniemania niewinności.³⁷⁶ Dyrektywa ta stanowi w art. 5, że państwa członkowskie: „(...) podejmują odpowiednie środki dla zapewnienia, aby podejrzani i oskarżeni nie byli przedstawiani, w sądzie lub publicznie, jako winni (...)”³⁷⁷.

W takich przypadkach NHRI powinny zapewnić ścisłą współpracę i koordynację, na przykład poprzez wymianę informacji, a także działania następcze w związku z ich zaleceniami. Można tego dokonać poprzez śledzenie kwestii pojawiających się w danej sprawie poprzez prowadzenie działań promocyjnych, pisanie opinii na temat zmiany prawa i w praktyce, prowadzenie ogólnych dochodzeń w zakresie praw człowieka lub innych działań,

takich jak wizyty kontrolne w miejscach pozbawienia wolności. W większości państw członkowskich UE NHRI posiadają kompetencje rozpatrywania skarg. Ich kompetencje w zakresie przyjmowania skarg dotyczących praw procesowych są jednak dość ograniczone ze względu na zasadę niezależności sądownictwa oraz komplementarności NHRI wobec sądownictwa (zob. wyżej, rozdział 2.3.). Większość regulacji prawnych dotyczących NHRI ustanawia **zasadę pomocniczości**, zgodnie z którą instytucje krajowe uzupełniają sądy, ale ich nie zastępują.³⁷⁸ W praktyce oznacza to, że wszelkie skargi dotyczące spraw rozpoznawanych przez sądy są niedopuszczalne, a skarżący muszą wyczerpać wszystkie krajowe środki odwoławcze (zasada ta obowiązuje np. w Chorwacji, w Słowenii, w Austrii, na Cyprze i w Hiszpanii).³⁷⁹ Inne przepisy dodatkowo określają jako niedopuszczalne skargi, które dotyczą kwestii już rozpatrzonych przez sądy (np. na Węgrzech, Litwie, w Czechach, w Estonii, na Słowacji).³⁸⁰

Jednakże wiele NHRI może otrzymywać skargi dotyczące praw procesowych, w szczególności gdy odnoszą się one do fazy postępowania przygotowawczego. Ciekawe przykłady w tym zakresie pochodzą z praktyki słoweńskiego Ombudsmana.

Słowenia

Słoweńska NHRI stwierdziła, że do tej pory otrzymała rocznie zaledwie 2-3 skargi indywidualne dotyczące bezpłatnej pomocy prawnej. Na przykład, w 2017 r. organ ten otrzymał skargę dotyczącą osoby, która potrzebowała adwokata w okresie wakacji. Policji nie udało się go znaleźć, ponieważ jedyny adwokat, który mógłby reprezentować skarżącego przebywał na urlopie, a zatem był nieosiągalny. W związku z powyższym, NHRI zaleciła izbie adwokackiej przygotowanie listy prawników dostępnych w czasie wakacji.³⁸¹

Słowenia

W 2017 r. słoweńska NHRI rozpatrzyła wniosek złożony przez trzech cudzoziemców zatrzymanych przez policję. Twierdzili, że w okresie pozbawienia wolności nie mieli możliwości powiadomienia członków rodziny o aresztowaniu i zatrzymaniu. Z dokumentów policyjnych wynika, że cudzoziemcy zostali pouczeni o prawach osoby zatrzymanej, w tym o prawie do powiadomienia członków rodziny, jednak chociaż nie prosili o powiadomienie członków rodziny ani innych osób, nie potwierdzili

faktu pouczenia podpisem. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych wyjaśniło, że istniejące formularze nie przewidują miejsca na takie potwierdzenie faktu zapoznania się z nimi. Podczas wizyty w Słowenii w 2017 r. także CPT dostrzegł problemy w tym obszarze. Na zakończenie wizyty delegacja zasugerowała, aby władze słoweńskie zamieściły informację, czy zatrzymany skorzystał z przysługujących mu praw, czy też zrzekł się ich w dokumencie, który powinien zostać podpisany przez zatrzymanego. W tym kontekście obiecująco brzmi zapowiedź Rządu Republiki Słowenii, zgodnie z którą formularz, na którym funkcjonariusze policji zapisują informacje na temat (nie)skorzystania z praw osób zatrzymanych zostanie odpowiednio zaktualizowany.”³⁸²

Poza wyjątkami dotyczącymi postępowania prowadzonego przez policję i postępowania przygotowawczego, wiele przepisów regulujących działalność NHRI przewiduje również dodatkowe wyjątki, zgodnie z którymi NHRI mogą przyjmować skargi indywidualne dotyczące kwestii rozpatrywanych przez sądy w następujących przypadkach: „przewlekłości postępowania” (np. w Austrii, Słowenii i Chorwacji)³⁸³, „oczywistych nadużyć uprawnień” (np. w Słowenii),³⁸⁴ „jawnego nadużycia władzy” (np. w Chorwacji).³⁸⁵ Wyjątki te są zazwyczaj uzasadniane tym, że uznaje się je za wchodzące w zakres „administracyjnego aspektu wymiaru sprawiedliwości”, co powoduje, że stanowią „dopuszczalne” ingerencje w działania sądów (zob. powyższy Rozdział 2.6). Biorąc pod uwagę posiadane przez siebie szczególne uprawnienia w zakresie ochrony i promowania praw człowieka, NHRI powinny rozważyć szeroką interpretację takich wyjątków.

Niezależnie od wszystkiego fakt, że dana skarga indywidualna jest niedopuszczalna, nie powinien nigdy powstrzymać NHRI przed zbadaniem wynikających ze sprawy bardziej ogólnych kwestii związanych z prawami człowieka. Zgodnie z zaleceniami Amnesty International, „fakt, że wniesiono skargę i toczy się postępowanie karne, nie może być pretekstem do powstrzymania NHRI od podjęcia działań w sprawie skargi lub jakichkolwiek innych działań w ramach jej mandatu w celu rozwiązania problemów związanych z prawami człowieka. W przypadku gdy postępowanie karne jest w toku, NHRI nie powinna rozpatrywać istoty zarzutów karnych, ale powinna mieć możliwość przyjrzenia się dodatkowym kwestiom związanym z prawami człowieka przysługującymi osobie oskarżonej, na przykład zarzutom, że była torturowana w czasie pobytu w areszcie.”³⁸⁶ Niektóre przepisy krajowe wyraźnie regulują taką sytuację.

Hiszpania

Art. 17 ust. 2 hiszpańskiej Ustawy podstawowej o Ombudsmanie: „Ombudsman nie rozpatruje indywidualnie żadnych skarg, które rozpoznawane są przez sąd i zawiesza już rozpoczęte postępowanie wyjaśniające, jeżeli zainteresowana osoba wytoczyła powództwo lub wniosła odwołanie do sądów powszechnych lub Trybunału Konstytucyjnego. Nie stanowi to jednak przeszkody dla zbadania ogólnych problemów podniesionych w przedłożonych skargach. W każdym przypadku Rzecznik musi zadbać o to, aby organy administracji publicznej rozpatrzyły przedłożone im wnioski i odwołania we właściwym terminie i w odpowiedni sposób”.³⁸⁷

5.2. Współpraca z sądami

ZASADY PARYSKIE

Zasady paryskie stanowią, że NHRI powinny pełnić funkcję doradczą, ale nie zawierają żadnych wyraźnych wskazówek dotyczących udziału NHRI w postępowaniach sądowych. Wiele NHRI ma prawo do przystępowania do postępowań sądowych, co jest jednym ze sposobów wykonywania tej funkcji. Ponadto art. 3 ust. 3 lit. e) Zasad paryskich wyraźnie stanowi, że NHRI mają obowiązek współpracy z Organizacją Narodów Zjednoczonych i innymi organizacjami w systemie Narodów Zjednoczonych, instytucjami regionalnymi oraz instytucjami krajowymi innych państw, właściwymi w zakresie ochrony i promowania praw człowieka. Wiele NHRI wykorzystuje ten przepis, aby uzasadnić swój mandat do przystępowania do międzynarodowych i regionalnych postępowań sądowych.

DEKLARACJA Z NAIROBI

Dodatkowe wskazówki znaleźć można w **Deklaracji z Nairobi** NHRI z 2008 r., w której zachęca się NHRI do podejmowanie działań na rzecz propagowania roli wymiaru sprawiedliwości w promowaniu i ochronie praw człowieka poprzez wydawanie zaleceń mających na celu wzmocnienie systemu prawnego i wymiaru sprawiedliwości, a także podejmowanie działań na rzecz propagowania „poszanowania i przestrzegania przez sądy międzynarodowych norm w zakresie praw człowieka, w tym poprzez przedstawianie opinii przyjaciela sądu i prowadzenie edukacji prawniczej”.

KPON, ARTYKUŁ 33

„Działania ochronne obejmują (...) kierowanie spraw do sądów; udział w postępowaniach sądowych”

ZASADY WENECKIE

Zasada 19 ust. 2 stanowi, że Ombudsman w najbardziej pożądanym przypadku powinien mieć prawo interweniowania przed odpowiednimi organami orzekającymi i sądami.

Oprócz rozpatrywania skarg indywidualnych, NHRI dysponują kilkoma innymi narzędziami ochrony poszczególnych praw podejrzanych i oskarżonych. Są to m.in. kierowanie spraw do właściwych organów, wszczynanie postępowań przed sądami lub wnoszenie odwołań, jak również przystępowanie do postępowań sądowych. Są to formalne sposoby angażowania się NHRI w kontakty z sądami, podlegające jasnym procedurom prawnym i gwarantujące poszanowanie zasady niezawisłości sądów.³⁸⁸

5.2.1. Kierowanie spraw do innych właściwych organów

Biorąc pod uwagę charakter ich quasi-sądowych uprawnień, NHRI otrzymują nieraz indywidualne skargi, rozpatrzenie których może okazać się pozostawać poza zakresem ich kompetencji. Standardową praktyką NHRI powinno być w takiej sytuacji kierowanie takich skarg do właściwego organu.³⁸⁹ Przekazanie sprawy przez NHRI może zwiększyć prawdopodobieństwo, że władza wykonawcza poniesie konsekwencje swoich działań, chociaż decyzja w tej kwestii należy ostatecznie do władzy sądowniczej.³⁹⁰

5.2.2. Prawo do wszczynania postępowań i wnoszenia odwołań

Niektóre NHRI są upoważnione do wszczynania postępowania sądowego. Jeśli chodzi o postępowanie karne, w praktyce oznacza to, że NHRI ma prawo żądać wszczęcia **śledztwa lub dochodzenia** w sprawach dotyczących przestępstw ściganych z urzędu. Wydaje się jednak, tylko nieliczne NHRI dysponują takim uprawnieniem (np. Polska lub Finlandia), a nawet te instytucję, które nim dysponują, bardzo rzadko je wykorzystują - w trakcie realizacji projektu nie znaleziono ani jednego konkretnego przykładu jego realizacji.

Polska

RPO ma prawo żądać wszczęcia postępowania przygotowawczego przez właściwego prokuratora w sprawach dotyczących przestępstw ściganych z urzędu.³⁹¹

Finlandia

Tamtejszy Ombudsman może zarządzić przeprowadzenie dochodzenia policyjnego, o którym mowa w Ustawie o Policji (493/1995) lub postępowania przygotowawczego, o którym mowa w Ustawie o postępowaniu przygotowawczym (449/1987), w celu wyjaśnienia sprawy będącej przedmiotem prowadzonego przez siebie postępowania wyjaśniającego.³⁹²

Ponadto, niektóre NHRI mają prawo do wnoszenia odwołań do sądów wyższej instancji.

Polska

RPO jest uprawniony do wnoszenia kasacji do Sądu Najwyższego. Jeżeli RPO składa kasację na korzyść oskarżonego, nie jest on związany żadnymi terminami. RPO wielokrotnie korzystał z tego uprawnienia i występował do Sądu Najwyższego w sprawach dotyczących praw procesowych, w tym prawa do informacji, prawa do tłumaczenia ustnego i pisemnego, prawa dostępu do pomocy prawnej, a także praw procesowych osób wymagających szczególnego traktowania. W żadnym z tych przypadków nie wspomniano jednak o odpowiednich instrumentach UE.³⁹³

Na przykład, w grudniu 2018 r. Rzecznik złożył kasację do Sądu Najwyższego w sprawie Piotra P., mężczyzny z niepełnosprawnością intelektualną skazanego na 25 lat więzienia za podwójne zabójstwo na podstawie wyjaśnień złożonych przez siebie podczas nieformalnego przesłuchania bez udziału obrońcy. Po przyznaniu się do winy został przesłuchany jako świadek, a dopiero potem jako podejrzany. Dopiero na tym ostatnim etapie poinformowano go o przysługujących mu prawach procesowych. W kasacji Rzecznik wskazał m.in., że protokół z przesłuchania Piotra M., który posłużył za podstawę kluczowych ustaleń faktycznych niekorzystnych dla oskarżonego, nie jest wiarygodny w przypadku, gdy osoba z niepełnosprawnością intelektualną, podatna na sugestie, została

przesłuchana bez adwokata, a pytania funkcjonariuszy policji nie zostały ujęte w protokole.³⁹⁴ Sprawa rozpatrywana jest nadal przez Sąd Najwyższy.

Inną ważną kompetencją, jaką NHRI mogą posiadać w zakresie ochrony praw podejrzanych i oskarżonych, jest możliwość wniesienia **wniosku dotyczącego indywidualnego naruszenia praw człowieka do Sądu Konstytucyjnego** (np. w Hiszpanii i w Słowenii).³⁹⁵ W trakcie omawianego badań nie znaleziono żadnych przykładów takich wniosków, które odnosiłyby się do praw procesowych. Uprawnienia tego rodzaju były jednak wielokrotnie wykorzystywane w celu ochrony innych praw podstawowych i mogłyby być, co do zasady, wykorzystywane również w odniesieniu do praw procesowych w postępowaniu karnym.

Słowenia

W 2015 r. słoweński Ombudsman złożył w imieniu zainteresowanej osoby skargę konstytucyjną na orzeczenia sądu pierwszej instancji (Sądu Rejonowego w Lublanie), sądu drugiej instancji (Sądu Wyższej Instancji w Lublanie) i Sądu Najwyższego Republiki Słowenii. Sąd Konstytucyjny Republiki Słowenii poinformował nas, że jeden z jego składów orzekających rozpoznał skargę konstytucyjną na posiedzeniu w dniu 12 lipca 2016 r. i wydał postanowienie (nr Up-563/15-7) o przyjęciu skargi konstytucyjnej do rozpatrzenia. W 2017 r. słoweński Sąd Konstytucyjny uznał skargę konstytucyjną wniesioną przez tamtejszego Rzecznika Praw Obywatelskich na orzeczenia sądu pierwszej instancji (Sądu Rejonowego w Lublanie), sądu drugiej instancji (Sądu Wyższej Instancji w Lublanie) i słoweńskiego Sądu Najwyższego w przedmiocie skierowania na przymusowe leczenie psychiatryczne.³⁹⁶

5.2.3. Przystępowanie do postępowań sądowych

Celem przystąpienia do postępowania jest udzielenie sądowi pomocy przy wydawaniu danego orzeczenia. Przystąpienie do postępowania jest zatem narzędziem, za pomocą którego NHRI mogą wspierać organy sądownicze w ochronie i upowszechnianiu praw człowieka oraz odgrywać ważną rolę w edukacji sędziów w zakresie praw człowieka,³⁹⁷ np. przedstawiając informacje na temat praktycznego zastosowania prawa krajowego, orzecznictwa krajowego lub statystyk.³⁹⁸ Bardziej ogólnie rzecz ujmując,

może być ono użytecznym narzędziem dla całej społeczności obrońców praw człowieka.

Niektóre ustawy dotyczące NHRI wyraźnie przyznają instytucjom krajowym (np. NHRI w Irlandii) prawo do przystępowania do postępowań sądowych. Wiele ustaw krajowych milczy jednak w tej kwestii.

Irlandia

Art. 30 ust. 1 irlandzkiej Ustawy o równości z 2006 r. stanowi:

„Komisja ma prawo (...) interweniować w postępowaniach sądowych, w tym postępowaniach w przedmiocie kontroli sądowej, jeżeli uzna, że dane postępowanie ma znaczenie dla sprawy, w związku z którą Komisja pełni swoją funkcję”.

Słowenia

Zgodnie z prawem słoweńskim, tamtejszy NHRI może przedstawić swoją opinię dotyczącą ochrony praw człowieka i podstawowych wolności każdemu organowi w rozpatrywanej sprawie, niezależnie od rodzaju lub szerokości procedury toczącej się przed tymi organami.³⁹⁹

Holandia

Przepisy krajowe nie zawierają wyraźnego zezwolenia bądź zakazu przystępowania do postępowań. Jednocześnie prawo holenderskie stanowi, że NHRI jest odpowiedzialna za współpracę z organizacjami międzynarodowymi. W związku z tym NHRI interpretuje prawo krajowe w sposób umożliwiający przystępowanie do postępowań, które postrzegane jest jako metoda współpracy z organizacjami międzynarodowymi⁴⁰⁰

Na **szczeblu krajowym**, niewiele obowiązujących w EU przepisów prawnych dotyczących NHRI wyraźnie upoważnia te instytucje do przystępowania do toczących się krajowych postępowań karnych.⁴⁰¹ Często uprawnienia NHRI w tym zakresie ograniczają się jedynie do postępowań cywilnych i administracyjnych.⁴⁰² Istnieją jednak przykłady przystępowania osób trzecich do postępowań karnych na szczeblu krajowym w Irlandii. Należy jednak zauważyć, że co do zasady, aby przystąpić do danego postępowania

karnego NHRI muszą uzyskać zgodę sądu, co ma zapewnić poszanowanie jego niezawisłości.⁴⁰³

Irlandia

*W rozstrzygniętej w 2019 r. sprawie **Sweeney przeciwko Irlandii** irlandzka Komisja ds. Równości i Praw Człowieka uzyskała pozwolenie na przystąpienie do postępowania przed tamtejszym Sądem Najwyższym w istotnej sprawie dotyczącej prawa do odmowy składania wyjaśnień w trakcie postępowania przygotowawczego.⁴⁰⁴*

*Umożliwiając przystąpienie do postępowania sądowego w charakterze osoby trzeciej, sądy mogą również określić konkretne obszary, w których dopuszczony do udziału w sprawie podmiot może starać się o pomoc sądowi. Na przykład w sprawie **Celmer** irlandzkiej NHRI umożliwiono przedstawienie uwag dotyczących konkretnych obszarów, takich jak standard dowodu, ciężar dowodu czy standardy postępowania dowodowego w celu określenia naruszeń prawa do sprawiedliwego procesu.⁴⁰⁵*

NHRI mogą również przystępować do postępowań toczących się przed sądami o uniwersalnym bądź regionalnym charakterze.⁴⁰⁶ Z możliwości tej NHRI wielokrotnie korzystały (i coraz częściej korzystają) przystępując do **postępowań zawisłych przed ETPC**.⁴⁰⁷ W systemie sztrasburskim, „przyjaciel sądu” (*amicus curiae*) jest osobą albo organizacją posiadającą interes albo pogląd na przedmiot postępowania, która - nie będąc stroną - występuje do ETPC z wnioskiem o zezwolenie złożenia opinii zawierającej argumentację prawną i faktyczną uzasadniającą, w jej opinii, konkretne rozstrzygnięcie sprawy. Osoby trzecie mogą otrzymać zgodę na przedstawienie pisemnych uwag⁴⁰⁸ lub wzięcie udziału w rozprawie po zawiadomieniu o skardze Układającej się Strony, przeciwko której skarga jest kierowana.⁴⁰⁹ Choć Trybunał odniósł się do tej możliwości nazywając ją „prawem do interwencji”,⁴¹⁰ przystąpić do postępowania można jedynie po uzyskaniu zezwolenia Przewodniczącego Trybunału. Zasadniczo zezwolenia są rutynowo przyznawane.⁴¹¹ Nie istnieje wymóg szczególnej formy interwencji, wnioszek o udzielenie zezwolenia nie podlega opłacie i nie ma potrzeby ubiegania się o zgodę stron.⁴¹²

Holandia

Z możliwości tej skorzystał na przykład Holenderski Instytut Praw Człowieka w sprawach mających znaczenie dla postępowania karnego, m.in. w sprawach Hasselbaink przeciwko Holandii (73329/16) oraz Maassen przeciwko Holandii (10982/15). Tematem przewodnim opinii złożonych w tych sprawach było prawo do wolności i bezpieczeństwa (art. 5 EKPC), a w szczególności znaczenie właściwie uzasadnionego postanowienia o tymczasowym aresztowaniu, podkreślającego znaczenie jednego z wyroków ETPC w tej materii dla holenderskich sądów karnych.⁴¹³

Kolejna interesująca sprawa dotyczyła uwag zgłoszonych przez Irlandzką Komisję Praw Człowieka w sprawie Magee przeciwko Irlandii (53743/09) dotyczącej odmowy udzielenia pomocy prawnej matce zmarłego osadzonego występującej jako strona postępowania wyjaśniającego przyczyny zgonu (inquest).⁴¹⁴ W swoich uwagach IHRC koncentruje się na strukturze i inicjatywach na rzecz reform systemu koronarów, pomocy prawnej w sprawach cywilnych i standardów dotyczących pozbawienia wolności w irlandzkich policyjnych izbach zatrzymań, dostarczając tym samym istotnych informacji na temat uwarunkowań krajowych. Sprawa została później rozstrzygnięta w drodze ugody zawartej pomiędzy Irlandią a skarżącym.

Zgodnie z prawem unijnym **możliwość udziału NHRI w sprawach rozpatrywanych przez TSUE** jest znacznie bardziej ograniczona. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej precyzuje, że tylko określone podmioty mogą brać udział w toczących się przed nim postępowaniach,⁴¹⁵ co możliwe jest w trybie zarówno pytań prejudycjalnych jak i skarg bezpośrednich⁴¹⁶. Bardziej istotnym z punktu widzenia omawianej tematyki są tu jednak pytania prejudycjalne.⁴¹⁷ Aby wziąć udział w postępowaniu prejudycjalnym, NHRI musi być stroną głównego postępowania krajowego przed zadaniem pytania prejudycjalnego.⁴¹⁸ Każda ze stron postępowania krajowego może zwrócić się do sądu krajowego z wnioskiem o zadanie pytania prejudycjalnego. Z takim wnioskiem (ustnym lub pisemnym) może również wystąpić interwenient w postępowaniu krajowym, w zakresie podnoszonej przez siebie kwestii. Jeżeli sąd krajowy uzna, że odesłanie prejudycjalne jest wymagane, wystąpi do TSUE z odpowiednim wnioskiem, którego treść jest zazwyczaj sporządzana przez stronę występującą z wnioskiem o zadanie pytania. Sąd może wówczas dać interwenientowi możliwość ustosunkowania się do proponowanej treści pytania prejudycjalnego.

Jednak przystąpienie do postępowania krajowego nie gwarantuje uznania za stronę postępowania przed TSUE i wciąż wymaga zgody TSUE. Zasada ta została objaśniona w sprawie **R (British American Tobacco UK Ltd) v Secretary of State for Health**,⁴¹⁹ w której TSUE wskazał, że nie każdy interwenient może być automatycznie uznany za stronę oraz że „sądy krajowe powinny zachować pewien poziom proporcjonalnej powściągliwości (i zachęcać do jego zachowania) w zakresie kategoryzacji wszystkich podmiotów pragnących uczestniczyć w postępowaniu jako «strony»”.⁴²⁰ Interwienienci posiadający „odpowiedni interes” w osiągnięciu wyniku postępowania będą jednak zwykle otrzymywali legitymację do występowania w TSUE. Podobnie jak w postępowaniach krajowych, TSUE nie zezwoli na przystąpienie do postępowania bez podania przyczyny i jest szczególnie wyczulony na interwencje, które mogą opóźnić postępowanie bez uzasadnionej przyczyny.⁴²¹

Pomimo ograniczonych możliwości, jakie daje prawo unijne, istnieją pewne przykłady NHRI, które uczestniczyły w postępowaniach toczących się przed TSUE, choć nie w kontekście praw procesowych.

Polska

Rzecznik Praw Obywatelskich jest obecnie zaangażowany w cztery sprawy rozpatrywane przez TSUE, które dotyczą kwestii niezależności sądownictwa. Dwa postępowania stanowią pochodną spraw cywilnych zawisłych przed Sądem Najwyższym⁴²², jedno – postępowania sądowno-administracyjnego toczącego się przed Naczelnym Sądem Administracyjnym⁴²³, a w ostatnim postępowaniu TSUE orzeka w dwóch połączonych sprawach pytań prejudycjalnych zadanych przez sądy powszechne⁴²⁴. Rzecznik wykorzystał swoje uprawnienia w celu przystąpienia do postępowań na szczeblu krajowym, z tego tytułu stał się również uczestnikiem postępowania przed TSUE.⁴²⁵

Jednak ogólnie rzecz biorąc, prawo UE znacząco utrudnia udział NHRI w postępowaniu przed TSUE, ponieważ wymaga, aby NHRI były najpierw uzyskały status strony lub niebędącego stroną uczestnika postępowania krajowego. Nawet jeżeli takie podejście skutecznie chroni TSUE przed otrzymywaniem zbyt wielu opinii tego typu, to niewątpliwie stanowi jednocześnie przeszkodę dla ewentualnego owocnego dialogu między NHRI a TSUE na temat praw podstawowych i może stać się dodatkowym powodem, dla którego NHRI rzadko korzystają z prawa unijnego lub odwołują się do niego w swojej działalności. Zasadna byłoby zatem zmiana prawa UE w celu

przyznania NHRI prawa do przystępowania do postępowań toczących się przed TSUE w zakresie analogicznym do postępowania przed ETPC.

Szczególnie skuteczne mogą być wspólne oświadczenia, tj. *amicus curiae* składane przez koalicję NHRI lub sieć. Wspólne interwencje mogą nadać głosowi NHRI większe znaczenie; są również istotne w kontekście obciążenie sądów pracą. Ponadto, wspólne oświadczenia mogą być wykorzystywane w celu zapewnienia sądom porównawczego przeglądu różnych systemów krajowych

Wspólne opinie

*Szczególnie skuteczna okazać może się opinia przyjaciela sądu przedkładana przez koalicję lub sieć NHRI. Dotychczas nie podjęto interwencji w zakresie praw podejrzanych i oskarżonych, ale z prawa przystąpienia do postępowania skorzystano w innych przypadkach, np. w sprawie **Strøbye przeciwko Danii** (25802/18) i **Rosenlind przeciwko Danii** (27338/18), w których opinię przedstawiła ENNHRI pod przewodnictwem Duńskiego Instytutu Praw Człowieka;⁴²⁶ oraz w sprawie **Gauer i Inni przeciwko Francji** (61521/08), w ramach której IHRC współdziałała z CNCDH, działając w imieniu Europejskiej Grupy Krajowych Instytucji Ochrony Praw Człowieka (obecnie ENNHRI).⁴²⁷ Wspólne interwencje mogą zwiększyć wpływ opinii NHRI i ograniczyć obciążenie sądów pracą.*

6. WNIOSKI

Po dokonaniu przeglądu kluczowych standardów w zakresie praw procesowych, jak również mandatu i praktyki unijnych NHRI, niniejsze podsumowanie przedstawia wnioski, określając główne zalecenia dla NHRI.

1. Prawa podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym powinny mieć znaczenie priorytetowe w strategiach NHRI.

Chociaż prawie wszystkie NHRI w taki czy inny sposób pracowały nad gwarancjami procesowymi w postępowaniu karnym, prawa procesowe w sprawach karnych nie wydają się należeć do strategicznych priorytetów NHRI, a czasami są nawet postrzegane jako wykraczające poza ich mandat.

- Prawa proceduralne są „prawami wstępu”, innymi słowy kluczowymi gwarancjami zapewniającymi poszanowanie licznych innych praw człowieka, w tym zakazu tortur i złego traktowania, prawa do rzetelnego procesu oraz prawa do wolności i bezpieczeństwa.
- Zasady paryskie upoważniają NHRI do zajmowania się wszystkimi prawami człowieka w ich najszerszym znaczeniu, w tym prawami podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym. Ponadto, prawa procesowe są zdefiniowane jako „centralne kwestie ochrony”.

2. Żadne prawa nie powinny być pomijane i szczególnie potrzebne jest bronienie przez NHRI praw osób, które nie są objęte ochroną innych instytucji lub za którymi nie stoją inne „grupy nacisku”

Często największym wyzwaniem w zakresie propagowania i ochrony praw procesowych jest to, że podejrzani i oskarżeni są postrzegani jedynie jako podmioty „zwykłego prawa karnego”, a nie jako podmioty praw człowieka. Istnieje ryzyko, że prawa te zostaną pominięte i przeoczone.

- Ze względu na swój szeroki mandat, NHRI znajdują się w idealnej pozycji, by chronić prawa tych, którzy nie są objęci ochroną innych instytucji lub za którymi nie stoją inne „grupy nacisku”
- NHRI powinny promować powszechne stosowanie standardów praw człowieka w odniesieniu do wszystkich osób oraz podnosić świadomość faktu, że prawa procesowe podejrzanych i oskarżonych są prawami człowieka

3. NHRI powinny interpretować swój mandat szeroko, zwracając się do wszystkich organów publicznych, w tym również do policji i wymiaru sprawiedliwości, jak również do podmiotów prywatnych (np. samorządów prawniczych, stowarzyszeń tłumaczy ustnych itp.).

Niektóre NHRI są niechętne pracy nad prawami procesowymi, gdyż postrzegają takie działanie jako ingerencję w wymiar sprawiedliwości.

- NHRI posiadające mandat w zakresie rozpatrywania skarg powinny być uprawnione do przyjmowania skarg także w zakresie praw procesowych w sprawach karnych, co najmniej gdy odnoszą się one do postępowania przygotowawczego. Jeżeli prawo krajowe ogranicza kompetencje NHRI do przyjmowania skarg kiedy ta sama sprawa jest jednocześnie rozpatrywana przez sąd, prawo powinno również przewidywać szereg wyjątków, dotyczących np. przewlekłości postępowania czy „oczywistych nadużyć władzy”, które powinny być interpretowane szeroko.
- Fakt, że skarga indywidualna jest niedopuszczalna lub że NHRI nie posiada mandatu do rozpatrywania skarg, nie powinien nigdy uniemożliwiać NHRI badania bardziej ogólnych kwestii dotyczących praw człowieka związanych z daną sprawą. Zgodnie z zaleceniami Amnesty International, „fakt, że wniesiono skargę i toczy się postępowanie karne, nie może być pretekstem do powstrzymania NHRI od podjęcia działań w sprawie skargi lub jakichkolwiek innych działań w ramach jej mandatu w celu rozwiązania problemów związanych z prawami człowieka. W przypadku gdy postępowanie karne jest w toku, NHRI nie powinna rozpatrywać istoty zarzutów karnych, ale powinna mieć możliwość przyjrzenia się dodatkowym kwestiom związanym z prawami człowieka przysługującymi osobie oskarżonej, na przykład zarzutom, że była torturowana w czasie pobytu w areszcie.”.
- Potrzebne jest opracowanie przez instytucje międzynarodowe dokładniejszych wytycznych dotyczących roli NHRI w odniesieniu do sądownictwa.

4. Potrzebny jest strategiczny wybór podejmowanych interwencji i pełne wykorzystywanie wszystkich narzędzi, jakie NHRI mają do dyspozycji

Niektóre NHRI odpowiedziały w ankiecie przeprowadzonej w ramach projektu, że nie podjęły żadnych działań w zakresie praw podejrzanych i oskarżonych, ponieważ nie otrzymują prawie żadnych skarg indywidualnych w tych sprawach.

- NHRI mają szeroki mandat obejmujący wiele funkcji i mogą prowadzić różnorodne działania mające na celu promowanie i ochronę praw podejrzanych i oskarżonych, począwszy od badań, szkoleń i edukacji, poprzez przeprowadzanie wizyt kontrolnych i rozpatrywanie skarg, a skończywszy na doradzaniu państwu w sprawie przyjęcia nowego instrumentu prawnego i monitorowaniu praktycznego stosowania takich przepisów na poziomie krajowym.
- NHRI powinny w pełni korzystać z przepisów i procedur UE w celu promowania i ochrony praw człowieka. Prawo UE stało się ważnym źródłem standardów w zakresie praw człowieka, a unijne NHRI powinny bardziej strategicznie przyjrzeć się możliwościom, jakie dają przepisy i procedury UE w zakresie promowania i ochrony praw człowieka.
- Korzystne skutki mogłyby przynieść dalsze szkolenia w zakresie stosowania instrumentów prawnych UE w celu propagowania i ochrony praw osób podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym.

5. Zalecana jest koordynacja i współpraca NHRI z innymi podmiotami krajowymi w celu zwiększenia skuteczności działań

Kilka NHRI stwierdziło, że nie pracowały (jeszcze) nad prawami podejrzanych i oskarżonych, ponieważ na poziomie krajowym istnieją inne organy (np. KMP, ombudsman do spraw praw dziecka lub osób z niepełnosprawnościami), które są bardziej odpowiednie do zajmowania się tymi kwestiami.

- Szeroki zakres i elastyczność mandatu NHRI oznacza, że mogą one wykorzystać go do wzmocnienia i uzupełnienia pracy innych podmiotów, na przykład poprzez realizację ich zaleceń lub podejmowanie działań edukacyjnych, takich jak szkolenia.
- Ponadto, NHRI mają idealne warunki do odgrywania roli koordynacyjnej pomiędzy krajowymi aktorami, stanowiącymi pomost pomiędzy różnymi podmiotami zaangażowanymi w tym obszarze.
- Chociaż zawsze będzie to zależało od danego kontekstu krajowego, nasze badania wykazały, że istnieje szereg obszarów, w których współpraca NHRI w dziedzinie praw procesowych podejrzanych i oskarżonych może przynieść szczególną wartość dodaną, w tym:
 - » działania promocyjne,
 - » szkolenia,
 - » sporządzanie projektów opinii w sprawie ustaw lub projektów ustaw,
 - » monitorowanie miejsc pozbawienia wolności, zwłaszcza jeśli nie istnieje żaden wyspecjalizowany organ monitorujący; a w innych

przypadkach także w celu uzupełniania działań innych organów, np. poprzez prowadzenia wspólnych wizyt,

- » udział w postępowaniach przed sądami, np. poprzez wnioski o kontrolę zgodności z konstytucją przed sądami konstytucyjnymi oraz poprzez tzw. opinie przyjaciela sądu przed sądami krajowymi, regionalnymi i międzynarodowymi.

Kompetencje te mogą być w szczególności przydatne jako uzupełnienie działań innych krajowych instytucji zajmujących się prawami człowieka i mogą przyczynić się do wzmocnienia praw procesowych.

Ponadto, chociaż stowarzyszenia zawodowe i adwokaci są uznawane za szczególnie ważnych sojuszników w promowaniu i ochronie gwarancji procesowych, wiele NHRI wspomniało, że współpraca jest często niewystarczająca lub nie przebiega łatwo.

- Korzystne znaczenia mogą mieć inicjatywy ułatwiające współpracę między stowarzyszeniami zawodowymi a NHRI w zakresie praw procesowych podejrzanych i oskarżonych.

6. Potrzebna jest większa współpraca między NHRI w UE

Kilka NHRI stwierdziło, że nie ma wystarczającej wymiany informacji na temat praw procesowych w postępowaniu karnym na poziomie UE i wyraziło zainteresowanie otrzymywaniem informacji o dobrych praktykach od innych krajów.

- Inicjatywy ułatwiające wymianę informacji między NHRI na temat gwarancji procesowych podejrzanych i oskarżonych byłyby korzystne dla promowania i ochrony tych praw.
- Korzystne byłoby również, gdyby takie inicjatywy odpowiednio odnosiły się do kwestii współpracy między NHRI i innymi krajowymi instytucjami zajmującymi się ochroną praw człowieka, w tym na przykład NPM i instytucjami ombudsmanów do spraw praw dziecka lub osób z niepełnosprawnościami, oraz przedstawiały sposoby, w jakie instytucje te mogą wzajemnie wzmocniać swoje działania.

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1

PRZEGLĄD UNIJNYCH AKTÓW PRAWNYCH W ZAKRESIE PRAW PODEJRZANYCH I OSKARŻONYCH

Akt prawa unijnego	Przyjęcie	Transpozycja
Środek A dotyczący tłumaczeń ustnych i pisemnych		
Dyrektywa 2010/64/UE w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego w postępowaniu karnym	20 października 2010	27 października 2013
Środek B dotyczący informowania o prawach oraz zarzutach		
Dyrektywa 2012/13/UE w sprawie prawa do informacji w postępowaniu karnym	22 maja 2012	2 czerwca 2014
Środek C1 dotyczący porady prawnej		
* Dyrektywa 2013/48/UE w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności	22 października 2013	27 listopada 2016
Środek C2 dotyczący pomocy prawnej		
Dyrektywa (UE) 2016/1919 w sprawie pomocy prawnej z urzędu dla podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym oraz dla osób, których dotyczy wniosek w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania	26 października 2016	25 maja 2019
Środek D dotyczący kontaktu z krewnymi, pracodawcami i organami konsularnymi		
* Dyrektywa 2013/48/UE w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności	22 października 2013	27 listopada 2016

Akt prawa unijnego	Przyjęcie	Transpozycja
Środek E dotyczący specjalnych zabezpieczeń dla osób podejrzanych lub oskarżonych wymagających szczególnego traktowania		
Dyrektywa 2016/800 w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym	11 maja 2016	11 czerwca 2019
Zalecenie Komisji z dnia 27 listopada 2013 r. w sprawie prawa do pomocy prawnej przysługującego podejrzanym lub oskarżonym w postępowaniu karnym	27 listopada 2013	Nie dotyczy
Środek F dotyczący tymczasowego aresztowania		
Jak dotychczas, brak środków ustawodawczych		
Pozostałe akty nieobjęte zakresem harmonogramu		
Dyrektywa (UE) 2016/343 w sprawie wzmocnienia niektórych aspektów domniemania niewinności i prawa do obecności na rozprawie w postępowaniu karnym	9 marca 2016	1 kwietnia 2018

* Dyrektywa 2013/48/UE obejmuje swoim zakresem Środki C i D.

ZAŁĄCZNIK 2

PRZEGLĄD KOMPETENCJI PRZYSŁUGUJĄCYCH NHRI

Kraj	Status	Rodzaj	KMP	KPON
Austria	B	ombudsman	Tak	Tak, częściowo (wraz z Komitetem Monitorującym ds. Wdrażania KPON NZ)
Belgia	B	Instytucje wyspecjalizowane (Organ ds. równości, centrum ds. migracji, urząd ds. zwalczania ubóstwa)	Nie (brak ratyfikacji Protokołu Fakultatywnego)	Organ ds. równości
Bułgaria	A	Ombudsman	Tak	Nie
Chorwacja	A	Ombudsman	Tak, we współpracy z przedstawicielami środowiska naukowego i organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną praw człowieka	Nie, zajmuje się tym Rzecznik Praw Osób z Niepełnosprawnością
Cypr	B	Ombudsman	Tak	Tak
Czechy	nie dotyczy	Ombudsman	Tak	Tak
Dania ¹	A	Instytucja/Centrum	Tak, wraz z duńskim Parlamentarnym Rzecznikiem Praw Obywatelskich oraz DIGNITY	Tak, wraz z duńską Radą ds. Niepełnosprawności i Parlamentarnym Rzecznikiem Praw Obywatelskich
Estonia	nie dotyczy	Ombudsman	Tak	Tak
Finlandia	A	Ombudsman, centrum obrony praw człowieka, delegacja ds. praw człowieka	Ombudsman	Tak

1 Dania nie jest objęta zakresem niniejszego projektu.

Kraj	Status	Rodzaj	KMP	KPON
Francja	A	Ciało doradcze	Nie, zajmuje się tym Contrôleur général des lieux de privation de liberté	Tak
Niemcy	A	Instytucja	Nie, zajmuje się tym Agencja Federalna ds. Zapobiegania Torturom oraz Wspólna Komisja krajów związkowych	Tak
Grecja	A	Ciało doradcze	Nie, zajmuje się tym grecki Ombudsman	Nie, zajmuje się tym grecki Ombudsman
Węgry	A	Ombudsman	Tak	Nie, zajmuje się tym Biuro Komisarza ds. Praw Podstawowych
Irlandia	A	Komisja	Nie (brak ratyfikacji Protokołu Fakultatywnego)	Tak, częściowo (wraz z Disability Advisory Committee)
Włochy	nie dotyczy	nie dotyczy	Nie dotyczy, zajmuje się tym Organ Krajowy ds. praw osób pozbawionych wolności	Nie dotyczy, zajmuje się tym Krajowe Obserwatorium Warunków Życia Osób z Niepełnosprawnością
Łotwa	A	Ombudsman	Nie (brak ratyfikacji Protokołu Fakultatywnego)	Tak
Litwa	A	Ombudsman	Tak	Tak, częściowo (wraz z Radą ds. Niepełnosprawności)
Luksemburg	A	Ciało doradcze	Nie, zajmuje się tym Biuro Ombudsmana	Tak, częściowo (wraz z Centrum ds. Równego Traktowania)
Malta	nie dotyczy	nie dotyczy	Nie dotyczy, zajmuje się tym Board of Visitors for the Prisons i Board of Visitors for Detained Persons	Nie dotyczy, zajmuje się tym Commission for the Rights of Persons with Disability

Kraj	Status	Rodzaj	KMP	KPON
Holandia	A	Institucja	Nie, zajmuje się tym Inspektorat ds. Bezpieczeństwa i Sprawiedliwości, Inspektorat Opieki Zdrowotnej, Inspektorat Opieki nad Młodzieżą oraz Rada ds. Wymiaru Sprawiedliwości w Sprawach Karnych i Ochrony Nieletnich.	Tak
Polska	A	Ombudsman	Tak	Tak
Portugalia	A	Ombudsman	Tak	Tak
Rumunia	nie dotyczy	Institut i Ombudsman	Nie, zajmuje się tym Rzecznik Narodowy	Nie, zajmuje się tym Rada ds. Monitorowania Wdrażania KPON
Słowacja	B	Centrum	Nie (brak ratyfikacji Protokołu Fakultatywnego)	Nie, zajmuje się tym Komisarz ds. Praw Osób z Niepełnoprawnością
Słowenia	B	Ombudsman	Tak, we współpracy z NGO (Słoweńskim Czerwonym Krzyżem, Centrum Informacji Prawnej dla Organizacji Pozarządowych, Instytutem Primus, Słoweńską Federacją Organizacji Emerytów i Novi paradoks).	Nie, zajmuje się tym Rada ds. Praw Osób z Niepełnoprawnością Republiki Słowenii (Svet za invalide Republike Slovenije)
Hiszpania	A	Ombudsman	Tak	Nie, zajmuje się tym hiszpańska Komisja Przedstawicieli Osób z niepełnoprawnością (CERMI)
Szwecja	B	Institucje wyspecjalizowane (organ ds. równości, Ombudsman)	Nie, zajmuje się tym parlamentarny Ombudsman	Nie
Wielka Brytania ²	A	Komisja	Tak, częściowo	Tak

2 Wielka Brytania (Zjednoczone Królestwo) nie jest objęte zakresem niniejszego projektu.

ZAŁĄCZNIK 3

PRZEGLĄD PRZYSŁUGUJĄCYCH NHRI KOMPETENCJI DO ROZPATRYWANIA SKARG

Kraj	Status	Rodzaj	Kompetencja do rozpatrywania skarg
Austria	B	Ombudsman	Tak
Belgia	B	Instytucje wyspecjalizowane	Nie
Bułgaria	A	Ombudsman	
Chorwacja	A	Ombudsman	Tak
Cypr	B	Ombudsman	Tak
Czechy	nie dotyczy	Ombudsman	Tak
Dania ³	A	Instytucja/Centrum	Nie, zajmuje się tym parlamentarny Ombudsman
Estonia	nie dotyczy	Ombudsman	Tak
Finlandia	A	Ombudsman, centrum obrony praw człowieka, delegacja ds. praw człowieka	Tak, Ombudsman
Francja	A	Ciało doradcze	Nie, zajmuje się tym Defensor des Droits
Niemcy	A	Instytucja	Nie
Grecja	A	Ciało doradcze	Nie, zajmuje się tym grecki Ombudsman
Węgry	A	Ombudsman	Tak
Irlandia	A	Komisja	Tak
Włochy	nie dotyczy	nie dotyczy	nie dotyczy
Łotwa	A	Ombudsman	Tak
Litwa	A	Ombudsman	Tak
Luksemburg	A	Ciało doradcze	Nie
Malta	nie dotyczy	nie dotyczy	nie dotyczy
Holandia	A	Instytucja	Nie
Polska	A	Ombudsman	Tak
Portugalia	A	Ombudsman	Tak
Rumunia	nie dotyczy	Instytut i Ombudsman	Nie
Słowacja	B	Centrum	Nie
Słowenia	B	Ombudsman	Tak
Hiszpania	A	Ombudsman	Tak
Szwecja	B/Nie	Instytucje wyspecjalizowane (organ ds. równości, Ombudsman)	Nie
Zjednoczone Królestwo ⁴	A	Komisja	Tak, częściowo

3 Dania nie jest objęta zakresem niniejszego projektu.

4 Zjednoczone Królestwo nie jest objęte zakresem niniejszego projektu.

ZAŁĄCZNIK NR 4

INSTYTUCJE/EKSPERCI UCZESTNICZĄCY W WYWIADACH

	Instytucja	Data
Austria	Przedstawiciel – NHRI	15 lipca 2018
	Przedstawiciel – NHRI	30 kwietnia 2018
	Ekspert zewnętrzny	14 lipca 2018
	Przedstawiciel – KMP	21 sierpnia 2019
Węgry	Pracownicy NHRI	24 maja 2018
	Ekspert zewnętrzny	30 maja 2018
Polska	Ekspert zewnętrzny	11 czerwca 2018
	Samorząd prawniczy	12 czerwca 2018
	Przedstawiciel NHRI	29 czerwca 2018
Słowenia	Przedstawiciel NHRI	23 maja 2018
Holandia	Przedstawiciel NHRI	8 marca 2019
Interesariusze międzynarodowi	Przedstawiciel ENNHRI	2 lipca 2018 5 marca 2019
	Ekspert międzynarodowy	29 maja 2018; 2 września 2019
	Przedstawiciel APT	12 czerwca 2018
	Przedstawiciel SPT	2 września 2019
	Przedstawiciel CPT	30 sierpnia 2019
	Przedstawiciel FRA	3 grudnia 2019
	Przedstawiciel GANHRI	3 kwietnia 2019
	Przedstawiciel środowiska akademickiego	5 marca 2019
	Przedstawiciel środowiska akademickiego	15 maja 2019
Przedstawiciel środowiska akademickiego	13 maja 2019	

ZAŁĄCZNIK NR 5 KONSULTACJE PRZEPROWADZONE W RAMACH PROJEKTU

	Nazwa wydarzenia	Data, miejsce, liczba uczestników
1	Warsztaty międzynarodowe	12-13 lutego 2019, Budapeszt
2	Warsztaty krajowe w Polsce	21 maja 2019, Warszawa
3	Warsztaty krajowe w Austrii	18 czerwca 2019, Wiedeń
4	Warsztaty krajowe w Słowenii	28 maja 2019, Lublana
5	Warsztaty krajowe na Węgrzech	29 maja 2019, Budapeszt
6	Konferencja międzynarodowa w Wiedniu	24 października 2019, Wiedeń

ZAŁĄCZNIK NR 6 INSTYTUCJE, KTÓRE ODPOWIEDZIAŁY NA ANKIETĘ

	Kraj	Nazwa instytucji
1	Bułgaria	Ombudsman Republiki Bułgarii (NHRI)
2	Chorwacja	Ombudsman w Republice Chorwacji (NHRI)
3	Cypr	Komisarz ds. Administracji (Ombudsman) (NHRI)
4	Czechy	Publiczny obrońca Praw
5	Estonia	Kancelarz ds. Sprawiedliwości
6	Finlandia	Parlamentarny Ombudsman Finlandii (NHRI)
7	Francja	Francuska Krajowa Komisja Konsultacyjna ds. Praw Człowieka (NHRI)
8	Węgry	Biuro Komisarza ds. Praw Podstawowych (NHRI)
9	Irlandia	Irlandzka Komisja Praw Człowieka i Równości (NHRI)
10	Włochy	Krajowy Gwarant Praw Osób Zatrzymanych lub Pozbawionych Wolności Osobistej (KMP)
11	Litwa	Urząd Ombudsmana przy Sejmie (NHRI)
12	Luksemburg	Konsultacyjna Komisja Praw Człowieka Luksemburga (NHRI)
13	Holandia	Holenderski Instytut Praw Człowieka (NHRI)
14	Polska	Rzecznik Praw Obywatelskich (NHRI)
15	Słowacja	Słowackie Krajowe Centrum Praw Człowieka (NHRI)

PRZYPISY

- 1 Richard Carver i Lisa Handley (red.), *Does Torture Prevention Work?*, Liverpool University Press 2016, s. 67 i n. (Carver/Handley); APT, *Torture Prevention Works!*, www.apt.ch/en/torture-prevention-works/ (data dostępu: 30 października 2018).
- 2 *Ibidem*.
- 3 Przegląd odpowiednich aktów prawa UE znaleźć można w Załączniku 1.
- 4 Ed Lloyd-Cape, *Inside Police Custody 2. An empirical study of suspects' rights at the investigative stage of criminal process in nine EU countries*, zob. również poniższą część A.2.1.
- 5 Zasady paryskie, pkt. A.1 i A.2; GANHRI, UO SCA, Uwaga Ogólna 1.2, Uzasadnienie [Justification], pkt (ii), s. 8.
- 6 De Beco/Murray, *A Commentary on the Paris Principles on National Human Rights Institutions*, s. 93 i 100.
- 7 BIM i HHIC, *Enhancing Impact of National Preventive Mechanisms. Strengthening the follow-up on NPM recommendations in the EU: Strategic development, current practices and the way forward*, maj 2015, s. 88.
- 8 UNDP i OHCHR, *UNDP-OHCHR Toolkit for collaboration with National Human Rights Institutions*, 2010, xiii.
- 9 *Ibidem*.
- 10 Warsztaty Konsultacyjne w Budapeszcie, luty 2019.
- 11 Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 20 grudnia 1993 r. nr 48/134 Zasady dotyczące statusu instytucji krajowych (Zasady paryskie) (*Principles Relating to the Status of National Institutions (Paris Principles)*). Zasady paryskie uzupełniają również Uwagi ogólne przyjęte przez GANHRI, organizację zrzeszającą krajowe instytucje ochrony praw człowieka wcześniej znaną jako Międzynarodowy Komitet Koordynacyjny (*International Coordinating Committee, ICC*), zob. GANHRI, Uwagi ogólne podkomisji ds. akredytacji (*General Observations of the Sub-Committee on Accreditation*), przyjęte przez Biuro GANHRI na posiedzeniu w dniu 21 lutego 2018 r. w Genewie, https://nhri.ohchr.org/EN/AboutUs/GANHRIAccreditation/General%20Observations%201/EN_GeneralObservations_Revisions_adopted_21.02.2018_vf.pdf, data dostępu 30 sierpnia 2018 (GANHRI, UO SCA); oraz Deklaracje przejęte na przestrzeni lat w ramach międzynarodowych konferencji NHRI.
- 12 Kozma i Rachlew, *Combating Torture During Police Custody and Pre-Trial Detention*, 2018.
- 13 Nowak, Birk, Monina, *The United Convention against Torture and its Optional Protocol, Article 11 CAT*, wyd. 2, w przygotowaniu.
- 14 Przegląd odpowiednich aktów prawa UE znaleźć można w Załączniku 1.
- 15 Np. CPT, *Access to a lawyer as a means of preventing ill-treatment*, wyciąg z 21. Sprawozdania ogólnego CPT opublikowanego w 2011, CPT/Inf(2011)28-part1 (2011), s. 1. Zob. również CPT, *Sprawozdanie roczne za rok 2018 (Annual Report 2018)*, *Sprawozdanie ogólne CPT opublikowane w 2019 r.*, s. 30, które odwołuje się bezpośrednio o dyrektywy UE na stronie 31.
- 16 Cape, *Inside... op. cit.*, s. 17.

- 17 Zob. Komisja Europejska, *Sprawozdanie Komisji dla Parlamentu Europejskiego i Rady z wdrażania dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności*, COM(2019) 560, s. 5.
- 18 Zob. FRA, *Rights in practice: access to a lawyer and procedural rights in criminal and EAW proceedings*, wrzesień 2019, s. 30 i n.
- 19 GANHRI, UO SCA, Uwaga Ogólna 1.2, s. 7.
- 20 GANHRI, Uwaga Ogólna 1.2 (Human rights mandate).
- 21 SPT, *Analytical Assessment Tool for National Preventive Mechanisms*, 2016, UN Doc CAT/OP/1/Rev.122 CRPD.
- 22 Komitet Praw Osób Niepełnosprawnych, *Guidelines on independent monitoring frameworks and their participation in the work of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities*, 2016, CRPD/C/1/Rev.1, Załącznik.
- 23 Przegląd odpowiednich aktów prawa UE znaleźć można w Załączniku 1.
- 24 Valsamis Mitsilegas, *The Limits of Mutual Trust in Europe's Area of Freedom, Security and Justice: From Automatic Inter-State Cooperation to the Slow Emergence of the Individual* (w:) *Yearbook of European Law* 31(1)/2012, s. 320 i n.
- 25 Art. 82 i n. TFUE; Zob. również Rada Europejska, *Konkluzje Prezydencji ze szczytu Rady Europejskiej w Tampere (Tampere European Council Presidency Conclusions)*, 1999, pkt 33.
- 26 Decyzja ramowa Rady z dnia 13 czerwca 2002 r. w sprawie europejskiego nakazu aresztowania i procedury wydawania osób między państwami członkowskimi (2002/584/WSiSW), Dz.U. UE 2003 L 190/1; Decyzja ramowa Rady z dnia 27 listopada 2008 r. o stosowaniu zasady wzajemnego uznawania do wyroków skazujących na karę pozbawienia wolności lub inny środek polegający na pozbawieniu wolności – w celu wykonania tych wyroków w Unii Europejskiej (2008/909/WSiSW), Dz.U. UE 2008 L 327/27; Decyzja ramowa Rady z dnia 27 listopada 2008 r. o stosowaniu zasady wzajemnego uznawania do wyroków i decyzji w sprawie zawieszenia lub warunkowego zwolnienia w celu nadzorowania przestrzegania warunków zawieszenia i obowiązków wynikających z kar alternatywnych (2008/947/WSiSW), Dz.U. UE 2008 L 337/102; Decyzja ramowa Rady z dnia 23 października 2009 r. w sprawie stosowania przez państwa członkowskie Unii Europejskiej zasady wzajemnego uznawania do decyzji w sprawie środków nadzoru stanowiących alternatywę dla tymczasowego aresztowania (2009/829/WSiSW), Dz.U. UE 2009 L 294/20.
- 27 Komisja Europejska, *Zielona księga w sprawie stosowania przepisów UE dotyczących wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych w obszarze pozbawienia wolności*, COM (2011) 327, s. 4.
- 28 Oprócz poszanowania praw człowieka, we wprowadzeniu do Programu wymienione zostały również wolność, demokracja i praworządność, zgodnie z art. 3 TUE. Zobacz również: Koen Lenaerts, *The Principle of mutual recognition in the Area of Freedom, Security and Justice*, 2015, s. 4.
- 29 Rada Unii Europejskiej, *Rezolucja Rady z dnia 30 listopada 2009 r. dotycząca harmonogramu działań mających na celu umocnienie praw procesowych osób podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym*, Dz.U. UE 2009 C 295/01, motyw 1 i 2. Komisja Europejska, *Zielona księga w sprawie stosowania... op. cit.*, s. 3.
- 30 *Ibidem*.

- 31 Rada Unii Europejskiej, *Rezolucja Rady z dnia 30 listopada 2009 r.... op. cit.* Rada Europejska Program sztokholmski – otwarta i bezpieczna Europa dla dobra i ochrony obywateli, Dz.U. UE 2010 C 115/01.
- 32 Komisja Europejska, *Zielona księga w sprawie stosowania... op. cit.*, s. 3; Rada Unii Europejskiej, *Rezolucja Rady z dnia 30 listopada 2009 r.... op. cit.*, motyw 8.
- 33 Cape, *Inside... op. cit.*, s. 17. W pierwszych przyjętych dyrektywach stwierdza się, że zakres stosowania rozpoczyna się od momentu poinformowania osób przez właściwe organy państwa członkowskiego, w drodze oficjalnego powiadomienia lub w inny sposób, że są one podejrzane lub oskarżone o popełnienie przestępstwa. (Prawo do tłumaczenia ustnego i pisemnego; prawo do informacji – bez kwalifikacji „w drodze urzędowego powiadomienia lub w inny sposób”; prawo dostępu do obrońcy oraz w sprawie prawa do powiadomienia osoby trzeciej i porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi.) Później przyjęte dyrektywy nie precyzują bardziej szczegółowo zakresu stosowania, ale odnoszą się albo do innych dyrektyw (Dyrektywa o pomocy prawnej, w art. 2 ust. 1) albo do pojęcia „osoby podejrzanej i oskarżonej” (Dyrektywa o gwarancjach procesowych dla dzieci będących osobami podejrzanymi lub oskarżonymi, ogólnie w art. 2 ust. 1).
- 34 Wyrok ETPC z 24.11.1993 w sprawie nr 13972/88 *Imbriosca przeciwko Szwajcarii*, § 36.
- 35 Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 27.11.2008 w sprawie nr 36391/02 *Salduz przeciwko Turcji*; wyrok ETPC (Wielka Izba) z 9.11.2018 w sprawie nr 7149/10 *Beuze przeciwko Belgii*.
- 36 Wyrok ETPC z 19.12.1989 w sprawie nr 9783/82 *Kamasinski przeciwko Austrii*, § 74. Wyrok ETPC z 14.10.2014 w sprawie nr 45440/04 *Baytar przeciwko Turcji*.
- 37 Wyrok ETPC z 21.12.2010 w sprawie nr 31814/03 *Hovenesian przeciwko Bułgarii*, § 37.
- 38 Zob. Komisja Europejska, *Sprawozdanie z wdrażania dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE... op. cit.*, s. 5.
- 39 Cape, *Inside... op. cit.*, s. 5.
- 40 FRA, *Rights in practice... op. cit.*, s. 30.
- 41 Prawo do tłumaczenia ustnego i pisemnego, prawo do informacji.
- 42 Motyw 21 Dyrektywy w sprawie prawa dostępu do adwokata oraz w sprawie prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności.
- 43 Art. 2 ust. 3 Dyrektywy o pomocy prawnej; Art. 2 ust. 4 Dyrektywy w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi. Zobacz również Komisja Europejska, *Sprawozdanie z wdrażania dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE... op. cit.*, s. 5. Motyw 21 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 44 Motyw 21 Dyrektywy w sprawie prawa dostępu do adwokata. Motyw 10 Dyrektywy o pomocy prawnej, Motyw 29 Dyrektywy w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi.
- 45 Zobacz również Wyrok ETPC z 31.10.2013 w sprawie nr 23180/06 *Bandaletow przeciwko Ukrainie*, § 56; wyrok ETPC z 21.04.2011 w sprawie nr 4231/04 *Nechiporuk i Yonkalo przeciwko Ukrainie*; Wyrok ETPC z 14.10.2010 w sprawie nr 1466/07 *Brusco przeciwko Francji*, § 57. Zob. również Kanev, *Right to a lawyer and to legal aid in criminal proceedings in five European jurisdictions: Comparative report*, 2018, s. 9.
- 46 FRA, *Rights in practice... op. cit.*, s. 32.
- 47 Zob. FRA, *Rights in practice... op. cit.*, s. 30 i n.
- 48 Winter, *The EU Directive on the Right to a Lawyer: A Critical Assessment (w:) Ruggeri (red.), Human Rights in European Criminal Law*, Heidelberg etc., Springer 2015, s. 116.

- 49 Dyrektywa dotycząca dostępu do adwokata, art. 2 ust. 4; dyrektywa w sprawie praw dzieci, motyw 14, 15 i 16, art. 2 ust. 6; art. 2, dyrektywa o prawie do informacji, motyw 17; dyrektywa o prawie do tłumaczenia ustnego i pisemnego, art. 1 ust. 3, motyw 16; dyrektywa o pomocy prawnej, art. 2 ust. 4, motyw 11 i 12. Winter, *op. cit.*, s. 116.
- 50 Art. 2 ust. 4 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata, art. 2 ust. 6 i motywy 14 15 i 16 Dyrektywy w sprawie praw dzieci, art. 2 i motyw 17 Dyrektywy o prawie do informacji, art. 1 ust. 3 i motyw 16 Dyrektywy o prawie do tłumaczenia ustnego i pisemnego, Art. 2 ust. 4 i motywy 11 i 12 Dyrektywy w sprawie pomocy prawnej.
- 51 Zob. Jeremy McBride, *Human Rights and criminal procedure - The case law of the European Court of Human Rights*, RE 2009, s. 11; Winter, *The EU Directive... op. cit.*
- 52 Chociaż wszystkie wyżej wspomniane akty unijne zostały przyjęte po 2009 r., warto zauważyć, że wejście w życie Traktatu z Lizbony w 2009 r. przyniosło znaczące zmiany w dotychczasowej architekturze obszaru wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych. Oznaczało to formalne zniesienie struktury filarowej UE, a tym samym „uwspólnotowienie” dawnego trzeciego filaru współpracy policyjnej i sądowej w sprawach karnych (określanej ang. skrótem PJCC). W praktyce oznacza to, że akty dotyczące PJCC są obecnie przyjmowane w ramach zwykłej procedury ustawodawczej w postaci dyrektyw lub rozporządzeń i wywołują zwykłe skutki typowe dla prawa UE (skutek bezpośredni i nadrzędność), a także że kompetencja do ich egzekwowania przyznana została w zwykłym trybie traktatowym Komisji Europejskiej i Trybunałowi Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE), co dotyczy w szczególności zapytań dotyczących ważności i wykładni środków UE w tej dziedzinie kierowanych przez sądy ze wszystkich państw członkowskich oraz uprawnienia Komisji do wszczynania postępowań przeciwko państwom członkowskim za naruszenie przepisów prawnych w tym obszarze. Więcej informacji na ten temat znaleźć można m.in. w: Parlament Europejski, *The End of the Transition Period for Police and Criminal Justice Measures Adopted before the Lisbon Treaty. Who Monitors Trust in the European Justice Area?*, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2014/509998/IPOLE_STU\(2014\)509998_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2014/509998/IPOLE_STU(2014)509998_EN.pdf), data dostępu: 30 października 2018 oraz w Steve Peers, *Statewatch Analysis: The «Third Pillar acquis» after the Treaty of Lisbon enters into force*, University of Essex 2009, <http://www.statewatch.org/analyses/no-86-third-pillar-acquis-post-lisbon.pdf>, data dostępu: 30 października 2018.
- 53 Kanev, *Right to a lawyer... op. cit.*, s. 11.
- 54 Jacqueline Hodgson, *Chapter 8: Criminal procedure in Europe's Area of Freedom, Security and Justice: the rights of suspects* (w:) Mitsilegas/Bergström/Konstadinides, 2016, s. 174.
- 55 Wyrok ETPC z 19.12.1989 w sprawie nr 9783/82 *Kamasinski przeciwko Austrii*, § 65.
- 56 Dyrektywa o prawie do tłumaczenia ustnego i pisemnego, art. 5 ust. 1 i ust. 2.
- 57 Art. 6 ust. 3 lit. c) EKPC.
- 58 Wyrok ETPC z 13.05.1980 w sprawie nr 6694/74 *Artico przeciwko Włochom*, § 33 i 36, *Kamasinski przeciwko Austrii*, § 65.
- 59 Art. 258-260 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE).
- 60 Art. 260 ust. 2 TFUE; Jacqueline Hodgson, *Chapter 8... op. cit.*, s. 170.
- 61 *Salduz przeciwko Turcji*, § 55.
- 62 Wyrok ETPC z 13.10.2009 w sprawie nr 7377/03 *Dayanan przeciwko Turcji*, wyrok ETPC z 18.11.2014 w sprawie nr 15065/07 *Aras przeciwko Turcji* (nr 2).

- 63 Wyrok ETPC z 12.05.2017 w sprawie nr 21980/04 *Simeonovi przeciwko Bułgarii*; zobacz również wyrok ETPC z 16.05.2017 w sprawie nr 40464/05 *Artur Parkhomenko przeciwko Ukrainie*; *Fair Trials, Written comments of Fair Trials to Beuze v Belgium* App. No 7149/10 (Grand Chamber) (pisemne stanowisko tej organizacji w sprawie *Beuze przeciwko Belgii*).
- 64 Wyrok ETPC z 13.09.2016 w sprawach nr 50571/08, 50573/08 i 40351/09 *Ibrahim i Inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*. Zob. również *Beuze przeciwko Belgii*: w tej sprawie Trybunał stwierdził, że postępowanie jako całość było nierzetelne z uwagi na „połączenie różnych czynników”.
- 65 Zobacz klauzule o nieobniżaniu poziomu ochrony, np. art. 15 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 66 Autorzy zgrupowali omawiane prawa posługując się kryterium obszarów tematycznych, a nie źródła ich regulacji (dyrektyw).
- 67 Dyrektywa 2013/48/UE w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0048>> data dostępu: 30 października 2018 r. Zob. FRA, *Rights in practice... op. cit.* *Fair Trials, Roadmap Practitioners Tools: Access to a Lawyer Directive*, <https://www.fairtrials.org/wp-content/uploads/A2L-Toolkit-FINAL.pdf>; Fair Trials, *Effective Legal Assistance in Pre-Trial Detention Decision-Making*; Cape, *Inside... op. cit.*; TRAINAC, *Assessment good practices and recommendations on the right to interpretation and translation, the right to information and the right of access to a lawyer in criminal proceedings*, 2016 (badanie przeprowadzone przez Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE) oraz European Lawyers Foundation (ELF)); Komisja Europejska, *Sprawozdanie z wdrażania dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE... op. cit.*
- 68 Dyrektywa (UE) 2016/1919 w sprawie pomocy prawnej z urzędu dla podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym oraz dla osób, których dotyczy wnioski w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016L1919>> data dostępu: 30 października 2018.
- 69 Art. 14 ust. d MPPOiP, art. 13 KPON, art. 6 ust. 3 lit. c) EKPC, art. 48 ust. 2 KPP. Niewiążące akty soft-law: Podstawowe zasady ONZ w dziedzinie roli adwokatów (*UN Basic Principles on the Role of Lawyers*), Zasady i wytyczne ONZ dotyczących dostępu do pomocy prawnej w sprawach karnych (*UN Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems*).
- 70 Zob. np. *Salduz przeciwko Turcji*, § 54. FRA, *Rights in practice... op. cit.*, s. 38; Zob. również APT, *Legal Briefing, Legal Safeguards to Prevent Torture, The right of Access to Lawyers for Persons Deprived of Liberty*, marzec 2019, s. 2. CAT, sprawozdanie Podkomitetu do spraw Zapobiegania Torturom oraz Innemu Okrutnemu, Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu z wizyty w Malediwach (*Report on the Visit of the Subcommittee on Prevention of Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment to the Maldives*), CAT/OP/MDV/1, 26 lutego 2009, § 62. Fair Trials, *Effective Legal Assistance... op. cit.*, s. 22.
- 71 Nowak, Birk, Monina, *The United Convention... op. cit.*

- 72 Carver, *A New Answer to an Old Question*, s. 69; APT, *Torture Prevention Works...* op. cit.; APT, *Legal Briefing...* op. cit., s. 2. Komitet Praw Człowieka (KPC), *Uwagi ogólne nr 20 (General Comments [GC] No. 20)* z dnia 10 marca 1992 r., § 11; CAT, *Uwagi ogólne nr 2 z dnia 24 stycznia 2008 r. (General Comments [GC] 2)*, § 13. Kozma i Rachlew, *Combating Torture...* op. cit. Nowak, Birk, Monina, *The United Convention...* op. cit. CPT, 28. *Ogólny raport Europejskiego Komitetu do Spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (28th General Report of the CPT)*, 2019, § 66. FRA, *Rights in practice...* op. cit., s. 38. *Beuze przeciwko Belgii*, § 125-130.
- 73 APT, *Legal Briefing...* op. cit., s. 2. Obecność obrońcy może jednocześnie stanowić ochronę funkcjonariuszy policji przed nieuzasadnionymi zarzutami złego traktowania, zob. także rozważania o zapisie audiowizualnym.
- 74 Art. 3 ust. 2 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 75 Motyw 53 Dyrektywy w sprawie dostępu do obrońcy; zob. również *Dayanan przeciwko Turcji*, § 32. *Beuze przeciwko Belgii*, § 125-130.
- 76 Zob. wyrok ETPC z 15.07.1982 w sprawie nr 8130/78 *Eckle przeciwko Niemcom*, § 73; *Simeonovi przeciwko Bułgarii*, § 110.
- 77 *Eckle przeciwko Niemcom*, § 73; wyrok ETPC z 23.06.2016 w sprawie nr 18041/08 *Truten przeciwko Ukrainie*, § 66. Zob. również FRA, *Rights in practice...* op. cit., s. 38.
- 78 APT, *Legal Briefing...* op. cit., s. 5.
- 79 KPC, GC 32. Zobacz również ONZ, *Podstawowe zasady...*, op. cit., § 7. „Rządy zapewnią ponadto, aby każda osoba zatrzymana lub aresztowana pod zarzutem lub bez zarzutu popełnienia przestępstwa, miała szybki dostęp do adwokata, w żadnym przypadku jednak nie później niż w ciągu 48 godzin od czasu zatrzymania lub aresztu”. [Tłum. za Marek A. Nowicki, *Podstawowe Zasady Narodów Zjednoczonych Dotyczące Roli Adwokatów: VIII Kongres Narodów Zjednoczonych na temat Zapobiegania Przemocy oraz Traktowania Przemoców (Hawana, Kuba, 27 sierpnia-7 września 1990 r.)* (w:) *Palestra* 36/5-6(413-414)/1990.]
- 80 ONZ, *Podstawowe zasady...* op. cit., *Szczególne gwarancje w sprawach karnych (Special safeguards in criminal justice matters)* (pkt 7).
- 81 Art. 3 ust. 3, art. 4 i Motyw 33 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata. Np. wyrok ETPC z 9.04.2015 w sprawie nr 30460/13 *A.T. przeciwko Luksemburgowi*. Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 2.11.2010 w sprawie nr 21272/03 *Sakhnovskiy przeciwko Rosji*, § 102.
- 82 Art. 3 ust. 3 lit b) Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 83 *Salduz przeciwko Turcji*, § 55.
- 84 KPC, GC 32, § 34. ONZ, *Podstawowe zasady...* op. cit., zasady 5 i 8.
- 85 Art. 3 ust. 3 lit b) Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 86 *A.T. przeciwko Luksemburgowi*.
- 87 *Dayanan przeciwko Turcji*, § 32.
- 88 Zob. np. *Salduz przeciwko Turcji*, § 55, *Ibrahim i Inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, § 258. *Simeonovi przeciwko Bułgarii*, § 112.
- 89 Art. 3 ust. 5 i 6, motyw 32.
- 90 Art. 8 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 91 Zob. np. *Salduz przeciwko Turcji*, § 55, *Ibrahim i Inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, § 263-265. FRA, *Rights in practice...* op. cit., s. 39; *Fair Trials, Effective Legal Assistance...* op. cit., s. 9.

- 92 Motyw 39 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 93 Wyrok ETPC z 24.12.2019 w sprawie nr 7025/04 *Pishchalnikov przeciwko Rosji*, § 78. *Simeonovi przeciwko Bułgarii*, § 128.
- 94 Art. 9 ust. 1 lit. a) Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 95 Art. 9 ust. 2 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 96 Art. 9 ust. 3 i motyw 41 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 97 Komisja Europejska, *Zalecenie Komisji z dnia 27 listopada 2013 r. w sprawie gwarancji procesowych dla osób wymagających szczególnego traktowania podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym*, zalecenie 11.
- 98 *Saman przeciwko Turcji*, § 35.
- 99 Wyrok ETPC z 11.12.2008 w sprawie nr 4268/04 *Panovits przeciwko Cyprowi*, § 74.
- 100 Wyrok ETPC z 1.02.2007 w sprawie nr 33720/05 *Zaichenko przeciwko Rosji*, § 55.
- 101 *Stojkovic przeciwko Francji i Belgii*, § 53.
- 102 *Panovits przeciwko Cyprowi*, § 67.
- 103 Wyrok ETPC z 25.06.2013 w sprawach nr 33192/07 i 33194/07 *Kaciu i Kotorri przeciwko Albanii*, § 120.
- 104 *Pishchalnikov przeciwko Rosji*, § 80.
- 105 Wyrok ETPC z 31.03.2009 w sprawie nr 20310/02 *Płonka przeciwko Polsce*, § 38.
- 106 *Fair Trials, Roadmap Practitioners Tools... op. cit.*, s. 13.
- 107 Zob. również KPPL art. 47; EKPC: art. 6 ust. 3 lit. c); MPPOiP: Art. 14 ust. 3 lit. d); Rezolucja ONZ, Zasady i wytyczne ONZ dotyczące dostępu do pomocy prawnej w systemach wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, A/67/458, (United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems.).
- 108 Dyrektywa o pomocy prawnej z urzędu, art. 4
- 109 Dyrektywa o pomocy prawnej z urzędu, art.4, motyw 19 i 24.
- 110 Dyrektywa o pomocy prawnej z urzędu, art. 4
- 111 Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przestępczości, Modelowa ustawa o pomocy prawnej w systemach wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych z komentarzem (*Model Law on Legal Aid in Criminal Justice Systems with Commentaries*), ONZ 2017; Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przestępczości, Przewodnik na temat zapewnienia jakości usług pomocy prawnej w procesach dotyczących wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych. Praktyczne wskazówki i obiecujące praktyki (*Handbook on Ensuring Quality of Legal Aid Services in Criminal Justice Processes. Practical Guidance and promising practices*), ONZ 2019.
- 112 Dyrektywa o pomocy prawnej z urzędu, art. 7.
- 113 *Cape, Inside... op. cit.*, s. 5; *Carver i Handley, Does Torture Prevention Work... op. cit.*, s. 69.
- 114 *Fair Trials, Roadmap Practitioners Tools... op. cit.*, s. 22 i n.
- 115 *Carver i Handley, Does Torture Prevention Work... op. cit.*
- 116 *Carver, A New Answer... op. cit.*, s. 69 i n.; *CPT, Juveniles deprived of their liberty under criminal legislation*, standardy CPT.
- 117 Art. 5 ust. 1 i art. 6 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 118 Art. 5 ust. 2 i 4 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 119 Art. 5 ust. 3 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.

- 120 Art. 5 ust. 3 i art. 8 ust. 3 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 121 Art. 6 ust. 2 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 122 Motywy 35 i 36 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 123 ONZ, Zbiór Zasad Ochrony Wszelkich Osób Podlegających Zatrzymaniu lub Aresztowaniu (Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment), rezolucja Zgromadzenia Ogólnego 43/173 z 9 grudnia 1988, zasada 16 ust. 1.
- 124 Art. 9 ust. 1 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 125 Motyw 36 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 126 Komisja Europejska, *Sprawozdanie z wdrażania dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE... op. cit.*, s. 12.
- 127 Dyrektywa 2012/13/UE w sprawie prawa do informacji w postępowaniu karnym, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32012L0013> data dostępu: 30 października 2018.
- 128 Art. 5 ust. 2, art. 6 ust. 1 lit. a), b) i e) EKPC; Art. 10 ust. 3 Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych; Art. 14 ust. 2 lit. a), b) i f) MPPoiP; Art. 40 ust. 2 lit. b) pkt (vi.) KPP; Art. 18 ust. 3 lit. f) Międzynarodowej konwencji o ochronie praw wszystkich pracowników migrujących i członków ich rodzin; bardzo ogólnie: art. 11 ust. 1 PDPC; art. 13 KPON.
- 129 Zob. np. wyrok ETPC z 24.09.2002 w sprawie nr 32771/96 *Cuscani przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, § 38 i *Kamasinski przeciwko Austrii*, § 74. Zobacz również FRA, *Rights of suspected or accused persons across the EU: translation, interpretation and information*, s. 9 i n.
- 130 Motyw 14 Dyrektywy 2010/64/UE w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego w postępowaniu karnym.
- 131 Art. 2 ust. 1 i 2 Dyrektywy w sprawie tłumaczeń ustnych i pisemnych.
- 132 Np. Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 18.10.2006 w sprawie nr 18114/02 *Hermi przeciwko Włochom*, § 69.
- 133 *Kamasinski przeciwko Austrii*, § 74; *Hermi przeciwko Włochom*.
- 134 Postanowienie ETPC z 5.01.2010 w sprawie nr 13205/07 *Diallo przeciwko Szwecji*, § 24 i 25.
- 135 Art. 3 ust. 1 Dyrektywy w sprawie tłumaczeń ustnych i pisemnych.
- 136 Motyw 22.
- 137 *Kamisinski przeciwko Austrii*, § 74; *Cuscani przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, § 38. Zob. dla porównania, wyrok RPC ONZ z 15.07.1994 w sprawie *Harward przeciwko Norwegii*, Zawiadomienie nr 451/1991, CCPR/C/51/D/451/1991 (1994), § 9.5.
- 138 FRA, *Rights in practice... op. cit.*, s. 21.
- 139 Art. 4 Dyrektywy w sprawie prawa do tłumaczenia pisemnego i ustnego.
- 140 Motywy 19 i 20, art. 2 ust. 1 i 2 Dyrektywy w sprawie tłumaczeń ustnych i pisemnych.
- 141 Wyrok ETPC z 29.05.1975 w sprawie nr 6185/73 *X. przeciwko Austrii*, § 68; FRA, *Rights of suspected and accused persons... op. cit.*, s. 21.
- 142 Motywy 17 i 30, art. 3 ust. 5 Dyrektywy w sprawie tłumaczeń ustnych i pisemnych.
- 143 Wyrok TSUE z dnia 15.10.2015 w sprawie C-216/14 *Covaci*.
- 144 Fair Trials, *Roadmap Practitioners Tools, Interpretation and Translation Directive*, https://www.fairtrials.org/sites/default/files/publication_pdf/Access%20to%20Interpretation%20and%20Translation%20Toolkit.pdf, s. 37.
- 145 *Hermi przeciwko Włochom*, § 70.
- 146 *Kamisinski przeciwko Austrii*, § 70; Fair Trials, *Roadmap Practitioners Tools... op. cit.*, s. 37.

- 147 Art. 3 ust. 7 i art. 7 Dyrektywy w sprawie tłumaczeń ustnych i pisemnych.
- 148 Art. 3 ust. 8 i art. 7 Dyrektywy w sprawie tłumaczeń ustnych i pisemnych.
- 149 *Baytar przeciwko Turcji*.
- 150 *Salduz przeciwko Turcji*, § 59.
- 151 Motyw 21, Art. 2 ust. 4 Dyrektywy w sprawie tłumaczeń ustnych i pisemnych. FRA, *Rights in practice... op. cit.*, s. 26.
- 152 Art. 2 ust. 5 i art. 3 ust. 5 Dyrektywy w sprawie tłumaczeń ustnych i pisemnych.
- 153 Motyw 27.
- 154 Art. 2 ust. 8, art. 3 ust. 9 i art. 5 ust. 1 Dyrektywy w sprawie tłumaczeń ustnych i pisemnych.
- 155 *Ibidem.*, art. 5 ust. 2
- 156 *Cuscani przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*; Wyrok ETPC z 17.05.2001 w sprawie nr 31540/96 *Gungor przeciwko Niemcom*; *Kamasinski przeciwko Austrii*. FRA, *Rights in practice... op. cit.*, s. 26 i n.
- 157 Zob. FRA, *Rights of suspected and accused persons... op. cit.*, s. 26.
- 158 Motyw 26, art. 2 ust. 5 i art. 3 ust. 5 Dyrektywy w sprawie tłumaczeń ustnych i pisemnych.
- 159 Zob. FRA, *Rights of suspected and accused persons... op. cit.*, s. 65.
- 160 Fair Project, 'The Right to Interpretation and Translation in Criminal Proceedings: Findings from Greece' (26 lipca 2019). <http://projectfair.eu/#/en/news/126/the-right-to-interpretation-and-translation-in-criminal-proceedings-findings-from-greece>.
- 161 Cape, *Inside... op. cit.*, s. 5.
- 162 Cape, *Inside... op. cit.*, s. 5 i n.
- 163 Cape, *Inside... op. cit.*, s. 23.
- 164 Cape, *Inside... op. cit.*, s. 24.
- 165 Cape, *Inside... op. cit.*, s. 24 i n.
- 166 Zob. też FRA, *Rights of suspected and accused persons... op. cit.*, s. 14.
- 167 Art. 3, 4, 6 i 7 Dyrektywy w sprawie dostępu do adwokata.
- 168 FRA, *Rights of suspected and accused persons... op. cit.*, s. 22 i n. Fair Trials, *Roadmap for practitioners. Right to information*, p. 14.
- 169 Art. 3 ust. 1 i 2 i art. 4 ust. 1 Dyrektywy w sprawie prawa do informacji. Jeżeli pisemne pouczenie nie jest dostępne w języku zrozumiałym dla osób podejrzanych lub oskarżonych, powinni oni zostać pouczeni ustnie. Bez względu na powyższe, należy im bez zbędnej zwłoki przekazać pouczenie sformułowane w języku dla nich zrozumiałym. Art. 4 ust. 5 Dyrektywy w sprawie prawa do informacji.
- 170 Motyw 28 Dyrektywy w sprawie prawa do informacji.
- 171 Art. 6 Dyrektywy w sprawie prawa do informacji; Wyrok ETPC z dnia 27.03.1991 w sprawach nr 12244/86, 12245/86 i 12383/86 *Fox, Campbell i Hartley przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*; Wyrok ETCP z dnia 28.10.1994 w sprawie nr 14310/88 *Murray przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*.
- 172 Wyrok TSUE (Wielka Izba) z dnia 5.06.2018 w sprawie C-612/15 *Kolev i in.*
- 173 Art. 5 ust. 3 EKPC i art. 7 ust. 3 Dyrektywy w sprawie prawa do informacji.
- 174 Art. 7 Dyrektywy w sprawie prawa do informacji. Zob. również FRA, *Rights in practice... op. cit.*, s. 22.
- 175 Art. 3 Dyrektywy w sprawie prawa do informacji.

- 176 *Panovits przeciwko Cyprowi*, § 72; FRA, *Rights in practice... op. cit.*, s. 28.
- 177 Art. 4 ust. 2 i 3 Dyrektywy w sprawie prawa do informacji. Zob. również FRA, *Rights of suspected and accused persons... op. cit.*, s. 109.
- 178 Art. 4 Dyrektywy w sprawie prawa do informacji.
- 179 Art. 6 ust. 3 Dyrektywy w sprawie prawa do informacji.
- 180 Wyrok ETPC z dnia 28.10.1994 w sprawie nr 14310/88 *Murray przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*; wyrok ETPC z dnia 5.04.2001 w sprawie nr 26899/95 *H.B. przeciwko Szwajcarii*; zob również FRA, *Rights of suspected and accused persons... op. cit.*, s. 22; wyrok ETPC z dnia 19.02.2013 w sprawie nr 2834/06 *Petro Petkov p. Bułgarii*, § 61.
- 181 Motyw 31 Dyrektywy w sprawie prawa do informacji.
- 182 Art. 7 ust. 5 Dyrektywy w sprawie prawa do informacji.
- 183 Art. 7 ust. 1 Dyrektywy w sprawie prawa do informacji.
- 184 Art. 7 ust. 2 i 3 Dyrektywy w sprawie prawa do informacji.
- 185 Art. 7 ust. 4 Dyrektywy w sprawie prawa do informacji.
- 186 Art. 3 ust. 2 Dyrektywy w sprawie prawa do informacji. *Z.M. przeciwko Węgrom* (osoba głuchoniema, niepotrafiąca pisać ani czytać i z niepełnosprawnością intelektualną); *Timergaliyev przeciwko Rosji* (osoba z upośledzeniem słuchu); *Brozick przeciwko Włochom*; *Saman przeciwko Turcji*; *Punovits przeciwko Cyprowi*. Zob. również FRA, *Rights in practice... op. cit.*, s. 23 oraz Fair Trials, *Roadmap Practitioners Tools... op. cit.* s. 25.
- 187 Art. 4 ust. 4 Dyrektywy o prawie do informacji.
- 188 Art. 8 Dyrektywy w sprawie prawa do informacji.
- 189 Warsztaty w czasie dyskusji plenarnej BP.
- 190 Cape, *Inside... op. cit.*, s. 5.
- 191 RPC ONZ, GC 24, § 8.
- 192 Artykuł 14 ust. 2 MPPOiP, art. 40 ust. 2 lit. b) ppkt (i) PDPC, art. 6 EKPC.
- 193 Fair Trials, *Innocent until proven guilty? The presentation of suspects and accused in criminal proceedings*, 3 lipca 2019, https://www.fairtrials.org/sites/default/files/publication_pdf/Fair-Trials-Innocent%20until-proven-guilty-The-presentation-of-suspects-in-criminal-proceedings_0_0.pdf, s. 4.
- 194 Dyrektywa wyznacza również standardy dotyczące stawiennictwa na rozprawie. Ten aspekt nie zostanie jednak uwzględniony w ramach niniejszego projektu.
- 195 Fair Trials, *Innocent until proven guilty... op. cit.*, s. 8.
- 196 *Ibidem.*, s. 13.
- 197 Art. 11 ust. 1 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka.
- 198 Art. 4 i 5 Dyrektywy w sprawie domniemania niewinności.
- 199 Wyrok TSUE z dnia 19.09.2018 w sprawie C310/18 PPU (Milev).
- 200 Art. 5 Dyrektywy w sprawie domniemania niewinności.
- 201 *Ramishvili i Kokhreidze przeciwko Gruzji*, *Karachentsev przeciwko Rosji*, *Svinarenko i Slyadnev przeciwko Rosji*.
- 202 Fair Trials, *Innocent until proven guilty... op. cit.*, s. 4 i n.
- 203 Cape, *Inside... op. cit.*, s. 64, 66. FRA, *Rights in practice... op. cit.*, s. 29 i n.

- 204 Specjalny Sprawozdawca ds. Tortur ONZ, Sprawozdanie z dnia 23 grudnia 2003 r. przeznaczone dla Zgromadzenia Ogólnego ONZ oraz Komisji Praw Człowieka, E/CN.4/2004/56, § 34.
- 205 Komitet Przeciwko Torturom, *Komentarz Ogólny nr 2 (General Comment no. 2)* z 24 stycznia 2008 r., pkt 14, data dostępu: 15 kwietnia 2019.
- 206 Specjalny Sprawozdawca ds. Tortur ONZ, interim report 2016, A/71/298.
- 207 CPT, Police custody, 1992, § 39 i 40. CPT, Sprawozdanie ogólne z działalności CPT (*General report on the CPT's activities*) z 2002 r.
- 208 Fair Trials, *ProCam. International desk report: Audiovisual recordings during interrogations*, https://fairtrials.org/sites/default/files/ProCam_international_desk_report.pdf, s. 9-10.
- 209 Węgierski Komitet Helsiński, *Procedural rights observed by the camera. Audiovisual recording of interrogations in the EU (2018-2019) (ProCam)*, https://www.helsinki.hu/wp-content/uploads/Comparative-Study_FINAL_FINAL.pdf, s. s. 21 i n.
- 210 ZO ONZ, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 20 grudnia 1993 r. nr 48/134 *Zasady dotyczące statusu instytucji krajowych (Zasady paryskie) (Principles Relating to the Status of National Institutions (Paris Principles))*. Zasady paryskie uzupełniają również Uwagi ogólne przyjęte przez Globalny Sojusz Krajowych Instytucji Ochrony Praw Człowieka (*Global Alliance of National Human Rights Institutions, GANHRI*), organizację zrzeszającą krajowe instytucje ochrony praw człowieka znaną wcześniej jako Międzynarodowy Komitet Koordynacyjny (*International Coordinating Committee, ICC*), zob. GANHRI, Uwagi ogólne Podkomitetu ds. Akredytacji (*General Observations of the Sub-Committee on Accreditation*), przyjęte przez Biuro GANHRI na posiedzeniu w dniu 21 lutego 2018 r. w Genewie, https://nhri.ohchr.org/EN/AboutUs/GANHRIAccreditation/General%20Observations%201/EN_GeneralObservations_Revisions_adopted_21.02.2018_vf.pdf, data dostępu: 30 sierpnia 2018 (GANHRI, UO SCA); oraz Deklaracje przejęte na przestrzeni lat w ramach międzynarodowych konferencji NHRI.
- 211 Zasady paryskie, pkt. A.1 i A.2; GANHRI, UO SCA... *op. cit.*
- 212 W kwestii relacji łączących NHRI z ONZ, zob. Katrien Meuwissen, *NHRI participation to United Nations Human Rights Procedures: International Promotions versus Institutional consolidation?* (w:) Jan Wouters i Katrien Meuwissen (red.), *National Human Rights Institutions in Europe: Comparative, European and International Perspectives*, Intersentia 2013, s. 263-286; GANHRI i UNICEF, *Children's Rights in National Human Rights Institutions: A Mapping Exercise*, (2018), s. 15, w szczególności przyp. 16, <https://nhri.ohchr.org/EN/News/Documents/GANHRI%20UNICEF%20-%20Children%E2%80%99s%20Rights%20in%20National%20Human%20Rights%20Institutions.pdf>, data dostępu: 30 października 2018.
- 213 GANHRI, UO SCA, pkt 7.
- 214 Słowenia wystąpiła o akredytację SCA w kontekście wprowadzonej w 2017 r. ustawowej zmiany dotyczącej zadań w zakresie propagowania; jej wniosek zostanie rozpatrzony na posiedzeniu, które ma odbyć się w marcu 2020 r. Wspomniana zmiana dotyczy słoweńskiej Ustawy o zmianie Ustawy o Rzeczniku Praw Człowieka [*Zakon o dopolnitvah Zakona o varuhu človekovih pravic (ZVarCP-B)*], *Dziennik Ustaw RS* Nr 54/2017.
- 215 Estonia wystąpiła o akredytację SCA w kontekście ustawowej zmiany wprowadzonej w 2018 r.; jej wniosek zostanie rozpatrzony na posiedzeniu, które ma odbyć się w marcu 2020 r. Wspomniana zmiana dotyczy Ustawy z dnia 13 czerwca 2018 r. o zmianie Ustawy o Kanclerzu ds. Sprawiedliwości, która weszła w życie 1 stycznia 2019 r.

- 216 Gabriele Kucsko-Stadlmayer, *European Ombudsman-Institutions: A comparative legal analysis regarding the multifaceted realisation of an idea*, Springer 2008, s. 62-69. Zob. też Linda Reif, *The Ombudsman, Good Governance and the International Human Rights System*, Springer 2004.
- 217 Zgromadzenie Parlamentarne RE, *Rezolucja 2301(2019) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z 2 października 2019 r. w sprawie instytucji ombudsmanskich w Europie - potrzeba ustanowienia wspólnych standardów (Ombudsman institutions in Europe - the need for a set of common standards)*, pkt 5.
- 218 Komisja Wenecka, *Zasady ochrony i promowania instytucji ombudsmanskiej (Principles on the Protection and Promotion of the Ombudsman Institution) (Zasady weneckie)* przyjęte przez Komisję Wenecką na 118. sesji plenarnej (Wenecja, 15-16 marca 2019 r.).
- 219 GANHRI, *Uwagi ogólne SCA*, pkt. 1.9.
- 220 Zasady paryskie, *Metody działania*, pkt a.
- 221 Zasada 2 A.
- 222 Zob. OHCHR, *Study on the Implementation of Article 33 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities in Europe*, s. 13-14.
- 223 OHCHR, *National Human Rights Institutions: History, Principles, Roles and Responsibilities*, s. 41.
- 224 OHCHR, *National Human Rights Institutions... op. cit.*, s. 42.
- 225 OHCHR, *Study on the Implementation... op. cit.*, s. 50.
- 226 OHCHR, *National Human Rights Institutions... op. cit.*, s. 41.
- 227 OHCHR, *National Human Rights Institutions... op. cit.*, s. 41-42.
- 228 GANHRI, *SCA Uwagi ogólne*, s. 22.
- 229 De Beco/Hoefmans, *National Structure for the Implementation and Monitoring of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (w:) Gauthier De Beco (red), Article 33 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities National Structures for the Implementation and Monitoring of the Convention*, Brill 2013, s. 36.
- 230 De Beco/Murray, *A Commentary... op. cit.*, s. 88.
- 231 GANHRI, *SCA Uwagi ogólne*, s. 37.
- 232 Zobacz również wytyczne SPT: CAT/OP/MDA/1, pkt 16; CAT/OP/12/5, pkt 32.
- 233 Zob. również Komitet Praw Osób Niepełnosprawnych, *Guidelines... op. cit.*, pkt 15; oraz De Beco i Hoefmans, *National Structure... op. cit.*, s. 38.
- 234 RPC, *Rezolucja Rady Praw Człowieka ONZ z dn. 27 września 2018 r. - Krajowe instytucje ochrony praw człowieka (National human rights institutions)*, A/HRC/39/L.19/Rev.1, pkt. 4.
- 235 Rada Europy, 25 "Venice Principles" - *Democratic ABCs for ombudsman institutions*, informacja prasowa, DC 052(2019), https://search.coe.int/directorate_of_communications/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016809386e0.
- 236 Zasady weneckie, pkt 1.
- 237 *Ibidem.*, pkt 21: „[i]nstytucji ombudsmanskiej zapewniane są wystarczające i niezależne środki budżetowe (...); *Ibidem.*, pkt 11: „[r]zecznik praw obywatelskich może zostać odwołany ze stanowiska tylko na podstawie wyczerpująco i jasno określonych rozsądnych przesłanek określonych przez prawo (...); *Ibidem.*, pkt 23: „[r]zecznik praw obywatelskich, jego zastępcy oraz pracownicy uprawnieni do podejmowania decyzji korzystają z immunitetu jurysdykcyjnego w odniesieniu do swoich czynności oraz wypowiedzi ustnych i pisemnych, związanych ze sprawowaną funkcją urzędową”.
- 238 Zgromadzenie Parlamentarne RE, *Rezolucja 2301(2019)... op. cit.*, pkt 9.5.

- 239 GANHRI, UO SCA, Uwaga Ogólna 2.6. Zob. też raport Podkomitetu ds. Akredytacji GANHRI w sprawie Irlandii Północnej (*Northern Ireland Report*) z maja 2016 r.
- 240 GANHRI, UO SCA, Uwaga Ogólna 2.10; De Beco/Murray, *A Commentary...* op. cit., s. 115. Więcej informacji na temat stosunków między KMP i władzą sądowniczą znaleźć można również w Jean Tomkin, Gerrit Zach, Tiphane Crittin i Moritz Birk, *The Future of Mutual Trust and the Prevention of Ill-treatment: Judicial cooperation and the engagement of National Preventive Mechanisms*, 2017, s. 71-72.
- 241 OHCHR (2010), NHRI, s. 33. Zob. też BIM i HRIC, *Enhancing Impact of National Preventive Mechanisms: Strengthening the follow-up on NPM recommendations in the EU: Strategic development, current practices and the way forward*, BIM 2015. Zob. również Tomkin i in., *The Future of Mutual Trust...* op. cit., s. 69.
- 242 Dziewiąta Międzynarodowa Konferencja Instytucji Krajowych na rzecz Propagowania i Ochrony Praw Człowieka: Deklaracja z Nairobi (*Ninth International Conference of National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights: Nairobi Declaration*) przyjęta w Nairobi w Kenii 21-24 października 2008 r., pkt 3 (Deklaracja z Nairobi).
- 243 Zasady ochrony i propagowania instytucji ombudsmána (*Principles On The Protection And Promotion Of The Ombudsman Institution*) (Zasady weneckie) przyjęte przez Komisję Wenecką na 118. sesji plenarnej (Wenecja, 15-16 marca 2019 r.), preambuła, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2019\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)005-e).
- 244 Zasady weneckie, pkt 13 akapit 3.
- 245 Zasady weneckie, pkt 17.
- 246 Zasady weneckie, pkt 19 akapit 1.
- 247 Zasady weneckie, pkt 19 akapit 2.
- 248 Gabriele Kucsko-Stadlmayer, *European Ombudsman-Institutions...* op. cit., s. 22 i n.
- 249 Gabriele Kucsko-Stadlmayer, *European Ombudsman-Institutions...* op. cit., s. 22 i n.
- 250 *Ibidem*.
- 251 *Ibidem*.
- 252 Raport roczny słoweńskiego Ombudsmána z 2017 r., s. 243.
- 253 Raport roczny słoweńskiego Ombudsmána z 2016 r.
- 254 Holenderska NHRI, *Teksten uitleg Onderzoek naar de motivering van voorlopige hechtenis*, marzec 2017, <https://publicaties.mensenrechten.nl/file/34fa2dbc-ad61-4ee5-af8d-5ae916c96fbc.pdf>. Zobacz również streszczenie wniosków z badania: <https://publicaties.mensenrechten.nl/file/3d78b535-1804-4401-b743-d5a4fdc63fb0.pdf>; oraz raport roczny holenderskiej NHRI za 2016 r., s. 21.
- 255 Art. 17 ust. 2 hiszpańskiej Ustawy podstawowej o Rzeczniku Praw Obywatelskich (*El Defensor Del Pueblo*), <http://www.legislationline.org/documents/id/17569>.
- 256 Wywiad z przedstawicielem polskiej NHRI, 29 czerwca 2018.
- 257 GANHRI, *Uwagi ogólne SCA*, pkt. 1.2.
- 258 Zasady weneckie, art. 13 ust. 2.
- 259 Art. 2 ust. 1 portugalskiej Ustawy nr 9/91 z dnia 9 kwietnia o Statucie Ombudsmána (zmieniona Ustawą nr 30/96 z dnia 14 sierpnia, Ustawą nr 52-A/2005 z dnia 10 października i Ustawą nr 17/2013 z dnia 18 lutego).
- 260 Raport roczny słoweńskiego Ombudsmána z 2018 r., s. 188. Zobacz również Raport roczny słoweńskiego Ombudsmána z 2016 r., s. 128.

- 261 RPO, Wystąpienie do Pełnomocnika Komendanta Głównego Policji ds. Ochrony Praw Człowieka z dn. 29.04.2016, znak II.5150.9.2014.MK.
- 262 GAHNRI, UO SCA, pkt 7, Richard Carver, *One NHRIs or Many? How many Institutions Does it Take to protect human rights? Lessons from the European Experience* (w:) *Journal of Human Rights Practice* 1-24(3)/2011, s. 4.
- 263 SPT, CAT/C/57/4, § 18. Zob. również OHCHR, *The role of NPMs – Professional Training Series No. 21 (2018)* s. 16, oraz APT, *National Human Rights Institutions as National Preventive Mechanisms: Opportunities and challenges*, grudzień 2013.
- 264 CRPD/C/1/Rev.1.
- 265 *Ibidem*.
- 266 SPT, CAT/OP/C/57/4, § 19.
- 267 Wywiad z przedstawicielem APT, 12 czerwca 2018.
- 268 Uzupełniona ankieta przesłana w ramach projektu z Finlandii.
- 269 *Ibidem*.
- 270 Np. uzupełniona ankieta przesłana w ramach projektu z Finlandii.
- 271 Wywiad z przedstawicielem APT, 12 czerwca 2018.
- 272 SCA, Uwaga Ogólna 1.5.
- 273 SPT, Raport roczny za rok 2015, pkt 86; zob. również APT i PRI, *Pre-trial detention: Addressing risk factors to prevent torture and ill-treatment*, wyd. 2, https://apt.ch/content/files_res/factsheet-1_pre-trial-detention-en.pdf, data dostępu: 19.07.2019, s. 10.
- 274 Holenderskie sprawozdanie roczne 2016, s. 21. O podobnej praktyce wspomniano w ankiecie litewskiej.
- 275 Rzecznik Praw Obywatelskich, *Jesteś świadkiem, podejrzanym lub pokrzywdzonym? Poznaj swoje prawa! Wzory pouczeń ludzkim językiem przygotowane przez RPO i Helsińską Fundację Praw Człowieka*, 2017-2018.
- 276 Np. Słowenia, Litwa.
- 277 Uzupełniona ankieta przesłana w ramach projektu z Chorwacji.
- 278 Warsztaty Konsultacyjne w Budapeszcie.
- 279 *Ibidem*.
- 280 ENNHRI, *Strategic Plan 2018-2021*, s. 7; ENNHRI, *Strategic Plan 2014-2017*.
- 281 Wywiad z przedstawicielem ENNHRI, 2 lipca 2018.
- 282 GANHRI, UO SCA, Uwaga Ogólna 1.2,
- 283 Wywiad z 2. przedstawicielem NHRI (Austria), 30 kwietnia 2018;
- 284 Komitet Praw Osób Niepełnosprawnych, *Guidelines on independent monitoring frameworks and their participation in the work of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities*, 2016, CRPD/C/1/Rev.1, Załącznik
- 285 SPT, CAT/C/57/4, załącznik, pkt 14.
- 286 Przedstawiciel instytucji francuskiej, Międzynarodowe Warsztaty Konsultacyjne, Budapeszt, 12-13 lutego 2019.
- 287 RPO, *Raport alternatywny... op. cit.* Partnerami tej akcji są Naczelna Rada Adwokacka, Krajowa Izba Radców Prawnych, agencja Kantar Millward Brown, Rada Europy, ODIHR/OBWE i Stowarzyszenie na rzecz Zapobiegania Torturom (APT) z siedzibą w Genewie.
- 288 Sprawozdanie z warsztatów (Wiederń).

- 289 Komitet Praw Osób Niepełnosprawnych, *Guidelines on independent monitoring frameworks and their participation in the work of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities*, 2016, CRPD/C/1/Rev.1, Załącznik
- 290 Zasady paryskie, pkt 3(a). ENNHRI, *Promoting and Protecting Human Rights across wider Europe*, s. 9 i n.
- 291 Raport roczny Komisarza Praw Podstawowych z działalności prowadzonej w 2017 r., <http://www.ajbh.hu/documents/10180/2811425/AJBH+beszámoló+2017/60b3d968-ac8e-d28e-058b-64d0eb7e6d69?version=1.2>, s. 248-250.
- 292 SPT, CAT/OP/12/5 pkt. 35 i UN Doc CAT/OP/1/Rev.1 pkt. 40.
- 293 Zob. w tym zakresie zalecenie SPT dla KMP, CAT/OP/1/Rev.1 pkt 40.
- 294 Sprawozdanie roczne słoweńskiego Ombudsmana za rok 2015, s. 85.
- 295 Sprawozdanie roczne holenderskiego NHRI za rok 2018, s. 33.
- 296 BIM i HHIC, *Enhancing Impact of National Preventive Mechanisms. Strengthening the follow-up on NPM recommendations in the EU: Strategic development, current practices and the way forward*, maj 2015, s. 62.
- 297 RPO, Wystąpienie do Ministra Sprawiedliwości z dn. 26.04.2016, znak II.510.363.2016.VV.
- 298 Uzupełniona ankieta przesłana w ramach projektu.
- 299 Chorwacja (art. 6 Ustawy chorwackiej), Polska (art. 16), Hiszpania (art. 29), Litwa (NHRI może złożyć odpowiedni wniosek do tamtejszego Sejmu na mocy art. 19 ust. 11), Portugalia (art. 20 ust. 3).
- 300 Austria (art. 139 ust. 1 pkt 5 i 6, art. 140a), ale kompetencja ta nie obejmuje kontroli konstytucyjności ustaw (zob. art. 140 Federalnej Konstytucji Austrii).
- 301 http://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/LP2017_VARUH_ENG.pdf, s. 14.
- 302 RPO, *Wniosek Rzecznika Praw Obywatelskich* z dn. 15.01.2013, znak RPO-742891-VII-720/13/MMa.
- 303 Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dn. 25 listopada 2014 r., sygn. akt K 54/13; zob. również Trybunał Konstytucyjny, *Areszt tymczasowy; wyłączenie możliwości telefonicznego porozumiewania się tymczasowo aresztowanego z obrońcą, komunikat po rozprawie*, <http://trybunal.gov.pl/en/news/press-releases/after-the-hearing/art/7251-areszt-tymczasowy-wylaczenie-mozliwosci-telefonicznego-porozumiewania-sie-tymczasowo-aresztowa/>.
- 304 RPO, *Alternative report... op. cit.*, s. 18.
- 305 Helsińska Fundacja Praw Człowieka (HFPC), *Constitutional Crisis In Poland - Attacks On The Independence Of The Constitutional Tribunal*, 2017, http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2017/10/HFHR_independence-of-justice-system_October-2017.pdf.
- 306 RPO, *RPO przed komisją LIBE Parlamentu Europejskiego w sprawie publicznego wysłuchania Polski*, informacja prasowa z dn. 20.11.2018, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/rpo-przed-komisja-libe-parlamentu-europejskiego-w-sprawie-publicznego-wysluchania-Polski>; zob. również RPO, *RPO przedstawia Informację o stanie praw człowieka i obywatela sejmowej komisji sprawiedliwości. Przewodniczący komisji przerywa jego wystąpienie*, informacja prasowa z dn. 18.07.2018, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/rpo-przed-komisja-sprawiedliwosci-sejmu>; oraz A. Grzelak, *Choosing between two Evils: the Polish Ombudsman's Dilemma*, Verfassungsblog 6.05.2018, <https://verfassungsblog.de/choosing-between-two-evils-the-polish-ombudsmans-dilemma>.

- 307 RPO, Adam Bodnar wycofał z Trybunału Konstytucyjnego wniosek z 2016 r. w sprawie ustawy o działaniach antyterrorystycznych (Adam Bodnar withdrew from the Constitutional Tribunal motion regarding the Act of 10 June 2017 on Counter-Terrorism Measures), informacja prasowa z 2.05.2018 (tekst dostępny tylko w wersji angielskiej), <https://www.rpo.gov.pl/en/content/adam-bodnar-withdrew-form-constitutional-tribunal-motion-regarding-act-10-june-2017-counter>; zob. również A. Grzelak, *Choosing... op. cit.*
- 308 Polska: art. 16 ust. 2 Ustawy o Rzeczniku Praw Obywatelskich (URPO) w zw. z art. 83 Ustawy z 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym.
- 309 Uzupelniona ankieta przesłana w ramach projektu z Polski.
- 310 Biuro RPO wydało monografię (zob. M. Kolendowska-Matejczuk, *Konstytucyjne prawo do obrony w działalności Rzecznika Praw Obywatelskich*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich 2013), która w dużej mierze odnosiła się do niektórych aspektów prawa dostępu do adwokata (ponieważ praca ta została wydana przed przyjęciem Dyrektywy 2013/48/UE, nie zawiera odniesień do tego aktu). Inna praca zbiorowa (zob. M. Kolendowska-Matejczuk, K. Szwarc (red.), *Prawo do obrony w postępowaniu penalnym. Wybrane aspekty*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich 2014), częściowo odniosła się do prawa dostępu do obrońcy i prawa do pomocy prawnej, wspominając o Dyrektywie 2013/48/UE.
- 311 Poświęcona osobom z niepełnosprawnością intelektualną i umysłową publikacja RPO z 2017 wymienia Dyrektywę 2016/800 w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci oraz Dyrektywę 2013/48/UE w sprawie prawa dostępu do adwokata, a także Zalecenie Komisji 2013/C 378/02 w sprawie gwarancji procesowych dla osób wymagających osób wymagających szczególnego traktowania.
- 312 Urzędnicy Ministerstwa Sprawiedliwości, funkcjonariusze policji, Straży Granicznej i przedstawiciele Estońskiego Związku na rzecz Dobra Dzieci oraz członkowie organu doradczego Rzecznika Praw Dziecka utworzonego przy Urzędzie Kanclerza.
- 313 Uzupelniona ankieta przesłana w ramach projektu. Działanie to zostało przeprowadzone na podstawie mandatu instytucji ombudsmkańskiej działającej na rzecz dzieci.
- 314 Badanie dotyczyło art. B ust. 1 oraz art. XXIV i XXIV węgierskiej Ustawy podstawowej o praworządności, gwarancji sprawiedliwego procesu i prawie dostępu do adwokata.
- 315 Raport podsumowujący projekt w języku węgierskim: *Emberi jogok kint és bent ombudsmáni szemmel – A büntetés-végrehajtás fogvatartottjainak, a külföldiek idegenrendészeti és menedéjkjogi fogva tartásának alapjogi összefüggéseit, valamint az ügyvédek és a hozzátartozók jogait vizsgáló projekt*, AJB Projektfüzetek, 2013/2, <http://www.ajbh.hu/documents/10180/1210221/Mell%C3%A9klet+4+-+B%C3%BCntet%C3%A9s+v%C3%A9grehajt%C3%A1s+projekt/21a9f93f-9397-48a8-85ec-3a7c38e666fb?version=1.0>, s. 131-147.
- 316 Raport Komisarza Praw Podstawowych (w jęz. węgierskim) w sprawach nr AJB-3107/2012 AJB-3464/2012.
- 317 Raport Komisarza Praw Podstawowych (w jęz. węgierskim) w sprawie nr AJB-3203/2012.
- 318 Ustawa nr XC z 2017 r., nowy węgierski Kodeks postępowania karnego (k.p.k.), który wszedł w życie 1 lipca 2018 r. Celem nowelizacji była m.in. implementacja właściwych dyrektyw UE (zob. art. 878 k.p.k.). Nowy k.p.k. stanowi, że jeżeli podejrzany lub osoba, której formalnie nie postawiono zarzutów, a która jest podejrzana o popełnienie przestępstwa, chce ustanowić obrońcę lub jeżeli obrońca podejrzanego lub takiej osoby zostanie ustanowiony z urzędu, organ niezwłocznie zawiadamia o obrońcę o ustanowieniu i odracza przesłuchanie do czasu przybycia obrońcy, jednak nie dłużej niż o dwie godziny. Jeśli w tym czasie obrońca się nie stawi lub jeśli – po konsultacji z obrońcą – podejrzany zgodzi się, że przesłuchanie może zostać rozpoczęte, organ rozpoczyna przesłuchanie. (zob. art. 387 ust. 3 nowego k.p.k.).
- 319 Art. 46 k.p.k.

- 320 Wywiad z 2. przedstawicielem NHRI (Austria), 30 kwietnia 2018; Bizeps, *Volksanwältin Brinek: Qualität von psychiatrischen Gutachten muss verbessert werden*, 18 września 2018;
- 321 Wywiad z 2. przedstawicielem NHRI (Austria), 30 kwietnia 2018;
- 322 Sprawozdanie z warsztatów (Wiedeń).
- 323 *Ibidem*.
- 324 RPO, Wystąpienie do Ministra Sprawiedliwości z dn. 18.04.17, znak KMP.570.3.2017.RK.
- 325 Np. RPO, Wystąpienie do Ministra Sprawiedliwości z dn. 29.04.16, znak II.5150.9.2014.MK; RPO, Wystąpienie do Ministra Spraw Zagranicznych z dn. 07.02.2017, znak II.510.1297.2016.MH; RPO, Wystąpienie do Ministra Sprawiedliwości z dn. 18.04.17, znak KMP.570.3.2017.RK; RPO, Wystąpienie do Ministra Sprawiedliwości z dn. 5.06.2017, znak II.5150.9.2014; RPO, Wystąpienie do Ministra Sprawiedliwości z dn. 14.11.2017, znak IX.517.1268.2017.MM; RPO, Wystąpienie do Ministra Sprawiedliwości z dn. 29.03.2018, znak IX.517.812.2018.MM; RPO, Wystąpienie do Prezesa Rady Ministrów z dn. 4.07.2018, znak II.5150.9.2014.MM.
- 326 RPO, Wystąpienie do Ministra Sprawiedliwości z dn. 18.04.17, znak KMP.570.3.2017.RK.
- 327 Uzupelniona ankieta przesłana w ramach projektu z Chorwacji.
- 328 Zob. Martina Cerny i Robert Krammer, *Nachprüfende Verwaltungskontrolle und Präventive Menschenrechtskontrolle Kurzschriftum: Kurzschriftum zur Präsentation des Volksanwaltschaftsmoduls in der Polizeigrundausbildung (notatki do wykładu na temat podstawowego szkolenia policji w zakresie mandatu austriackiego Ombudsmana)*, *Schriftenreihe der Volksanwaltschaft*, t. IV, (2017).
- 329 Carver i Handley, *Does Torture Prevention Work... op. cit.*, s. 99.
- 330 Wywiad z przedstawicielem NHRI (Polska), 29 czerwca 2018; wywiad z przedstawicielem adwokatury (Polska), 12 czerwca 2018. Ponadto zorganizowano konferencję na temat ogólnej sytuacji osób wymagających szczególnego traktowania (osób z niepełnosprawnością intelektualną lub umysłową) osadzonych w jednostkach penitencjarnych; prawa procesowe osób wymagających szczególnego traktowania były jednym z tematów poruszanych na tej konferencji. RPO, *Sytuacja osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w jednostkach penitencjarnych*, informacja prasowa z dn. 9 grudnia 2017.
- 331 Art. 294 ust. 2 TFUE, art. 11 ust. 2 i 3 TUE.
- 332 Parlament Europejski, *Handbook on the Ordinary Legislative Procedure*, <http://www.ep-gencms.europarl.europa.eu/cmsdata/upload/10fc26a9-7f3e-4d8a-a46d-51bdadc9661c/handbook-olp-en.pdf>, s. 6.
- 333 Więcej na ten temat: <https://petiport.secure.europarl.europa.eu/petitions/en/home>.
- 334 Art. 288 TFUE; Cape, *Inside... op. cit.*, s. 11 i n.
- 335 Wywiad z Ombudsmanem słoweńskim, 23 maja 2018 r. Ombudsman ten nie był zaangażowany w transpozycję pozostałych dyrektyw.
- 336 Art. 258 i 259 TFUE.
- 337 Komisja Europejska opublikowała internetowy formularz skargi, który można znaleźć pod adresem https://ec.europa.eu/assets/sg/report-a-breach/complaints_en/index.html.
- 338 APT, *Monitoring Police Custody: A Practical Guide*, APT, 2013; APT i PRI, *Video recording in police custody: Addressing risk factors to prevent torture and ill-treatment*, wyd. 2, 2015, https://apt.ch/content/files_res/factsheet-2_using-cctv-en.pdf, data dostępu: 19.07.2019; APT i PRI, *Pre-trial detention... op. cit.* Wysoki Komisarz ONZ ds. Praw Człowieka, *Human rights implications of overincarceration and overcrowding*, UN Doc A/HRC/30/19, 10 sierpnia 2015, https://www.ohchr.org/Documents/Issues/RuleOfLaw/A-HRC-30-19_en.doc data dostępu: 19.07.2019.

- 339 Węgierski KMP, *Az alapvető jogok biztosa, mint OPCAT nemzeti megelődő mechanizmus jelentése az AJB-496/2018. számú ügyben*, 2018, http://www.ajbh.hu/documents/10180/2809026/OPCAT+jelentés+a+BRFK+Központi+Fogda+látogatásáról+496_2018.pdf/da6b3adb-61c5-89a6-72ba-327124b4288b, s. 23.
- 340 SPT Gabon, CAT/OP/GAB/1.
- 341 Warsztaty Krajowe w Warszawie, maj 2019; zob. również raporty z wizytacji, np. KMP, *Raport z wizytacji Komisariatu policji w Markach* z dn. 10.10.2019, znak KMP.570.1.2019.JZ, s. 8.
- 342 Sprawozdanie roczne słoweńskiego KMP za rok 2017, s. 69.
- 343 APT i PRI, *Pre-trial detention...* op. cit., s. 5-6.
- 344 SPT, CAT/OP/ROU/1, pkt 44.
- 345 Sprawozdanie z działalności KMP – 2017, s. 165; Sprawozdanie z działalności KMP – 2016, s. 150-151; Sprawozdanie z działalności KMP – 2014, s. 132-133.
- 346 Sprawozdanie roczne KMP za rok 2015.
- 347 Sprawozdanie z działalności KMP – 2015, s. 140.
- 348 Sprawozdanie z działalności KMP – 2017, s. 157.
- 349 Sprawozdanie z działalności KMP – 2018, s. 158.
- 350 Sprawozdanie z działalności KMP – 2018, s. 151.
- 351 Np. Sprawozdanie CPT dotyczące Słowenii, (2017) CPT/Inf 27, pkt. 19.
- 352 Sprawozdanie roczne słoweńskiego KMP za rok 2017, s. 70. Zobacz również wyżej XXX.
- 353 Raport roczny słoweńskiego Ombudsmána z 2017 r., s. 155.
- 354 Sprawozdanie polskiego KMP z 2017 r., s. 43, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Raport_KMPT_Synteza_EN_2017.pdf.
- 355 Sprawozdanie CPT dla Zjednoczonego Królestwa (por. CPT/Inf (2001) 6), pkt. 26, 27, 33, 123, 124, <https://rm.coe.int/16806986d9> data dostępu: 22 listopada 2019, s. 13-15, 41. Zobacz również: Sprawozdanie CPT dla Hiszpanii (CPT/Inf (2013) 6), pkt 24, <http://www.cpt.coe.int/documents/esp/2013-06-inf-eng.pdf> data dostępu: 23 października 2013, s. 22. APT i PRI, *Video recording...* op. cit.
- 356 APT, *Monitoring Police Custody...* op. cit., s. 79.
- 357 Sprawozdanie CPT dla Norwegii (por. CPT/Inf (2019) 1), pkt. 29, 30, 33, 123, 124, <https://rm.coe.int/1680909713> data dostępu: 22 listopada 2019, s. 17-18; zob. również sprawozdanie CPT dla Zjednoczonego Królestwa, op. cit., s. 13-15, 41.
- 358 Warsztaty Konsultacyjne w Budapeszcie, luty 2019.
- 359 Wywiad z przedstawicielem KMP (Austria), 21 sierpnia 2019.
- 360 Fragmenty wywiadu, 30 sierpnia 2019.
- 361 Wywiad z ekspertem zewnętrznym, Austria, 14 lipca 2018. Wywiady takie mogą być również przeprowadzane z więźniami, którzy odbywają karę po wydaniu prawomocnego wyroku.
- 362 APT, *Monitoring Police Custody...* op. cit., s. 46.
- 363 APT, *Monitoring Police Custody...* op. cit. APT, *Towards the Effective Protection of LGBTI Persons Deprived of Liberty: A Monitoring Guide*, 2018, s. 49; APT i PRI, *Video recording...* op. cit., s. 7.
- 364 Wywiad z przedstawicielem CPT, wrzesień 2019.

- 365 APT i Penal Reform International, *Pre-Trial Detention: Addressing risk factors to prevent torture and ill-treatment*, (2015)
- 366 Criminal Justice Inspection Northern Ireland, *Police Custody: The detention of persons in police custody in Northern Ireland*, marzec 2016.
- 367 SCA, Uwaga Ogólna 2.9; zob. również De Beco i Murray, *A Commentary... op. cit.*, s. 103. Carver, *A New Answer... op. cit.*
- 368 Komitet Praw Osób Niepełnosprawnych, *Guidelines... op. cit.*
- 369 Tymi 14 krajami są: Austria, Bułgaria, Chorwacja, Cypr, Estonia, Finlandia, Węgry, Łotwa, Litwa, Holandia, Polska, Portugalia, Słowenia. NHRI z Holandii i Słowacji posiadają mandat do rozpatrywania skarg indywidualnych wyłącznie w sprawach dotyczących zakazu dyskryminacji.
- 370 W przeciwieństwie do większości NHRI, organ francuski jest uprawniony do przyjmowania skarg indywidualnych dotyczących toczących się postępowań cywilnych, administracyjnych i karnych, ale nie może przyjmować skarg w sprawach już rozstrzygniętych przez sąd. Zob. art. 6 i 33 Ustawy o francuskim obrońcy Praw.
- 371 Défenseur des Droits, *Décision du Défenseur des droits n°2018-128*, 17 kwietnia 2018, https://juridique.defenseurdesdroits.fr/doc_num.php?explnum_id=17462.
- 372 Fair Trials, *Glass boxes in courtrooms violate presumption of innocence, finds French Ombudsperson*, informacja prasowa z dn. 24.082018, <http://www.fairtrials.org/news/glass-boxes-courtrooms-violate-presumption-innocence-finds-french-ombudsperson>.
- 373 <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-182227%22>
- 374 <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-145817%22>
- 375 *Ibidem*.
- 376 *Ibidem*.
- 377 Art. 5 Dyrektywy (UE) 2016/343 Sposób przedstawienia podejrzanych i oskarżonych „1. Państwa członkowskie podejmują odpowiednie środki dla zapewnienia, aby podejrzani i oskarżeni nie byli przedstawiani, w sądzie lub publicznie, jako winni poprzez stosowanie środków przymusu fizycznego. 2. Ust. 1 nie stanowi przeszkody dla zastosowania przez państwa członkowskie środków przymusu fizycznego koniecznych z uwagi na okoliczności konkretnej sprawy, związane z bezpieczeństwem lub uniemożliwieniem podejrzanym lub oskarżonym ucieczki lub kontaktu z osobami trzecimi.
- 378 Co do zasady pomocniczości, zobacz Gabriele Kucsko-Stadlmayer, *European Ombudsman-Institutions... op. cit.*, s. 20.
- 379 Słowenia: art. 24, 27 i 30 Ustawy o Rzeczniku Praw Człowieka; Chorwacja: art. 22 Ustawy o chorwackim Rzeczniku Praw Obywatelskich; Austria: Artykuł 148a ust. 1 austriackiej Konstytucji Federalnej. Zobacz również Thienel/Leitl-Staudinger, *Art. 148a B-VG*, s. 20.
- 380 Węgry: art. 18 węgierskiej ustawy o NHRI; Litwa: art. 13-17 litewskiej ustawy o NHRI (skargi dotyczące uprzednio rozstrzygniętych spraw); Czechy: art. 12 lit. d; Słowacja: art. 15 lit. b i c; Estonia: art. 25 ust. 2.
- 381 Warsztaty w Budapeszcie, luty 2019.
- 382 Raport roczny słoweńskiego Ombudsmana z 2017 r., s. 155.
- 383 Austria: Artykuł 148a ust. 4 austriackiej Konstytucji Federalnej; Słowenia: art. 24 Ustawy o Rzeczniku Praw Człowieka; Chorwacja: art. 22 Ustawy o chorwackim Rzeczniku Praw Obywatelskich.
- 384 Słowenia: art. 24 Ustawy o Rzeczniku Praw Człowieka.

- 385 Chorwacja: art. 22 Ustawy o chorwackim Rzeczniku Praw Obywatelskich. Zob. również Gabriele Kucsko-Stadlmayer, *European Ombudsman-Institutions...* op. cit., s. 22 i n.
- 386 Amnesty International, *Amnesty International's Recommendations On Effective Protection And Promotion Of Human Rights*, Amnesty International, październik 2001), <https://www.amnesty.org/download/Documents/128000/ior400072001en.pdf>, s. 29 i n.
- 387 Art. 17 ust. 2 hiszpańskiej Ustawy podstawowej o Rzeczniku Praw Obywatelskich.
- 388 APF, *A Manual on National Human Rights Institutions*, maj 2018, s. 319.
- 389 Międzynarodowa Rada ds. Polityki w zakresie Praw Człowieka (*International Council on Human Rights Policy*) i Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka, *Assessing the Effectiveness of National Human Rights Institutions*, International Council on Human Rights Policy 2005, <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/NHRlen.pdf> s. 22.
- 390 Welch Ryan M, *National Human Rights Institutions: Domestic Implementation of International Human Rights Law*.
- 391 Polska: art. 14 ust. 5 URPO.
- 392 Art. 110 Konstytucji Finlandii i art. 8 Ustawy o Parlamentarnym Rzeczniku Praw Obywatelskich.
- 393 Art. 14 ust. 8 URPO.
- 394 *Kasacja RPO w sprawie mężczyzny z niepełnosprawnością umysłową skazanego za morderstwo*, informacja prasowa z dn. 24.12.2018, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/kasacja-rpo-w-sprawie-m%C4%99%C5%BCzynny-z-niepe%C5%82nosprawno%C5%9B-ci%C4%85-umys%C5%82ow%C4%85-skazanego-za-morderstwo>; zob. również: HFPC, *Wmówione morderstwo. Skarga do ETPC w sprawie osoby z niepełnosprawnością intelektualną*, informacja prasowa z 9.02.2017, <https://www.hfpc.pl/wmowione-morderstwo-skar-ga-do-etpc-w-spra-wie-osoby-z-niepelnosprawnoscia-intelektualna/> (zanim RPO złożył kasację w Sądzie Najwyższym, HFPC wniosła skargę do ETPC).
- 395 Hiszpania: art. 29 węgierskiej ustawy o NHRI; Słowenia: art. 50 ustawy o Sądzie Konstytucyjnym (ZUstS) przyznaje tamtejszemu Rzecznikowi Praw Obywatelskich prawo do złożenia skargi konstytucyjnej dotyczącej naruszenia praw człowieka lub podstawowych wolności jednostek lub osób prawnych, do którego doszło w efekcie wydania decyzji indywidualnej przez organ rządowy lub samorządowy albo osobę sprawującą funkcję publiczną.
- 396 Sprawozdanie roczne słoweńskiego Ombudsmana za rok 2017, s. 28 i n.
- 397 Deklaracja z Nairobi; APF, *A Manual...* op. cit., s. 184.
- 398 HFPC, *To Luxembourg instead of Strasbourg? A report in the role of the Court of Justice of the European Union in the protection of human rights*, wrzesień 2018, s. 57-58.
- 399 Art. 25 słoweńskiej Ustawy o Rzeczniku Praw Obywatelskich.
- 400 Wywiad z przedstawicielem holenderskiej NHRI, 2019.
- 401 Przykłady z poza UE omówiono np. w APF, *A Manual...* op. cit., s. 300 i n.
- 402 Zob. Polski raport krajowy, s. 3. Przykład z systemu kanadyjskiego: <https://ablawg.ca/2016/06/08/should-the-dispute-remain-between-the-accused-and-the-crown-third-party-intervention-in-criminal-proceedings/comment-page-1/>.
- 403 APF, *A Manual...* op. cit., s. 188 (przykłady australijskich i indonezyjskich przepisów krajowych).

- 404 Zob. Irish Equality and Human Rights Commission, *Submission in the case Sweeney v. Minister for Justice, Ireland and the Attorney General*, wniosek z dn. 12 marca 2019, <https://www.ihrec.ie/documents/24211/>.
- 405 Irish Equality and Human Rights Commission, *Submission in the case Celmer*.
- 406 Szczegółowe wytyczne dotyczące przystępowania do postępowań w charakterze osoby trzeciej, zob. ENNHRI, *Guide on Third Party Interventions Before the European Court of Human Rights* (w przygotowaniu); oraz ENNHRI, *Guide on Third Party Interventions Before the Court of Justice of the European Union* (również w przygotowaniu).
- 407 Np. Irlandzka Komisja Praw Człowieka w sprawie nr 35810/09 O’Keeffe przeciwko Irlandii (wyrok W.I. z 28.01.2014); Irlandzka Komisja Praw Człowieka w imieniu Europejskiej Grupy Krajowych Instytucji Ochrony Praw Człowieka (European Group of National Human Rights Institutions, obecnie ENNHRI) w sprawie nr 61521/08 *Gauer i Inni przeciwko Francji* (wyrok W.I. z 28.01.2014); Europejska Grupa Krajowych Instytucji Ochrony Praw Człowieka (obecnie ENNHRI) w sprawie nr 13469 *D.D. przeciwko Litwie* (2012). Zobacz również: <https://strasbourgobservers.com/2015/02/24/third-party-interventions-before-the-ecthr-a-rough-guide/>.
- 408 Reguła 44 ust. 3 Regulaminu Trybunału i art. 36 ust. 2 EKPC wspominają o każdej Układającej się Stronie, która nie jest stroną w postępowaniu, lub każdej zainteresowanej osobie, innej niż osoba skarżąca.
- 409 Reguły 51 ust. 1 lub 54 ust. 2 lit. b.
- 410 Wyrok ETPC (Wielka Izba) w sprawie nr 37201/06 *Saadi przeciwko Włochom*, § 7, EKPC 2008.
- 411 William A. Schabas, *The European Convention on Human Rights: A Commentary*, OUP 2015, komentarz do art. 36, s. 792.
- 412 JUSTICE, *To assist the Court*, <https://2bqk8cdew6192tsu41lay8t-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2016/06/To-Assist-the-Court-Web.pdf>, s. 60.
- 413 Netherlands Institute for Human Rights, uwagi w sprawie Hasselbaink p. Holandii (73329/16) i w sprawie Maassen p. Holandii (10982/15) (grudzień 2017), <https://mensenrechten.nl/nl/publicatie/38255>, <https://mensenrechten.nl/nl/publicatie/36606>.
- 414 IHREC, Uwagi w sprawie Theresa Magee p. Irlandii (8 marca 2012). https://www.ihrec.ie/app/uploads/download/pdf/magee_v_ireland_amicus_submission_ihrc__8_march_2012_24415.pdf
- 415 Artykuł 23 Statutu TSUE i art. 96 Regulaminu postępowania przed Sądem, który stanowi, że są to: strony w postępowaniu głównym, państwa członkowskie, Komisja Europejska, instytucja, która przyjęła akt, którego ważność lub wykładnia jest przedmiotem sporu, państwa inne niż państwa członkowskie będące stronami Porozumienia EOG, Urząd Nadzoru EFTA, w przypadku gdy pytanie dotyczące jednej z dziedzin stosowania tego Porozumienia zostaje skierowane do Trybunału w celu uzyskania orzeczenia w trybie prejudycjalnym, państwa trzecie będące stronami umowy dotyczącej określonej dziedziny, zawartej przez Radę, jeżeli umowa ta przewiduje taki tryb, a sąd państwa członkowskiego skieruje do Trybunału pytanie prejudycjalne dotyczące dziedziny objętej zakresem stosowania umowy.

- 416 Art. 50 ust. 2 Statutu Trybunału Sprawiedliwości Unii europejskiej. W przypadku skarg bezpośrednich osoby trzecie muszą być w stanie wykazać bezpośrednio i istniejące zainteresowanie orzeczeniem w przedmiocie żądań stron (postanowienie Prezesa Trybunału z dnia 6 kwietnia 2006 r. w sprawie C-130/06 P(I) *An Post przeciwko Deutsche Post i Komisji*, pkt 8). Postanowienie prezesa Trybunału z dnia 25 stycznia 2008 r. w sprawie nr C-461/07 P(I) *Provincia di Ascoli Piceno i Comune di Monte Urano przeciwko Sun Sang Kong Yuen Shoes Factory*, pkt 5.
- 417 Art. 267 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE)
- 418 Zgodnie z art. 96 i 97 Regulaminu postępowania przed Trybunałem Sprawiedliwości. Połączone sprawy C-403/08 i C-429/08 *FA Premier League przeciwko QC Leisure* [2010] ECR I-09083, pkt 6. Zob również, JUSTICE, *To assist the Court op. cit.*, s. 63.
- 419 *R(British American Tobacco UK Ltd) przeciwko Secretary of State for Health* [2014] EWHC 3515 (Admin).
- 420 *R(British American Tobacco UK Ltd) przeciwko Secretary of State for Health* [2014] EWHC 3515 (Admin), pkt. 41.
- 421 JUSTICE, *To assist the Court op. cit.*, s. 64.
- 422 Sprawa C-508/19 Prokurator Generalny, zapoczątkowana wnioskiem o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożonym przez Sąd Najwyższy (Polska) w dniu 3 lipca 2019 r. – M.F. przeciwko J.M.; Sprawa C-487/19 W.Ż., zapoczątkowana wnioskiem o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożonym przez Sąd Najwyższy (Polska) w dniu 26 czerwca 2019 r.; zob. również M. Olejnik, P. Wachowiec, *Supreme Court queries ECJ about new appointee*, informacja prasowa z dn. 14.06.2019, <https://ruleoflaw.pl/supreme-court-queries-ecj-about-new-appointee/>.
- 423 Sprawa C-824/18 Krajowa Rada Sądownictwa, zapoczątkowana wnioskiem o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożonym przez Naczelnego Sąd Administracyjny w dniu 28 grudnia 2018 r. – A.B., C.D., E.F., G.H., I.J. przeciwko Krajowej Radzie Sądownictwa; zob. również: RPO, *RPO do TSUE: kandydaci niezgłoszeni przez KRS do powołania na sędziów Sądu Najwyższego – z prawem do odwołania*, informacja prasowa z dn. 22.10.2019, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/rpo-do-tsue-kandydaci-niezgloszeni-przez-krs-do-powo%C5%82ania-do-sn-z-prawem-odwolania>; RPO, *RPO przyłączył się do odwołania w NSA sędziego niepowołanego do SN. NSA zadał pytania prejudycjalne*, informacja prasowa z dn. 19.03.2019, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/rpo-przylaczyl-sie-do-odwolania-w-nsa-sedziego-niepowolanego-do-sn>.
- 424 Połączone sprawy C-558/18 i C-563/18 *Miasto Łowicz przeciwko Skarbowi Państwa – Województwie Łódzkiemu (C-558/18)*, wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Sąd Okręgowy w Łodzi (Polska) i Prokurator Generalny zastępowany przez Prokuraturę Krajową (początkowo Prokuratura Okręgowa w Płocku) przeciwko VX, WW, XV (C-563/18), wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Sąd Okręgowy w Warszawie (Polska); zob. również: RPO, *Notatka dotycząca opinii Rzecznika Generalnego TSUE E. Tancheva w sprawach pytań prejudycjalnych w sprawach C-558/18 (Miasto Łowicz) i C-563/18 (Prokuratura Okręgowa w Płocku)* z dn. 11.10.2019, <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Notatka%20dotyczc%C4%85ca%20opinii%20Rzecznika%20Generalnego%20TSUE.pdf>; P. Marcisz, *Creating a Safe Venue of Judicial Review. AG Tanchev on the Admissibility of Preliminary References re Polish Disciplinary Proceedings*, *Verfassungsblog*, 11.10.2019, <https://verfassungsblog.de/creating-a-safe-venue-of-judicial-review/>.

-
- 425 HFPC, Polski raport krajowy (w przygotowaniu). Zob. również *Zastępca RPO dr Maciej Taborowski dla tv.rp.pl o postępowaniach w sprawie praworządności w Polsce*, 29.07, 2019, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/zast%C4%99pca-rpo-dr-maciej-taborowski-dla-tv-rp-pl-o-post%C4%99powaniach-w-sprawie-praworz%C4%85dno%C5%9Bci-w-polsce>. Z możliwości tej skorzystała również m.in. międzynarodowa organizacja pozarządowa Article 19, która w listopadzie 2017 r. przedstawiła opinię przyjaciela sądu w postępowaniu przed francuską Radą Stanu, co doprowadziło do przedłożenia TSUE wniosku o udzielenie odpowiedzi na pytanie prejudycjalne w sprawie „prawa do bycia zapomnianym”, aby uzyskać więcej informacji, zob: <http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2018/10/Pytania-prejudycjalne-raport-EN-web.pdf> p. 58.
- 426 ENNHRI, Pisemne uwagi do ETPC w sprawach nr 25802/18 and 27338/18 *Strøbye przeciwko Danii* oraz *Rosenlind przeciwko Danii*, http://www.mongabay.com/reference/country_studies/poland/SOCIETY.html.
- 427 European Group of NHRI, Opinia przyjaciela sądu przedstawiona ETPC w sprawie nr 61521/08, *Gauer i Inni przeciwko Francji*, 16 sierpnia 2011, <https://it.scribd.com/document/73416199/ECHR-Gauer-v-France-amicus-curiae-EGNHRI>.

Ludwig Boltzmann Institute
Human Rights

Mirowski Instytut
Inštitút za sodobne družbene in politične študije
The Peace Institute
Institute for Contemporary Social and Political Studies

HR HELSIŃSKA FUNDACJA
PRAW CZŁOWIEKA